

Waarden van Belang?

Een onderzoek naar de rol van *Perceptie van Eigenbelang* bij de vorming van sociaaleconomische attitudes van werknemers.

universiteit gent
faculteit politieke en sociale wetenschappen
vakgroep politieke wetenschappen
scriptie voor het behalen van de graad van licentiaat in de politieke wetenschappen
auteur: steven lannoo
promotor: dr. dries verlet
academiejaar: 2006-2007

Inzagerecht in de scriptie/masterproef (*)

Ondergetekende,

geeft hierbij toelating / ~~geen toelating~~ (**) aan derden, niet-
behorend tot de examencommissie, om zijn/~~haar~~ (**) proefschrift
in te zien.

Datum en handtekening

.
.

Deze toelating geeft aan derden tevens het recht om delen uit de scriptie/
Masterproef te reproduceren of te citeren, uiteraard mits correcte
bronvermelding.

(*) *Deze ondertekende toelating wordt in zoveel exemplaren opgemaakt als het aantal exemplaren van de scriptie/masterproef die moet worden ingediend. Het blad moet ingebonden worden samen met de scriptie onmiddellijk na de kaft.*

(**) *schrappen wat niet past*

Waarden van Belang?

Een onderzoek naar de rol van *Perceptie van Eigenbelang* bij de vorming van sociaaleconomische attitudes van werknemers.

universiteit gent
faculteit politieke en sociale wetenschappen
vakgroep politieke wetenschappen
scriptie voor het behalen van de graad van licentiaat in de politieke wetenschappen
auteur: steven lannoo
promotor: dr. dries verlet
academiejaar: 2006-2007

Beste lezer

U staat op het punt een ruim 100 bladzijden tellende wetenschappelijke verhandeling door te nemen. Daarvoor wens ik u alvast te bedanken. Die 100 bladzijden zouden echter nooit geschreven zijn mocht ik niet op de medewerking van een groot aantal mensen hebben kunnen rekenen. De beleefdheid gebied mij dan ook om die mensen uitdrukkelijk te bedanken.

Ten eerste gaat mijn dank uit naar Koen De Bie, de vakbonden en de werknemers van Bekaert Aalter, Stefaan Van Hulle en de werknemers van de firma Van Hulle, Windy Carly en de werknemers van MDR en Bert van Nieuwenborg, Martin De Sutter en de werknemers van Milcobel Langemark. Zij hebben een deel van hun kostbare tijd opgeofferd om de rondvraag in hun bedrijven te organiseren en de vragenlijst in te vullen. Ook dank aan Greet De Roo die mij met Milcobel in contact bracht en de klasgenoten en hun ouders die een vragenlijst hebben ingevuld.

Mijn oprechte dank gaat tevens uit naar professor Hans De Witte en dr. Yves De Weerdts voor hun bereidwilligheid om een student te helpen die niet tot hun eigen universiteit behoort, en voor het ter beschikking stellen van hun operationalisaties. Eveneens moet ik professor Dominique Verté bedanken voor het aanbrengen van ideeën en de hulp in de zoektocht naar bereidwillige bedrijven.

Speciale dank moet ik nog richten naar mijn moeder, mijn tante Frieda en oom Eric voor het nalezen, en mijn ouders, mijn zus, mijn kotgenoten Tom en Kevin en mijn vriendin Evelien voor de steun en het luisteren naar een misschien niet altijd even interessante uitleg over thesen, factoren en dergelijke meer.

Ik moet echter voornamelijk mijn promotor bedanken, dr. Dries Verlet, die altijd tijd had om raad te geven en vragen te beantwoorden. Verhalen van medestudenten hebben mij doen beseffen dat zo'n promotor een grote luxe is.

Inhoudstafel

BESTE LEZER.....	V
INHOUDSTAFEL.....	VI
LIJST VAN DE FIGUREN.....	VIII
LIJST VAN DE TABELLEN.....	IX
INLEIDING.....	1
DEEL I: STATUS QUESTIONIS.....	4
HOOFDSTUK 1: ATTITUDES.....	4
1.1 WAT ZIJN ATTITUDES?.....	4
1.2 AANVERWANTE BEGRIPPEN.....	7
1.2.1 Attitudes en ideologie.....	7
1.2.2 Attitudes, waarden en opinies.....	8
1.2.3 Attitudes en normen.....	10
1.2.4 Attitudes en overtuigingen.....	10
1.4.3 Attitudes en breuklijnen.....	10
1.3 ENKELE KRITISCHE BEDENKINGEN.....	11
1.3.1 Hebben mensen politieke attitudes?.....	11
1.3.2 Het belang van politieke attitudes.....	14
1.4 DE STRUCTUUR VAN POLITIEKE ATTITUDES.....	15
1.4.1 H.J. Eysenck.....	15
1.4.2 C.P. Middendorp.....	18
1.4.3 Conclusie.....	19
HOOFDSTUK 2: HET ONDERZOEK NAAR SOCIAAL-ECONOMISCHE ATTITUDES.....	20
2.1 GENETISCHE VOORBESTEMDHEID.....	20
2.2 LINKS OF RECHTS UIT EIGENBELANG.....	22
2.2.1 S. M. Lipset.....	23
2.2.2 De Lipset-these voortgezet.....	24
2.2.3 De Lipset-these uitgedaagd.....	26
2.2.4 Hoe eigenbelang attitudes beïnvloedt.....	28
2.2.5 Problemen met de operationalisatie.....	31
2.3 C. P. MIDDENDORP EN DE WAARDENBENADERING.....	34
2.4 DE WITTE: BEHEERSINGSORIËNTATIE EN RELATIEVE DEPRIVATIE.....	37
2.5 ECONOMISCH POPULISME.....	40
2.5.1 Anton Derks.....	40
2.5.2 Kritiek op Anton Derks.....	43
2.6 SAMENVATTING EN HYPOTHESEVORMING.....	48
2.6.1 Samenvatting van de overlopen literatuur.....	48
2.6.2 Hypothesevorming.....	48
DEEL II: HET ONDERZOEK.....	51
HOOFDSTUK 3: METHODOLOGIE.....	51
3.1 DATAVERZAMELING.....	51
3.1.1 Populatie.....	51
3.1.2 Steekproefontwerp.....	52
3.1.3 Respons.....	53
3.2 MEETINSTRUMENTEN.....	56
3.2.1 Sociaaleconomische attitudes.....	56
A. Links en Rechts op sociaaleconomisch vlak.....	57
B. Populisme.....	57
3.2.2 Eigenbelang.....	59
A. Objectieve indicatoren.....	59
B. Subjectieve indicator: Perceptie van eigenbelang.....	59

3.2.3	<i>Controlevariabelen</i>	61
A.	Beroepspositie	61
B.	Autonomie in het werk	63
C.	Demografische variabelen	64
3.3	METHODE	65
3.3.1	<i>Factoranalyse</i>	65
3.3.2	<i>Betrouwbaarheidsanalyse</i>	67
3.3.3	<i>Correlatieanalyse</i>	67
3.3.4	<i>Variantieanalyse (Analysis of Variance - ANOVA)</i>	67
3.3.5	<i>(Multiple) regressieanalyse</i>	68
3.3.6	<i>Statistische significantie</i>	69
HOOFDSTUK 4:	ANALYSE	70
4.1	EVALUATIE VAN DE MEETSCHALEN	70
4.1.1	<i>Autonomie in het Werk</i>	70
A.	Missing values	70
B.	Validiteit	71
C.	Betrouwbaarheid	71
4.1.2	<i>Sociaaleconomische attitudes</i>	72
A.	Missing Values	72
B.	Validiteit	72
C.	Betrouwbaarheid	76
4.1.3	<i>Perceptie van Eigenbelang</i>	76
A.	Missing Values	76
B.	Validiteit	77
C.	Betrouwbaarheid	80
4.2.1	<i>Sociaaleconomische attitudes</i>	81
A.	Sociaaleconomisch links-rechts	81
B.	Populisme	82
4.2.2	<i>De onafhankelijke variabele: perceptie van eigenbelang</i>	83
4.2.3	<i>De controlevariabelen</i>	84
A.	Beroepspositie	84
B.	Autonomie in het werk	84
C.	Opleidingsniveau	85
D.	Inkomen	86
E.	Geslacht	88
F.	Leeftijd	89
4.3	TOETSING VAN DE HYPOTHESEN	91
4.3.1	<i>Links en rechts... en populistisch?</i>	91
4.3.2	<i>Objectief Eigenbelang</i>	92
4.3.3	<i>Perceptie van Eigenbelang</i>	104
4.3.4	<i>Individueel belang of groepsbelang?</i>	110
	CONCLUSIE EN DISCUSSIE	112
	BIBLIOGRAFIE	117
	APPENDIX	127

Lijst van de figuren

Figuur 1: Causaal model van de eerste versie van de theorie van De Witte.	38
Figuur 2: Causaal model van de tweede versie van de theorie van De Witte	40
Figuur 3: Beroepenclassificatie van Goldthorpe (Bron: Bergman & Joye 2001) ..	62
Figuur 4: Factoranalyse <i>Autonomie in het Werk</i>	71
Figuur 5: Initiële factoranalyse <i>Sociaaleconomisch links-rechts</i>	73
Figuur 6: Factoranalyse <i>Sociaaleconomisch L/R</i> na eliminatie items 5 en 11	74
Figuur 7: Factoranalyse <i>Verzet tegen gevestigde instituties</i>	75
Figuur 8: Factoranalyse <i>Aanklacht tegen ongelijkheid</i>	76
Figuur 9: Initiële factoranalyse <i>Perceptie van Eigenbelang</i>	78
Figuur 10: Factoranalyse <i>Perceptie van Eigenbelang</i> na eliminatie Item 11.....	79
Figuur 11: Verdeling <i>Sociaaleconomisch links-rechts</i>	81
Figuur 12: Verdeling <i>Verzet tegen gevestigde instituties</i>	82
Figuur 13: Verdeling <i>Aanklacht tegen ongelijkheid</i>	82
Figuur 14: Verdeling <i>Perceptie van Eigenbelang</i>	83
Figuur 15: Verdeling <i>Beroepspositie</i>	84
Figuur 16: Verdeling <i>Autonomie in het werk</i>	85
Figuur 17: Verdeling <i>Opleidingsniveau</i>	86
Figuur 18: verdeling <i>Nettoloon</i>	86
Figuur 19: Verdeling <i>Netto gezinsinkomen</i>	87
Figuur 20: Verdeling <i>Geslacht</i>	88
Figuur 21: Verdeling <i>Leeftijd</i>	90
Figuur 22: Gemiddelden op sociaaleconomische attitudes voor Beroepspositie ..	94
Figuur 23: Gemiddelden op sociaaleconomische attitudes voor Inkomen	95
Figuur 24: Gemiddelden op sociaaleconomische attitudes voor Loon	96
Figuur 25: Gemiddelden op sociaaleconomische attitudes voor Opleiding	97

Lijst van de Tabellen

Tabel 1: Eerste operationalisatie en resultaten PCA Derks	42
Tabel 2: Uitgebreide operationalisatie Derks	46
Tabel 3: Resultaten PCA Derks.....	47
Tabel 4: Responsratio's	54
Tabel 5: Frequentieverdeling EGP met en zonder extra respondenten.....	55
Tabel 6: Operationalisaties <i>Sociaaleconomische attitudes</i>	58
Tabel 7: Operationalisering <i>Perceptie van Eigenbelang</i>	60
Tabel 8: Classificatie van <i>Beroepspositie</i>	63
Tabel 9: Operationalisatie <i>Autonomie in het werk</i>	64
Tabel 10: Analyse missing values <i>Autonomie in het werk</i>	70
Tabel 11: Analyse missing values <i>Sociaaleconomisch links-rechts</i>	72
Tabel 12: Analyse missing values bij <i>Perceptie van Eigenbelang</i>	77
Tabel 13: Correlatiematrix sociaaleconomische attitudes globale populatie.....	91
Tabel 14: Correlatiematrix sociaaleconomische attitudes voor EGP < 3.....	91
Tabel 15: Correlatiematrix sociaaleconomische attitudes voor Opleiding < 6	92
Tabel 16: Correlatiematrix hypothesen A5-A7	92
Tabel 17: significantieniveau's voor anova objectief eigenbelang	93
Tabel 18: bèta-coëfficiënten en R ² voor objectief eigenbelang	99
Tabel 19: Bèta-coëfficiënten en R ² Objectief Eigenbelang	100
Tabel 20: R ² enkelvoudige regressieanalyse objectief eigenbelang	101
Tabel 21: Resultaten Hiërarchische regressieanalyse objectief eigenbelang	103
Tabel 22: Resultaten bivariate correlatieanalyse hypothese B2	104
Tabel 23: R ² enkelvoudige regressieanalyse Perceptie van Eigenbelang	105
Tabel 24: Bèta-coëfficiënten en R ² Perceptie van Eigenbelang.....	106
Tabel 25: Bèta-coëfficiënten en R ² Perceptie van eigenbelang - items SZ.....	107
Tabel 26: Bèta-coëfficiënten en R ² Perceptie van Eigenbelang m.b.t. SZ.....	108
Tabel 27: Hiërarchische regressieanalyse <i>Perceptie van Eigenbelang</i>	110
Tabel 28: Resultaten regressieanalyse hypothese C2.....	111

Inleiding

De 19de eeuw is de eeuw van de landbouw- en industriële revoluties die een begin van welvaart brachten in Europa en Noord-Amerika. Toch bleef het grootste deel van de bevolking toen geconfronteerd met schrijnende armoede, ontbering en ongeletterdheid. De verlichting en de Franse en Amerikaanse Revoluties hadden al een eeuw voordien een begin van democratisch denken geïntroduceerd in de Westerse wereld. Toch bleef in ontluikende democratieën als België politieke inspraak voorbehouden aan slechts één procent van hun bevolking.

Als reactie op deze **oude sociale kwestie** ontstond de arbeidersbeweging die zich steeds meer en beter ging organiseren en een echte macht ging vormen in het politieke systeem. Onder die druk vormden de westerse samenlevingen zich om tot welvaartstaten: maatschappijen die vrijheid en economische groei probeerden te combineren met bestaanszekerheid en kansen op zelfverwezenlijking voor iedereen.

In de jaren zeventig van de vorige eeuw komt een einde aan een lange periode van groei en stabiliteit. De oliecrisis en het loslaten van het internationale monetaire evenwicht van Bretton Woods luidden een grote wereldwijde recessie in, en zetten de welvaartstaten onder druk. In de jaren tachtig weerklinken steeds vaker negatieve geluiden over dit maatschappijmodel. Hoge belastingen en lonen zouden de concurrentiekracht van de bedrijven bedreigen. Werkloosheidsvallen en de *hangmat van de sociale zekerheid* zouden ervoor zorgen dat werklozen niet opnieuw naar een baan gaan zoeken. De problematiek van de vergrijzing zou (on)overkomelijke financiële problemen in de gezondheidszorg en de pensioenen creëren. De economische kritiek op de welvaarstaat is algemeen bekend.

Er is echter meer. Sinds het begin van de crisis van de welvaarstaat in de jaren zeventig, lijken de westerse democratieën steeds meer te evolueren in de richting van duale samenlevingen: samenlevingen waar een minderheid van de bevolking uit de boot valt op economisch, sociaal en cultureel gebied. Volgens

Rosanvallon (1995) ontstaat op die manier een **nieuwe sociale kwestie**. Elchardus, Marx en Pelleriaux (2003) stellen dat één van de kernpunten van de nieuwe sociale kwestie het verdwijnen van de zogenaamde *sluier van onwetendheid* is. Dat houdt in dat de risico's waartegen de sociale zekerheid ons beschermt (werkloosheid, ziekte, arbeidsongeval,...) in steeds mindere mate onvoorspelbaar zijn. Zo is de kans op werkloosheid en een laag inkomen steeds meer voorspelbaar geworden op basis van de scholingsgraad van een individu of een gezin. Het spreekt voor zich dat het draagvlak van de solidariteit door deze ontwikkelingen sterk wordt aangetast.

De probleemstelling van de nieuwe sociale kwestie roept vragen op over de politieke houdbaarheid van welvaartsarrangementen. De auteurs veronderstellen dat wanneer mensen hun belang verliezen in het behoud van sociale voorzieningen, de steun voor die voorzieningen dan ook zal wegvallen. Impliciet gaan ze er dus van uit dat sociaaleconomische attitudes voor een belangrijk deel ontstaan vanuit een soort van *welbegrepen eigenbelang*. In het algemeen is het met betrekking tot de politieke houdbaarheid van welvaartsarrangementen van belang te begrijpen hoe sociaaleconomische attitudes ontstaan. Enkel zo kunnen we te weten komen wat er gedaan kan worden om de steun aan oude en nieuwe welvaartsvoorzieningen te vrijwaren. In deze bijdrage zullen wij dan ook onderzoeken welke factoren de aanwezigheid van bepaalde sociaaleconomische attitudes bij mensen kunnen verklaren. De **centrale onderzoeksvraag** in onze uiteenzetting is dus:

Welke factoren kunnen de variantie in sociaaleconomische attitudes verklaren, en wat is de rol van een welbegrepen eigenbelang daarin?

Voor een goed begrip zullen we in het eerste hoofdstuk proberen meer duidelijkheid te scheppen over de begrippen attitude, politieke attitude en sociaaleconomische attitude. Daarbij geven wij eerst een definitie van deze concepten en situeren ze dan ten opzichte van aanverwante begrippen. We stellen ons vervolgens enkele kritische vragen bij de wetenschappelijke studie van attitudes, waarna we aantonen dat het verantwoord is sociaaleconomische attitudes als een aparte categorie te benaderen. In het tweede hoofdstuk proberen we een beeld te schetsen van de bestaande literatuur met betrekking

tot de factoren die de totstandkoming van bepaalde sociaaleconomische attitudes beïnvloeden. Vanuit het overzicht van de onderzoeksliteratuur brengen we enkele hypothesen naar voren waarover in de literatuur nog veel onzekerheid bestaat. Ten slotte proberen we aan de hand van zelf verzamelde gegevens die gaten in het onderzoek te dichten.

Het zal de lezer duidelijk geworden zijn dat deze uiteenzetting vertrekt vanuit een zeer subjectieve overweging, namelijk de ongerustheid over de toekomstige steun voor solidariteitsmechanismen, die ten gevolge van de nieuwe sociale kwestie dreigt te verdwijnen. Deze overweging is gesteund op de voorkeur voor een inclusieve samenleving. Of om het met C. P. Middendorp te zeggen: de voorkeur voor de toepassing van de waarde gelijkheid op het sociale en economische vlak. Dit subjectief uitgangspunt mag echter geen belemmering vormen voor de wetenschappelijke pretenties van onze bijdrage. Het vormt slechts de aanleiding tot het verlangen om *theoretische en empirische* kennis over een bepaald onderwerp, i.e. sociaaleconomische attitudes, te verwerven.

DEEL I: STATUS QUESTIONIS

HOOFDSTUK 1: ATTITUDES

1.1 WAT ZIJN ATTITUDES?

Alhoewel iedereen zich intuïtief iets kan voorstellen bij het begrip attitude, blijkt het vinden van een sluitende definitie uiterst moeilijk. Van Dale (2006, p.59) definieert een attitude als "de wijze waarop men over iets of iemand denkt". Koenen & Drewes (1996, p.102) kennen twee betekenissen toe aan het begrip: een houding en een gedragslijn. De tweede betekenis vindt men bijvoorbeeld terug in het onderwijs. Wanneer de attitude van een leerling beoordeeld wordt, heeft men het eigenlijk over zijn of haar gedrag.

Net zoals in het dagelijkse taalgebruik is er in het wetenschappelijke geen eensgezindheid over de betekenis van het begrip. Zo definieert Allport (1929, geciteerd in Eysenck, 1960, p.13) een attitude als "a mental and neural state of readiness, organised through experience, exerting a directive or dynamic influence upon the individual's response to all objects and situations with which it is related". John Richard Eiser (1986, p.14) definieert ze als een "subjectieve ervaring van een evaluatie van iets of iemand". Brehm et al. (1999, p.182) hebben het over "de expressie, met een zekere intensiteit, van een positieve, negatieve of neutrale evaluatie van een object".

Eiser (1986) geeft in zijn boek een opsomming van de belangrijkste elementen uit de verschillende definities van attitude waarover al dan niet overeenstemming bestaat. Wij zullen die verschillende elementen hier kort bespreken.

(1) *Attitudes zijn subjectieve ervaringen.* De meeste auteurs zijn het hierover eens, alhoewel enkelen attitudes veeleer zien als een afgeleide van de observatie van het eigen gedrag.

(2) *Attitudes houden altijd een evaluatie in.* De essentie van een attitude is een waardeoordeel. Daarover zijn alle auteurs het eens. We bestaat er geen overeenstemming over is de vraag of attitudes enkel een evaluatie inhouden. Auteurs uit de driecomponentenbenadering stellen dat attitudes een combinatie zijn van cognitieve, affectieve en gedragsmatige reacties op een object. (Brehm et al. 1999) Het gaat hem dus om kennen, voelen en doen - waarbij we het evaluatieve gelijkstellen aan het affectieve. Uit de empirie is echter gebleken dat kennis, gevoelens en gedragingen niet altijd samen gaan. Daarom zijn de meeste hedendaagse auteurs van mening dat een attitude enkel uit een affectieve component bestaat.

(3) *Attitudes staan altijd in relatie tot iets anders.* Het logische gevolg van het feit dat attitudes een evaluatie inhouden - en eveneens een punt van overeenstemming - is dat attitudes altijd in relatie moeten staan tot iets anders. Dat iets kan een persoon, idee, instelling of object zijn en noemen we een **attitudeobject**.

(4) *Attitudes zijn vatbaar voor anderen.* Attitudes kunnen via taal worden gecommuniceerd aan anderen en kunnen door die anderen worden begrepen. Dit impliceert dat ze dan ook meetbaar zijn.

(5) *De attitudes van mensen kunnen verschillen.* Verschillende mensen hebben namelijk verschillende evaluaties van dezelfde objecten.

(6) *Attitudes leiden automatisch tot gedrag dat consistent is met die attitude.* Deze assumptie klopt zeker niet altijd. Mensen gaan om verschillende redenen vaak gedrag vertonen dat niet consistent is met hun attitudes. Dat komt omdat naast attitudes ook andere factoren aan de basis liggen van gedrag. Dat betekent echter niet dat attitudes volledig irrelevant zijn. Een secundaire analyse van een zeer groot aantal studies door Stephen Kraus bevestigde dat er een wezenlijk en significant verband tussen attitudes en gedrag bestaat (Brehm et al. 1999).

Aan de verschillende elementen die Eiser opsomt kunnen we er zelf nog twee toevoegen.

(7) *Attitudes zijn constant in de tijd.* Volgens Ajzen en Fishbain (1980) is een attitude een "predispositie". Daarmee willen deze auteurs aangeven dat een attitude persistent is in de tijd. Volgens Brown et al. (2002) slaat 'attitude' op "a range of terms from core personality traits/values to an outer orbit of mood

swings and opinions". Attitudes kunnen dus volgens deze auteur ook zeer wisselend zijn. Deze discussie heeft veel te maken met de situering van attitudes ten opzichte van waarden en opinies. Dit zullen we in de volgende sectie behandelen. Voorlopig is het voldoende om te stellen dat uit de empirie blijkt dat hoe minder specifiek een attitude is hoe meer kans er bestaat dat ze constant zal zijn in de tijd.

(8) *Attitudes hebben bij verschillende mensen een verschillende intensiteit.* Van sommige zaken kan men rotsvast overtuigd zijn, terwijl men van andere warm noch koud wordt. Zo kunnen twee mensen een even positieve attitude hebben t.o.v. milieubehoud. Het belang dat zij aan milieubehoud hangen kan echter verschillen. Milieubehoud staat dan als het ware op een andere plaats in hun prioriteitenlijst. Die intensiteit is bijvoorbeeld van belang bij de voorspelling van gedrag. Hoe sterker een attitude hoe meer kans dat het gedrag dat men stelt consistent zal zijn met de attitude.

Een attitude is dus een subjectieve ervaring, met een zekere intensiteit en duurzaamheid, van een positieve, negatieve of neutrale evaluatie van een attitudeobject. Een politieke attitude is dus een evaluatie met betrekking tot een politiek object. Sociaaleconomische attitudes zijn een onderdeel van de politieke attitudes en hebben betrekking op sociaaleconomisch beleid.

Om de variantie in sociaaleconomische attitudes te beschrijven wordt in de onderzoeksliteratuur gebruik gemaakt van de termen links versus rechts, conservatief versus progressief en socialistisch versus liberaal. Hoewel deze begrippen filosofisch gezien niet over dezelfde kam geschoren kunnen worden, worden ze in de onderzoeksliteratuur wel als synoniemen beschouwd (Middendorp 1979; ...). Ze zullen in onze uiteenzetting dan ook door elkaar worden gebruikt. Wat precies bedoeld wordt met links en rechts, progressief en conservatief en socialistisch en liberaal wordt uiteengezet in sectie 3.1.1.

1.2 AANVERWANTE BEGRIPPEN

Voor de duidelijkheid is het nuttig dat we het begrip attitude situeren ten opzichte van andere begrippen die er vaak mee worden verward.

1.2.1 Attitudes en ideologie

Een van die begrippen is ideologie. Een goede definitie is van de hand van Wilson (1973, geciteerd in Pettigrew 1979, p.575): "An ideology is a set of beliefs about the sociale world and how it operates, containing statements about the rightness of certain social arrangements and what action should be undertaken in the light of those statements". Bestaat er onenigheid over de precieze betekenis van attitudes, dan is dat zeker het geval bij het begrip ideologie. Toch komen ook in de verschillende definities gemeenschappelijke zaken terug die ons het verschil met attitudes duidelijk kunnen maken. Ideologieën zijn in essentie geloofsystemen (Swidler 1986; Heywood 2002; Bailey & Gayle 2003; ...). die iets zeggen over wat rechtvaardig is en niet in de samenleving en welke actie eventueel moet ondernomen worden om dat rechtvaardige te bereiken.

Het eerste verschil met attitudes is dat een ideologie een *systeem* van overtuigingen is. Er zitten met andere woorden verschillende attitudes in vervat. Zo is socialisme een ideologie. Zonder te pretenderen dat we een algemeen aanvaarde, allesomvattende beschrijving van socialisme zouden kunnen maken, kunnen we zeggen dat het gekenmerkt wordt door een positieve ingesteldheid ten opzichte van herverdeling van de welvaart, interventie van de staat in de economie, vakbonden, emancipatie van achtergestelde groepen, enz. Te gelijktijd wordt het gekenmerkt door een negatieve ingesteldheid ten opzichte van uitbuiting, vermarkting van de gezondheidszorg, enz.

Belangrijk om op te merken is dat deze systemen van ideologie voornamelijk bestaan in de hoofden van politici en hoger opgeleiden. Het merendeel van de bevolking heeft geen echte ideologische structuur in zijn attitudes (Derks 2001, 2003, 2004,...). Zo kunnen zij perfect een positieve houding ten opzichte van vakbonden combineren met een negatieve houding ten opzichte van de emancipatie van achtergestelde groepen.

Het tweede verschil hangt samen met het vorige. Omdat attitudes geen systeem van evaluaties zijn, houden zij ook geen element 'actie' in. Een ideologie vertelt iets over de manier waarop iets wat negatief geëvalueerd wordt in iets positiefs kan omgezet worden. Een attitude is beperkt tot de positieve of negatieve evaluatie van iets.

Ten slotte verschillen ideologieën van attitudes daar ze altijd iets zeggen over rechtvaardigheid. Dat betekent dat zij een evaluatie inhouden van de maatschappij, en dan vooral van de bestaande machtsverhoudingen daarin. Attitudes houden een evaluatie in van veel meer dingen. Zo kan men een attitude hebben ten opzichte van een bepaalde bouwstijl, een automerk, enz.

1.2.2 Attitudes, waarden en opinies

De meest bekende definitie van waarden is die van Rockeach. (1973, p.5). Volgens deze auteur is een waarde een "enduring belief that a specific mode of conduct or end-state of existence is personally or socially preferable to an opposite or converse mode of conduct or end-state of existence". Volgens Walstad (2001) zijn opinies "general conclusions that are held, but not with full certainty".

De meest eenvoudige manier om het verschil tussen attitudes, waarden en opinies te benaderen is door ze op een continuüm te plaatsen. Het continuüm gaat daarbij van zeer abstract tot zeer concreet. Waarden bevinden zich aan het ene uiteinde. Zij zijn eigenlijk grote abstracte principes zoals 'respect voor het leven' of 'zelfbeschikkingsrecht'. Opinions staan aan het andere uiteinde. Ze zijn zeer gericht op specifieke zaken en concrete feiten. Attitudes zitten daar ergens tussenin. Ze zijn concreter dan waarden, maar abstracter dan opinies.

Naast het abstractieniveau is ook duurzaamheid/veranderlijkheid een criterium om opinies van attitudes en waarden te scheiden. Auteurs als Oskamp (1991) gebruiken dit criterium. Een waarde is dan zeer stabiel, terwijl opinies zeer veranderlijk zijn. Attitudes zitten daar weer ergens tussenin. Volgens Billiet (2003) zijn opinies dan ook "de verbale expressie van sommige particuliere aspecten van attitudes" (p.251).

Niet alle auteurs zijn het echter eens met dit criterium. Volgens Brown et al. (2002) slaat het begrip 'attitude' op "a range of terms from core personality traits/values to an outer orbit of mood swings and opinions". Uiteindelijk is dit een pure definitiekwestie. Alle auteurs zien hetzelfde continuüm maar benoemen het anders. Oskamp en Walstad benoemen de uiteinden en het midden van het continuüm respectievelijk waarden, attitudes en opinies. Volgens Brown slaat 'attitude' op het gehele continuüm en zijn de uiteinden waarden en opinies. Zoals vermeld in sectie 1.1 gaan wij ervan uit dat attitudes een zekere duurzaamheid hebben. Wij kiezen er dus voor attitudes tussen waarden en opinies te situeren.

De bovenvermelde definities van waarden en opinies vermelden de kernaspecten van attitudes niet zoals ze in onze definitie onder sectie 1.1 naar voren kwamen. Dat komt omdat de vermelde definities gemaakt zijn om het verschil tussen waarden, opinies en attitudes duidelijk te maken. Dat neemt niet weg dat opinies en waarden wel degelijk subjectieve ervaringen zijn en dat zij een evaluatie inhouden. Waarden, attitudes en opinies zijn dan ook sterk gelinkt met elkaar. Waarden beïnvloeden attitudes en opinies. Attitudes zijn afgeleid van waarden en geven mee vorm aan opinies. Opinions worden echter niet alleen maar door attitudes of waarden bepaald. Heel veel zaken bepalen wat de preciese opinie van iemand op een bepaald moment is, attitudes zijn daar een onderdeel van. Wat het belang is van dit alles wordt duidelijk onder sectie 1.3.1.

Om dit alles toch enigszins te verduidelijken zullen we het continuüm illustreren aan de hand van het voorbeeld. Een opinie kan bijvoorbeeld een positieve ingesteldheid ten opzichte van het recht op abortus zijn. De bijhorende attitude is dan sociaal-culturele progressiviteit. De waarde die hierbij hoort is dan bijvoorbeeld vrijheid. Het is duidelijk dat vrijheid een abstracter gegeven is dan het recht op abortus. Sociaal-culturele progressiviteit ligt daar ergens tussenin. Een mening over abortus kan ook snel veranderen. Een tegenstander kan bijvoorbeeld een voorstander worden omdat hij/zij zelf met de situatie wordt geconfronteerd. Een voorstander kan bijvoorbeeld tegenstander worden omdat iemand hem overtuigt dat het tegen de vrijheid van het ongebooren kind ingaat om abortus toe te laten enz.

1.2.3 Attitudes en normen

Daar waar attitudes evaluaties zijn van ideeën of objecten zijn normen "rules for behaving. They say more or less specifically what should or should not be done by particular types of actors in given circumstances." (Williams 1968, p.204.). Normen zeggen dus iets over welk gedrag verwacht wordt van bepaalde personen in bepaalde omstandigheden. In die zin hangen normen samen met het concept 'sociale rol'. Dat is namelijk het geheel van verwachte gedragingen die samengaan met een bepaalde plaats in de sociale structuur (Vincke 2002). Normen kunnen op die manier als de internalisering van het begrip rol worden beschouwd.

1.2.4 Attitudes en overtuigingen

Volgens Walstad (2001, p.225) zijn overtuigingen (in het Engels *beliefs*) "statements that express presumed knowledge or faith". Het gaat dus niet over een positieve of negatieve evaluatie maken van iets, maar over het al of niet aanvaarden van iets als waarheid.

Sommige auteurs zien overtuigingen anders. Pajares: "They travel in disguise and often under alias—attitudes, values, judgments, axioms, opinions, ideology, perceptions, conceptions, conceptual systems, preconceptions, dispositions, implicit theories, explicit theories, personal theories, internal mental processes, action strategies, rules of practice, practical principles, perspectives, repertoires of understanding, and social strategy, to name but a few that can be found in the literature." In deze interpretatie is de term overtuiging een verzamelnaam voor al de zaken die hierboven aan bod zijn gekomen, waaronder attitudes.

1.4.3 Attitudes en breuklijnen

In wat volgt zullen wij op zoek gaan naar de structuur van politieke attitudes. Een begrip dat in deze context vaak opduikt is het begrip breuklijn. Een breuklijn is in essentie een tegenstelling van belangen die de basis van politiek conflict (kan) vormen in een samenleving. Rond die tegengestelde belangen richten zich

drukkingsgroepen en politieke partijen op en ontstaat er politieke actie. Als een soort bijproduct van die politieke actie ontstaan er denkbeelden over rechtvaardigheid en de organisatie van de samenleving. Er ontstaan met andere woorden een geheel van samenhangende politieke attitudes (Devos, Van Liefferinge & Verlet 2006).

De breuklijnenbenadering wordt voornamelijk gebruikt om het ontstaan van (nieuwe) politieke partijen te verklaren. Theorieën die het ontstaan van breuklijnen verklaren zoeken meestal naar de historische antecedenten van belangentegenstellingen (zie o.a. Lipset & Rokkan 1967, Inglehart 1977). Zij dragen daarom niet bij tot het begrijpen van het ontstaan van welbepaalde politieke denkbeelden bij individuen en zullen in deze bijdrage dan ook niet verder worden behandeld.

1.3 ENKELE KRITISCHE BEDENKINGEN

1.3.1 Hebben mensen politieke attitudes?

Wie de wetenschappelijke studie naar politieke attitudes bij de massa wil aanvangen, mag niet om de vraag heen of die massa wel dergelijke attitudes heeft. De Amerikaanse sociaal-psycholoog Converse (1964) probeerde deze vraag te beantwoorden door middel van een pannelonderzoek in de Verenigde Staten. Het uitgangspunt van Converse was dat wanneer mensen echt politieke attitudes zouden hebben, ze dan constant zouden zijn in de tijd en dat er een vorm van ideologische samenhang (*constraint*) zou bestaan. In een panelstudie vond Converse echter net het omgekeerde. De correlatie tussen de antwoorden op opinie vragen in jaar 0 en antwoorden op dezelfde vragen in jaar 0+2 bleek zeer laag te zijn. Tevens was er in de meeste antwoorden geen constraint te ontdekken. De onderzoeker verklaarde dit met behulp van zijn black-and-white-model van politieke attitudes. Dit model houdt in dat tachtig procent van de bevolking eigenlijk geen politieke attitudes heeft. Wanneer zij gevraagd worden om politieke stellingen te scoren in een vragenlijst, dan vullen zij ad random iets in. Daarom antwoorden zij ook niet hetzelfde wanneer hen pakweg twee jaar

later hetzelfde wordt gevraagd, en daarom is er ook geen ideologische constraint in hun antwoorden aanwezig. Twintig procent heeft die attitudes wel. Hun attitudes zullen dan ook niet of nauwelijks zijn veranderd wanneer hen enige tijd later dezelfde vragenlijst onder de neus wordt geschoven. In hun opinies valt er wel constraint te vinden. De twintig procent van de mensen die wel politieke attitudes hebben, zijn die mensen die geïnteresseerd zijn in politiek en er dan ook veel kennis over hebben (Taylor 1983).

Op de conclusies van Converse is echter heel veel kritiek te geven. Zo wordt de stelling dat een gebrek aan constraint een bewijs is voor de afwezigheid van echte opinies in vraag gesteld. Volgens Anton Derks ordenen gewone mensen hun politieke attitudes niet op dezelfde manier als de politieke elite. Daarom wil dat niet zeggen dat zij geen opinies zouden hebben of dat hun opinies inconsistent zouden zijn. De structuur van hun politieke attitudes kent wel een eigen logica, maar moet niet als een ideologie worden gezien. Hij beschouwt ze eerder als een politiekpsychologisch of politieksociologisch fenomeen (Derks 2001).

Later onderzoek (waaronder dat van Nie uit 1974) toonde aan dat het Amerikaanse publiek wel in staat was zijn antwoorden op opinie vragen ideologisch te ordenen. Hetzelfde stelde men vast in Nederland (Middendorp 1989; 1990). Door middel van diepte-interviews stelde Hochschild in 1981 vast dat Amerikanen niet te weinig opinies, maar net te veel opinies over politieke objecten hebben. Meer kwalitatieve onderzoeksmethoden leggen dus wel het bestaan van politieke opinies bloot, een vaststelling die later werd bevestigd door Reinerman, Feldman en Zaller, en anderen (Skitka & Mullen 2002).

Zoals we onder sectie 1.3.2 zullen uiteenzetten hebben veel verschillende auteurs vaste structuren in de politieke attitudes bij de massa ontdekt. Ook dit is tegenevidentie voor het black-and-white model. Vaste structuren kunnen immers niet opduiken wanneer mensen ad random een vragenlijst zouden invullen. Ook de verbanden die gevonden zijn tussen politieke opinies en een bepaalde vorm van gedrag zoals kiesintenties. (Middendorp 1989)

Ook Converse's interpretatie van het gebrek aan correlatie tussen antwoorden op opinie vragen op twee verschillende tijdstippen in zijn panelstudie wordt fel bestreden. Erikson (1979) heranalyseerde de data van de SRC-studie waar Converse zich op baseerde. Hij kwam tot de conclusie dat de data inderdaad een heel sterke onbetrouwbaarheid¹ vertoonden, maar dat deze onbetrouwbaarheid niet was veroorzaakt door het random invullen van de vragenlijst door de respondenten. Er werd immers geen verband gevonden tussen de (on)betrouwbaarheid van de metingen en het niveau van politieke kennis van de geënquêteerden. Na statistische correctie voor onbetrouwbaarheid stelde Erikson vast dat er net zeer hoge correlaties tussen de metingen op verschillende tijdstippen was én dat er een sterke constraint in de antwoorden terug te vinden was. De hoge onbetrouwbaarheid verklaart Erikson door het soort items dat opgenomen werd in de studie van Converse. Die items hadden betrekking op zaken waar geen grote meningsverschillen over bestonden in het Amerikaanse kiespubliek, zoals over huisvestings- en energiebeleid, isolationisme, enzoverder.

Ten slotte moeten we opmerken dat de data uit de studie van Converse betrekking hebben op opinies. Zoals we al eerder opmerkten zijn opinies veel concreter en daardoor ook veel meer veranderlijk dan attitudes. Opinies over bepaalde concrete maatregelen of ideeën worden gedeeltelijk gevormd door attitudes, maar ook gedeeltelijk door andere factoren. Die factoren zijn bijvoorbeeld beschikbare informatie op het moment, bepaalde emoties enzovoort. Het is evident dat die zaken sterk kunnen verschillen van moment tot moment.

We kunnen besluiten met een citaat uit het werk van Erikson: "The evidence reported [...] leads to a rejection of the portrayal of the public as largely comprised of people without attitudes on policy issues." (p.113)

¹ Onbetrouwbaarheid van een meting betekent dat bij de meting veel toevalsfouten worden gemaakt. Wanneer het aantal toevalsfouten ten opzichte van het aantal cases groot is dan is er veel kans dat de resultaten van de meting in een toevallige richting worden vertekend. Wanneer men dan twee maal na elkaar hetzelfde meet zal de correlatie tussen die twee metingen klein zijn, zoals het black-and-white-model aangeeft (Waege 2003).

1.3.2 Het belang van politieke attitudes

Net zoals de onderzoeker van politieke attitudes zich moet afvragen of mensen die attitudes wel hebben, moet hij zich de vraag stellen wat het nut is van de verzamelde kennis over die attitudes.

Intuïtief beschouwen wij attitudes als een voorspeller van menselijk gedrag - het voorspellen van gedrag is dan het nut van de kennis over attitudes. Menig studiewerk uit de vorige eeuw suggereerde echter dat er geen verband bestond tussen attitudes en gedrag. Zo is er de bekende studie van Richard LaPierre (1934) die ontkende dat er een verband bestond tussen vooringenomenheid ten opzichte van vreemdelingen en racistisch gedrag. Toen Allan Wicker in 1969 een balans opmaakte van het onderzoek concludeerde hij dat er geen wezenlijk verband tussen attitudes en gedrag kon worden aangetoond. (Brehm et al. 1999)

Later bleek echter dat er veel methodologische problemen waren met de studies waar Wicker het over had. Het voornaamste probleem was dat in die studies attitudes en gedrag niet op een analoge manier werden gemeten. Zo ging men vaak zeer algemene attitudes als voorspellers van zeer specifiek gedrag naar voren schuiven. Onderzoek dat met deze moeilijkheden rekening hield, toonde aan dat er wel degelijk een duidelijk verband was tussen attitudes en gedrag. (Mervielde 1977)

Tegenwoordig is de *theorie van beredeneerd gedrag* (Ajzen & Fishbein 1980) algemeen aanvaard als het beste model bij het voorspellen van gedrag. Deze theorie stelt dat attitudes samen met sociale normen en de inschatting door een individu van de gevolgen van een bepaald gedrag samen het uiteindelijke gedrag bepalen.

Aangezien attitudes in het algemeen een goeie voorspeller zijn van menselijk gedrag, is het duidelijk dat kennis over politieke attitudes ons kan helpen bij het voorspellen van politiek gedrag. Er is echter meer. Tussen politiek gedrag en attitudes bestaat een dubbele relatie: politiek gedrag (zoals stemmen,...) wordt niet enkel beïnvloed door politiek, de politiek probeert ook voortdurend de

attitudes van mensen te beïnvloeden. Zo probeert men in het kader van de klimaatcrisis de houding van mensen ten opzichte van auto's te veranderen, of in het kader van racismebestrijding de attitudes ten opzichte van vreemdelingen. En zo zullen beleidsmakers in het kader van de nieuwe sociale kwestie² kennis over attitudes kunnen gebruiken om een antwoord te bieden op deze nieuwe uitdaging.

1.4 DE STRUCTUUR VAN POLITIEKE ATTITUDES

Zoals we in onze inleiding hebben vermeld zullen we het in deze bijdrage niet hebben over politieke attitudes in het algemeen, maar enkel over attitudes met betrekking tot sociaaleconomische thema's. Dat is een verantwoorde keuze, daar heel wat onderzoek uitgewezen heeft dat sociaaleconomische attitudes een duidelijke aparte dimensie vormen binnen de politieke attitudes van mensen. Hieronder bespreken we de twee belangrijkste auteurs die bijgedragen hebben tot dat inzicht.

1.4.1 H.J. Eysenck

Eysenck³ gaat in zijn werk *The psychology of politics* (1954) op zoek naar de structuur van sociale attitudes. Hij gaat er van uit dat er een verband bestaat tussen de verschillende attitudes die mensen hebben: "there can be no doubt whatever that attitudes do not occur in splendid isolation but are closely linked with other attitudes in some kind of pattern or structure. Indeed, the very existence of parties and political labels implies as much." (p. 107) Empirische bevindingen bevestigen zijn idee: Lazarsfeld et al. (1948) en Centers (1949) constateerden in de VS dat er correlaties bestonden tussen verschillende attitudes.

² cfr. onze inleiding.

³ Eysenck doet onderzoek in het Verenigd Koninkrijk. Bij de interpretatie van zijn onderzoek moet men het specifieke taalgebruik en de specifieke politieke situatie daar in het achterhoofd houden.

De vorm van de structuur was voor die auteurs echter niet zo duidelijk. Wanneer men de attitudes ging linken aan sociale klasse bleek dat de lagere klasse meer progressieve ideeën had met betrekking tot het sociaaleconomische dan de hogere klasse. Wat de doodstraf en seksuele voorlichting betrof waren de hogere klassen dan weer progressiever dan de lagere. Jongeren waren meer progressief met betrekking tot items over lijfstraffen, vrouwenemancipatie, nationalisaties enz. Met betrekking tot de creatie van een eigen atoombom voor Groot-Brittannië hadden ze dan weer meer conservatieve ideeën.

Om een beter zicht te krijgen op deze verwarrende bevindingen stelt Eysenck voor om, naast de tegenstelling progressief-conservatief, een tweede dimensie aan de attitudestructuur toe te voegen. Die tweede dimensie komt volgens de auteur naar voren wanneer men de vergelijking maakt tussen de extremen op de progressief-conservatief-as, namelijk de communisten en de fascistten. Die extremen zijn volgens de auteur beiden autoritair, terwijl de gematigden (socialisten, liberalen, conservatieven) veleer democratisch zijn.

Nu Eysenck de hypothese heeft geformuleerd dat er twee dimensies zijn in politieke attitudes, namelijk een radicalisme-dimensie (de tegenstelling progressief versus conservatief) en een autoritaire dimensie (de tegenstelling autoritair versus democratisch), gaat hij die hypothese aan een empirische test onderwerpen. Hij maakt daarbij gebruik van factoranalyse, een techniek die het mogelijk maakt om op zoek te gaan naar een structuur in antwoorden op opinie vragen, door na te gaan welke antwoorden met elkaar correleren en welke dat niet doen. Men spreekt over correlatie tussen vraag A en B wanneer respondenten die positief antwoorden op vraag A, over het algemeen ook positief antwoorden op vraag B. Deze factoranalyse voert Eysenck uit op de gegevens die hij verzamelde door een enquête bij zijn eigen studenten.

Het resultaat van de analyse was dat er twee factoren opdoken. De eerste factor bleek vrij gemakkelijk te interpreteren. De items die er het sterkst op laadden handelden over private eigendom en nationalisaties. Maar ook houdingen tegenover gewetensbezwaarden, seksuele vrijheid, vrouwenemancipatie, lijfstraffen enzoverder laadden hier sterk op. Deze factor noemde Eysenck de *Radicalism-factor* of simpelweg R. De tweede factor was veel moeilijker te

interpreteren. Items die hier sterk op laadden gingen over houdingen ten opzichte van religie, geboortecontrole, buitenlandse politiek, enzoverder. De tweede factor noemde de auteur de tegenstelling tussen *Tendermindedness* en *Toughmindedness* of simpelweg T. Iemand die *tenderminded* is, is zeer intellectualistisch, idealistisch, optimistisch, religieus,... Wie zeer *toughminded* is, is zeer materialistisch, pessimistisch, irreligieus, fatalistisch, sceptisch, enzovoort.

In *The psychology of politics* werd niet duidelijk dat sociaaleconomische attitudes een aparte dimensie vormden. Zij behoorden immers tot de R-factor, samen met andere attitudes. Dat was voor een stuk in tegenspraak met de bevindingen van Centers en Lazarsfeld et al. die Eysenck in zijn boek citeerde en met zijn bevindingen in zijn later werk *Psychology is about people*. Die bevindingen waren dat de arbeidersklasse veel progressiever was op sociaaleconomisch gebied en conservatiever op andere domeinen dan de middenklasse. Wanneer grote groepen van de bevolking progressief denken met betrekking tot een deel van de R-factor, maar conservatief met betrekking tot een ander deel, dan kan je vermoeden dat je geen goede factor hebt gecreëerd. Eysenck zelf vermoedde dat hij een vertekening gekregen had doordat hij enkel respondenten uit de middenklasse in zijn steekproef had opgenomen. In 1975 maakte hij daarom zijn analyse opnieuw, deze keer met gegevens van een meer representatief staal van de bevolking. Uit dat onderzoek concludeerde hij dat er eigenlijk drie afzonderlijke factoren te identificeren waren. De eerste was opnieuw de T-factor. De tweede was de R-factor, maar deze keer zonder items die verwezen naar sociaaleconomische thema's. De laatste factor betrof de tegenstelling tussen politiek-economische progressiviteit en socialisme, de S-factor.

Eysenck's werk heeft heel wat kritiek gekregen. Deze kritiek spitste zich voornamelijk toe op de T-factor die in het werk van andere auteurs niet replicerbaar leek. De ontdekking van een aparte R-factor en een S-factor werd veel minder in vraag gesteld. (Van Hiel & Mervielde, 1997)

1.4.2 C.P. Middendorp

In *ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland* (1979) beschrijft Middendorp de ideologische evolutie in de Nederlandse bevolking rond het midden van de twintigste eeuw. Centraal in dit werk staat de politiseringsthese. Samengevat komt die these er op neer dat de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog de massa niet geïdeologiseerd was. Stemmen gebeurde op basis van geloof, klasse of traditionele loyaliteit. Structurele en culturele veranderingen in de jaren zestig leidden echter tot de politisering van de massa, die ging stemmen op basis van ideologische overtuigingen. Als falsificatie van deze these gaat Middendorp op zoek naar ideologische tegenstellingen bij de Nederlandse bevolking.

Door middel van factoranalyse ontdekt Middendorp twee hoofddimensies en drie onderliggende subfactoren in de politieke overtuigingen van de Nederlanders. De eerste subfactor noemt hij *klassiek* conservatisme. Items die sterk laadden op deze factor hadden onder andere betrekking op "de waarde voor de mens van maatschappelijke gewoonten en tradities, het handhaven van orde en rust en oude maatschappelijke instellingen; de onmogelijkheid voor de mens om de maatschappij te verbeteren op basis van ideeën; [...] de onvermijdelijkheid van de bestaande maatschappelijke verhoudingen" (p.73). De tweede subfactor noemde de auteur *socialisme*. Het gaat daarbij om "opvattingen dat de maatschappelijke verschillen tussen mensen worden veroorzaakt door de verschillende kansen die mensen krijgen" (p.73). De laatste subfactor heette Middendorp *liberalisme*. Dit was een kleine factor, waar slechts vier items op laadden die betrekking hadden op het vrij ondernemerschap versus overheidsingrijpen.

De eerste hoofddimensie die werd onderscheiden werd *links-rechts* genoemd. Op deze dimensie laadde de factor socialisme en andere items die niet in de analyse van de subfactoren werden betrokken en die allemaal betrekking hadden op gelijkheid in sociaaleconomische zin. De tweede hoofddimensie noemde Middendorp *libertair-traditioneel*. Hierop laadde de factor klassiek conservatisme en de rest van de items die niet in de analyse van de subfactoren betrokken

waren. Die items hadden allemaal betrekking op zaken die niet met het sociaaleconomische te maken hadden.

Opmerkelijk is hier dat bij het vroege onderzoek van Middendorp (1978a; 1978b 1979), waarbij gegevens verzameld in 1970 werden onderzocht, de factor liberalisme slechts een zwakke negatieve lading vertoonde op de links-rechtsdimensie. Bij de analyse van gegevens uit 1975 (Middendorp 1979) bleek de lading al sterker. Bij de analyse van gegevens uit 1985 (Middendorp 1989) is de lading al zeer sterk. Middendorp verklaart deze analyse met behulp van zijn politiseringthese. De ideologisering van de massa was in 1970 nog niet voltrokken waardoor velen nog een soort vals bewustzijn vertoonden: ze waren tegelijkertijd progressief en conservatief op het links-rechtsdomein. Naar mate de tijd vorderde, vorderde ook de ideologisering en werd de associatie tussen progressieve en conservatieve dimensies op het links-rechtsdomein steeds duidelijker (Middendorp 1979).

1.4.3 Conclusie

Hierboven hebben we het onderzoek van H.J. Eysenck en C.P. Middendorp naar de structuur van politieke attitudes kort beschreven. Hiermee wilden wij aantonen dat empirisch onderzoek heeft uitgewezen dat sociaaleconomische attitudes duidelijk een aparte dimensie vormen binnen het geheel van de politieke attitudes. Naast Eysenck en Middendorp zijn ook andere onderzoekers tot deze conclusie gekomen (Lipset 1964, De Witte 1990, Elchardus 1994, ...). Dat verantwoordt onze keuze om sociaaleconomische thema's als een onafhankelijke dimensie te behandelen.

HOOFDSTUK 2: HET ONDERZOEK NAAR SOCIAAL-ECONOMISCHE ATTITUDES

Het is zeer moeilijk om al de factoren die verklaren waarom iemand bepaalde attitudes heeft, bloot te leggen. Er zijn dan ook al heel veel verschillende onafhankelijke variabelen geïdentificeerd die een deel van de variantie in (sociaaleconomische) attitudes blijken te verklaren. Deze vaststelling is helemaal niet verbazingwekkend als men bijvoorbeeld rekening houdt met het de functies die attitudes vervullen voor het individu. Zo hebben attitudes een kennisfunctie (ze vervullen de behoefte om betekenis toe te kennen aan ervaringen), een expressieve functie (attitudes drukken bepaalde waarden uit die belangrijk zijn voor het zelfbeeld en de identiteit van het individu), een instrumentele functie (waarbij individuen bepaalde attitudes vormen in functie van de beloning die daaraan vast hangt), en zo voort (Kiecolt 1988) Wij zullen ons hier dan ook beperken tot de belangrijkste inzichten met betrekking tot het verklaren van sociaaleconomische attitudes die in de wetenschappelijke literatuur naar voren komen.

2.1 GENETISCHE VOORBESTEMDHEID

Het nature-nurturedebat⁴ is een discussie die zich ook op het gebied van de politieke attitudes heeft afgespeeld. Sociale wetenschappers hebben vaak de neiging om genetische factoren als oorzaak van bepaalde gedragingen of persoonlijkheidskenmerken niet in beschouwing te nemen, bijvoorbeeld omdat ze niet vertrouwd zijn met het vakgebied. Het is echter belangrijk dat men over de (kunstmatige) grenzen van de eigen kennis heen kijkt om volledig greep te kunnen krijgen op de werkelijkheid. Immers, "the world - physical, biological and social - is a seamless whole and the task of science is to work out the link at every level, not declare domains *off limits*" (Bouchard & McGue 2003). Een

⁴ Het nature-nurturedebat is de discussie in hoeverre menselijke kenmerken en gedragingen (het fenotype) door omgevingsinvloed worden bepaald, dan wel door onze genetische bagage (het genotype). (Oosterman 1998)

bloemlezing over de beïnvloedende factoren van sociaaleconomische attitudes kan in het licht van deze stelling de genetische factor niet links laten liggen.

H. J. Eysenck & L. J. Eaves (1974) brachten door middel van tweelingenstudies⁵ aan het licht dat genetische factoren een stuk van de variantie in politieke attitudes tussen mensen kunnen verklaren. Dit onderzoek was pionierswerk: het was de eerste keer dat er gezocht werd naar een genetische basis van attitudes. Eysenck & Eaves vonden een erfelijkheid van .65 voor Eysenck's R-schaal. Dat wil zeggen dat in de steekproef van de onderzoeker 65% van de variantie in die schaal door genetische verschillen werd veroorzaakt.

Het artikel van Eysenck & Eaves had in eerste instantie niet veel invloed op het attitudeonderzoek. De laatste decennia is de aandacht voor en de kennis van de genetica echter zo sterk toegenomen dat ook steeds meer onderzoekers de genetische invloed op politieke attitudes onder de loep genomen hebben. In 1986 vonden Martin et al. (geciteerd in Bouchard en McGue 2003 p. 27) een erfelijkheid van .63 voor een andere schaal voor conservatisme. Eaves et al. (1999, geciteerd in Bouchard en McGue 2003 p. 30) vonden een erfelijkheid van .55 in een Australisch onderzoek. Er is echter ook veel onderzoek dat lagere waarden suggereert (Olson 1993). De proportie verklaarde variantie blijkt te verschillen volgens gemeten attitude, maar ook met de leeftijd. Bij jonge mensen (jonger dan twintig jaar) blijken de genen de minste invloed uit te oefenen, terwijl die invloed met de leeftijd toeneemt (Eaves et al. 1997; Abrahamson & Baker 2002). Een mogelijke verklaring is dat men op oudere leeftijd onafhankelijker gaat denken, waardoor de invloed van persoonlijke factoren zoals de eigen genenpool toeneemt.

De interpretatie van de cijfers moet echter met de nodige omzichtigheid gebeuren. De cijfers bevatten namelijk een stuk error: zij kunnen de erfelijkheid overschatten omdat ze geen rekening houden met een mogelijk grotere gedeelde omgevingsinvloed bij dizygote tweelingen ten opzichte van monozygote tweelingen. Bovendien hangt de hoeveelheid genetisch verklaarde variantie af

⁵ Bij tweelingenonderzoek vergelijkt men de overeenkomsten tussen monozygote en dizygote tweelingen. Wanneer monozygote tweelingen met betrekking tot een bepaald kenmerk meer op elkaar gelijken dan dizygote tweelingen is dat een indicatie dat het genotype gedeeltelijk bijdraagt tot de variantie in het kenmerk (Boomsma 2006)

van de hoeveelheid variantie die door omgevingsfactoren wordt verklaard. In een land met een zeer stabiele politieke cultuur en weinig ideologische tegenstellingen zullen omgevingsfactoren waarschijnlijk minder attitudinale variantie veroorzaken dan in landen met diepe ideologische breuklijnen. Als we mogen veronderstellen dat genetische factoren altijd en overal dezelfde absolute hoeveelheid variantie veroorzaken, zal de relatieve variantie die door genetische factoren kan worden verklaard groter zijn in het land met weinig ideologische tegenstellingen dan in het land met veel tegenstellingen. In een land met weinig ideologische tegenstellingen veroorzaakt de omgeving namelijk weinig variantie in attitudes. Daar bijna alle onderzoeken in de Angelsaksische wereld (vooral in de Verenigde Staten) gebeurden, kunnen we veronderstellen dat dat een reden is waarom zo veel variantie in die studies door genetische factoren kan worden verklaard (de Kovel 2007; Freese, Li & Wade 2003). Bovendien is het zo dat het fenotype altijd gevormd wordt door een interactie van het genotype en de omgeving. Het is dan ook onmogelijk om uit te maken wat de exacte proportie variantie is die door genetische respectievelijk omgevingsfactoren kan worden verklaard. (Olson et al. 2001)

Uit deze studies moeten we uiteraard niet afleiden dat onze politieke voorkeuren zo maar uit ons DNA af te lezen zouden zijn. Wat we er wel uit moeten afleiden is dat onze genen onrechtstreeks -via allerlei biochemische processe én via persoonlijkheidskenmerken- onze attitudes beïnvloeden. Een deel van de variantie in politieke attitudes kan dus genetisch worden verklaard (Olson et al. 2001).

2.2 LINKS OF RECHTS UIT EIGENBELANG

De idee dat eigenbelang een belangrijke rol speelt in het politieke leven is altijd al aanwezig geweest in de westerse politieke filosofie. Samen met het succes van de economische wetenschap zorgde dat ook voor een concentratie op eigenbelang binnen de politieke wetenschappen (Mansbridge 1990). Wanneer men in het midden van de vorige eeuw vaststelt dat sociaaleconomische

attitudes samengaan met klassepositie, is de link dan ook snel gelegd: mensen vormen hun attitudes vanuit een soort welbegrepen eigenbelang.

2.2.1 S. M. Lipset

In 1960 Schreef S.M. Lipset "The poorer strata everywhere are more liberal or leftist on economic issues; they favor more welfare state measures, higher wages, graduated income taxes, support of trade-unions, and so forth. But when liberalism is defined in non economic terms - as support of civil liberties, internationalism, etc. - the correlation is reversed. The more well-to-do are more liberal, the poorer are more intolerant." Hoewel Lipset duidelijk niet de eerste auteur was die deze vaststelling deed, heeft de idee dat de lagere klassen progressiever zijn wat sociaaleconomische thema's betreft, maar conservatiever wat sociaal-culturele betreft sindsdien de naam *de Lipset-these* gekregen. Lipset heeft dan ook zeer veel invloed uitgeoefend op het onderzoek naar sociaaleconomische attitudes, veel meer dan bijvoorbeeld Eysenck (Middendorp 1989).

Het verband tussen klassepositie en politieke attitudes bracht Lipset ertoe om het ontstaan van die attitudes te verklaren vanuit de sociale positie van de lagere strata. Die verhindert namelijk dat zij een vlotte toegang krijgen tot degelijk onderwijs, ze zorgt er voor dat ze een gebrek hebben aan taalkundig vermogen en intellectuele ontwikkeling, enzovoort. Dit leidt uiteindelijk tot minder cultuurdeelname. Daar het net in het cultuurleven is dat democratische waarden worden verspreid, brengt een beperkte deelname een slechtere socialisatie van die democratische waarden met zich mee.

Die slechte sociale positie betekent echter ook dat men het economisch minder goed heeft. Een gebrek aan inkomenszekerheid, onbevredigend werk en een lage status kweken een gevoel van tekort gedaan worden. De wens om daar iets aan te veranderen, en dus zijn eigen sociale positie te verbeteren, zet die lagere strata er toe aan om linkse attitudes te ontwikkelen en links te stemmen. Tegelijkertijd proberen de hogere strata om hun geprivilegieerde economische positie veilig te stellen. Dit zet hen ertoe aan om rechtse attitudes en rechts

stemgedrag te ontwikkelen. Sociaaleconomische attitudes (en stemgedrag) zijn volgens Lipset dus te verklaren vanuit de economische belangen die samengaan met een bepaalde positie op de sociale ladder (Lipset 1953, 1960).

2.2.2 De Lipset-these voortgezet.

In de lijn van de filosofie van Lipset werden zeer veel onderzoeken gedaan naar de rol van eigenbelang bij allerhande politieke attitudes. In wat volgt zullen we enkele van die onderzoeken bespreken.

Er wordt vaak beweerd dat blanken in de Verenigde Staten dikwijls gekant zijn tegen een politiek van *affirmative action*⁶ vanuit een welbegrepen eigenbelang. In de studie van Kluegel & Smith (1983) werd nagegaan of het al dan niet verkeren in een economisch bedreigde positie (inkomen, geslacht, perceptie van de eigen economische situatie en het percentage Afro-Amerikanen in de kieskring van de respondent) kon bijdragen tot het verklaren van de variantie in de attitudes ten opzichte van affirmative action. De hypothese was dat blanken in economisch bedreigde posities het meest tegen deze politiek zouden zijn, omdat zij er het meest nadeel bij ondervonden. Uit de resultaten bleek inderdaad een zeer klein, maar significant effect uit te gaan van de bedreigde economische positie. Andere voorspellers, zoals algemene attitudes ten opzichte van kleurlingen, bleken veel meer variantie te kunnen verklaren.

Hasenfeld & Rafferty (1989) gingen na of het hebben van egalitaristische attitudes verklaart kon worden vanuit eigenbelang. De hypothese was dat diegene die egalitaristische ideeën hebben, meer kans hebben om niet blank te zijn, een laag beroepsprestige te hebben en een lager inkomen. "These status characteristics expose persons to economic hardship or risk and they look to the welfare state

⁶ Affirmative action is eigenlijk een verzamelnaam voor beleidsinitiatieven die proberen om actief de status van groepen te verbeteren, of om het aantal mensen in lage statusgroepen te verminderen (Bacchi 1996). Meestal verwijst men met de term echter naar het Amerikaanse beleid van de jaren '70 waarin werd geprobeerd om actief de discriminatie van zwarten op de Amerikaanse arbeidsmarkt aan te pakken door werkgevers quota op te leggen (Leonard 1990, Lundberg 1991, ...). In die zin gaat het dus om een sociaaleconomische politiek en hoort de bespreking van attitudes ten opzichte van affirmative action thuis in deze sectie.

to cushion them from major insecurities and inequalities" (pp. 1041-1042). Uit de analyse van hun gegevens bleek er inderdaad een klein, maar significant effect te zijn van deze variabelen.

Andreß & Heien (1998) deden een vergelijkbaar onderzoek in Duitsland. Ze baseerden zich op gegevens van een opnieuonderzoek in 1992 zowel in West- als in Oost-Duitsland werd gehouden. Op die manier wilden ze nagaan of socialisatie (geoperationaliseerd door het leven in het oosten versus het westen) meer invloed had dan eigenbelang (geoperationaliseerd via demografische variabelen). Uit de analyse bleek er een grote invloed uit te gaan van de demografische variabelen, naast een kleinere invloed van de socialisatie-variabele.

Ook Chong, Citrin & Conley (2001) stelden een significant maar klein verband vast tussen verschillende demografische variabelen als operationalisering van eigenbelang (leeftijd, al dan niet huiseigenaar zijn, al dan niet werken, huidskleur) en sociaaleconomische attitudes. Zij stelden tevens vast dat er een verschil was in invloed van eigenbelang naar gelang de verschillende attitudevragen. "The clearer the stakes (by virtue of the issues itself or by being primed) and the larger the stakes, the more likely we will see a strong correspondence between objective measures of self-interest and policy preferences" (p. 563). Hoe groter en hoe duidelijker de invloed op de eigen situatie, hoe meer het effect van eigenbelang blijkt te spelen.

Linos & West (2003) deden een cross-nationaal onderzoek naar attitudes ten opzichte van welvaartsherverdeling. Zij veronderstelden dat de structuur van de steun aan welvaartsverdeling zou verschillen van land tot land, omdat er in ieder land een ander welvaartsysteem is, en dat de verschillende belangen die daarmee samengaan dan ook verschillen. Zij veronderstelden bijvoorbeeld dat de verschillen in steun aan herverdeling tussen ongehuwde en gehuwde vrouwen groter zou zijn in conservatieve welvaartstaten dan in sociaaldemocratische welvaartstaten ⁷. De redenering is dat vrouwen in sociaaldemocratische

⁷ Conservatieve welvaartstaten zijn de sterk corporatistische welvaartstaten die we vooral in continentaal Europa terugvinden. Sociaaldemocratische welvaartstaten zijn de universele welvaartstaten die vooral in de Scandinavische landen terug te vinden zijn. In de Angelsaksische landen vinden we de liberale welvaartstaten die een veel kleiner sociaal vangnet hebben.

welvaartstaten door de sterke uitbouw van kinderopvang en dergelijke veel meer op hun eigen benen kunnen staan en dus minder afhankelijk zijn van welvaartsvoorzieningen als ze alleen vallen. Volgens dezelfde redenering zou het verschil tussen werkenden en niet-werkenden groter moeten zijn in conservatieve en sociaaldemocratische welvaartstaten dan in liberale omdat steuntrekkers bij die eersten meer te verliezen hebben en niet-steuntrekkers meer te winnen. Deze veronderstellingen bleken allebei te kloppen.

In 1991 maakten Sears en Funk een zeer uitgebreid review van de literatuur rond de rol van eigenbelang bij attitudes. Ze behandelden daarbij enkel die literatuur die eigenbelang definieerde "in terms of (1) its short to medium-term impact on the (2) material well-being of the (3) individual's own personal life" (p. 16). Concreet betekent dit bijvoorbeeld dat arbeiders zonder ziekteverzekering die een beleid van staatgefinancierde ziekteverzekering steunen, dat doen vanuit eigenbelang (in sectie 2.2.4 zullen we de kritiek op de verschillende operationalisaties van eigenbelang behandelen).

Over het algemeen werd een zwak, maar significant effect van eigenbelang gevonden. Dat was echter niet altijd zo. In een studie van Sears & Huddy (1984) bleken vrouwen niet significant meer voorstander te zijn van gelijke lonen voor vrouwen. In een hele reeks studies (waaronder Beck & Dye 1982, Hadenius 1986,...) bleken mensen die voor de overheid werken niet significant meer overheidsbestedingen te steunen. Sears en Funk trekken de algemene conclusie dat eigenbelang slechts matig bijdraagt tot de verklaring van sociaaleconomische attitudes. Eigenbelang speelt vooral een rol wanneer het gaat over duidelijke, grote en zekere belangen. Ook blijkt eigenbelang meer van de variantie te kunnen verklaren wanneer we eerder opinies dan wel attitudes ondervragen.

2.2.3 De Lipset-these uitgedaagd

De Lipset-these is een voorbeeld van wat we klassieke klassenanalyse zouden kunnen noemen. In de klassieke klassenanalyse wordt uitgegaan van begrippen als *ware klassenbelangen*, *natuurlijke partijvoorkeuren*, enzovoort. Deze benadering zit in de lijn van de klassieke sociologische theorieën van Marx,

Durkheim en Weber. Deze onderzoekstraditie probeert een hele boel fenomenen, waaronder sociaaleconomische attitudes, te verklaren vanuit de klassenpositie waar mensen in zitten (Achterberg & Houtman 2003).

Samen met die klassieke klassenanalyse kwam de Lipset-these de laatste decennia steeds meer onder druk te staan. Algemeen werd de opvatting verkondigd dat de klassenanalyse dood was: klassenpositie oefende namelijk steeds minder invloed uit op het stemgedrag: grote delen van de arbeidersklasse bleken rechts te stemmen en grote delen van de middenklasse links (zie o.a. Clark & Lipset 1991, Nieuwbeerta 2001, enz.). Voor heel wat auteurs kon dit enkel betekenen dat de attitudes van de arbeidersklasse en middenklasse veranderd waren. Volgens Weakliem & Heath (1994, geciteerd in Achterberg 2005) zouden arbeiders met hun rechtse stemkeuze kiezen voor algemene economische vooruitgang waarvan ze geloven dat ze op termijn de vruchten zullen plukken. Zij zouden dus meer rechtse sociaaleconomische attitudes gekregen hebben. Theorieën als die van de *Nieuwe Middenklasse* (zie o.a. Van de Werfhorst & De Graaf 2004) verklaarden het toegenomen linkse stemgedrag van de middenklasse eveneens door een verandering van attitudes onder invloed van eigenbelang. Die nieuwe middenklasse zou bestaan uit een groep hoog opgeleide sociaal-culturele specialisten die voornamelijk werkzaam zijn voor de overheid. Die mensen hebben er dus alle belang bij dat er een uitgebreid overheidsapparaat bestaat dat hen tewerk stelt en hen status en materiële voordelen verschaft. Daarom zouden die leden van de middenklasse positieve attitudes ontwikkelen ten opzichte van overheidsinterventies en welvaartsvoorzieningen.

Uitgebreid onderzoek van Dick Houtman en Peter Achterberg (Houtman 1995, Houtman 1997, Achterberg en Houtman 2003, Achterberg 2005, Van de Waal, Achterberg & Houtman 2006, Achterberg 2006) toont aan dat die stelling alvast voor Nederland niet opgaat. Volgens deze auteurs komen Clark & Lipset, Nieuwbeerta en anderen tot de verkeerde conclusie omdat ze een te eenvoudig model gebruiken bij de voorspelling van stemgedrag. Zij verklaren stemgedrag rechtstreeks vanuit de klassenpositie en veronderstellen dan gemakshalve dat het stemgedrag de uiting van bepaalde attitudes is (een stem voor een socialistische partij is dan bijvoorbeeld een uiting van progressieve

sociaaleconomische attitudes). Volgens Houtman en Achterberg moet men in studies van stemgedrag ook de attitudes van de kiezers meten. Anders wordt "klassegebonden stemgedrag, voortkomend uit op klassenpositie gebaseerde economische belangen, vermengd met het daaraan tegengestelde cultureel stemgedrag, voortkomend uit culturele opvattingen voortkomend uit opleidingsverschillen" (Van der Waal, Achterberg & Houtman 2006, p. 22). Uit het onderzoek van deze auteurs blijkt inderdaad dat stemgedrag zowel door sociaaleconomische als door sociaalculturele attitudes kan worden verklaard. Sociaaleconomische attitudes kunnen echter nog steeds worden verklaard vanuit de klassepositie (waarbij lagere klassen meer linkse attitudes vertonen) en dus ook vanuit het concept van eigenbelang. Het toegenomen linkse stemgedrag bij de middenklasse en rechtse stemgedrag bij de arbeidersklasse kan men eerder verklaren vanuit het relatieve gewicht van culturele en economische thema's. Achterberg en Houtman vermoeden dat culturele thema's belangrijker geworden zijn, waardoor het culturele stemgedrag van de verschillende klassen toegenomen. En aangezien de hogere klassen eerder progressief zijn op sociaaleconomisch gebied en de lagere conservatief op sociaaleconomisch gebied, betekent dit dat de hogere klassen meer links gaan stemmen, en de lagere klassen meer rechts zullen stemmen.

2.2.4 Hoe eigenbelang attitudes beïnvloedt

Sommige auteurs die eigenbelang als een (belangrijke) voorspeller van sociaaleconomische attitudes beschouwen, hebben ook geprobeerd de cognitieve processen bloot te leggen die er voor zouden zorgen dat mensen attitudes aannemen die stroken met hun eigenbelang.

De meest eenvoudige verklaring voor de invloed van eigenbelang zit hem in de *social location theory* (Yang & Barret 2006, Lee & Norris 2000, Hasenfeld & Rafferty 1989). Volgens deze theorie zullen mensen attitudes aannemen die hun levenservaringen het best kunnen verklaren. Diegene die een sterke economische zekerheid ervaren, zullen meer geneigd zijn om positieve evaluaties van economisch individualisme te maken. De ervaring van economische zekerheid brengt immers de indruk met zich mee dat werken en inzet loont. Wie

economisch kwetsbaar is of een zwakke positie op de arbeidsmarkt heeft, ervaart moeilijkheden om in zijn levensonderhoud te voorzien. Hij zal dus eerder positieve evaluaties van sociale gelijkheid onderschrijven, d.w.z. hij zal positief staan tegenover een politiek die probeert te garanderen dat er in ieders levensonderhoud wordt voorzien. Deze visie sluit aan bij de *cognitieve dissonantietheorie* die stelt dat tegengestelde cognities een bepaalde psychologische spanning veroorzaken. De meeste mensen voelen een sterke nood om die spanning te reduceren. (Festinger 1957, geciteerd in Brehm et al. 1999) Wanneer iemand uit de lagere klasse economisch conservatief zou zijn, dan zou er een spanning optreden tussen twee cognities. Cognitie A (voortkomend uit de conservatieve attitude) zou vertellen dat het individu in de eerste plaats verantwoordelijk is voor zijn geluk. Cognitie B (cognitie die voortkomt uit een zwakke economische positie) zou vertellen dat hard werken en inzet niet voldoende is om ergens te geraken. Voor iemand uit de hogere klasse die economisch progressief is geldt het omgekeerde. Cognitie A zou inhouden dat de rijkdommen van de wereld niet eerlijk verdeeld zijn. Cognitie B zou vertellen dat men een disproportioneel deel van de rijkdom bezit omdat men daar hard voor gewerkt heeft. Het is duidelijk dat men deze spanning op twee manieren kan reduceren. Ofwel verandert men zijn sociaaleconomische attitude, ofwel verandert men de attributie voor de eigen sociaaleconomische positie. Mensen zijn echter geneigd om goede resultaten van het eigen gedrag aan zichzelf toe te schrijven en slechte resultaten aan situationele omstandigheden (psychologen noemen dit de fundamentele attributiefout). De kans dat men eerder zijn attitudes dan de attributie van het eigen gedrag zal veranderen is dus zeer groot. (De Moor, 2003)

Volgens H. J. Eysenck nemen mensen attitudes aan die met hun belangen overeenkomen via het proces van *operante conditionering*. Bij operante conditionering wordt een bekrachtiger gegeven telkens men het gewenste gedrag stelt. Het gedrag wordt versterkt als de bekrachtiger een beloning is, en wordt afgeremd als de bekrachtiger een straf is (Roediger et al. 2001). Mensen uit de hoge klasse zullen financieel voordeel ondervinden van een conservatieve sociaaleconomische politiek. Zij krijgen dus een beloning als zij zo'n politiek verdedigen (bijvoorbeeld door conservatief te stemmen of mensen te overtuigen om dat ook te doen), en een bestraffing als zij een andere politiek verdedigen.

Voor mensen uit de lagere klasse geldt het omgekeerde (Van Hiel & Mervielde 1997). Er is ondertussen heel wat onderzoek dat bevestigd heeft dat positieve of negatieve stimuli attitudes kunnen beïnvloeden (Olson 1993).

Andere auteurs verklaren de werking van eigenbelang vanuit de idee van groepsbelangen. Wanneer we vaststellen dat een bepaalde groep mensen voor een bepaalde politiek is die toevallig hun belangen dient, kunnen we veronderstellen dat ze voor die politiek zijn vanuit een egoïstisch eigenbelang. Deze vaststelling kan echter ook verklaard worden vanuit de notie van groepsbelangen: individuen kunnen een politiek ondersteunen omdat die de belangen van hun groep dient. Dit is een voor de hand liggende interpretatie als we rekening houden met het feit dat groepen een zeer belangrijke rol spelen in politiek. Volgens sommigen draait politiek rond groepsbelangen en is het nastreven van groepsbelangen "the most potent form of interest-maximizing behavior in public life" (Sears & Funk 1991, p. 65).

Maar welke cognitieve processen scheppen dan die band tussen het groepsbelang en sociaaleconomische attitudes? Volgens De Witte & De Weerdts spelen gevoelens van *subjectieve fraternalistische relatieve deprivatie* hier een rol. Dat is "het gevoel dat men heeft (subjectief) dat de groep waartoe men behoort (fraternalistisch) op 'structurele' wijze wordt achtergesteld (deprivatie) ten aanzien van andere groepen (relatief) in de samenleving" (De Weerdts & De Witte 2001; 2004). Volgens de auteurs komen deze gevoelens voort vanuit een echte gedepriveerde positie, namelijk een lage status, een laag inkomen en een beperkte autonomie in het werk⁸. Individuen krijgen de indruk dat hun groep gediscrimineerd wordt. De deprivatiegevoelens creëren uiteindelijk de idee dat in een wereld met meer gelijkheid de groep niet zo gedepriveerd zou zijn.

Maar wat dan met de geprivilegieerden? De idee dat mensen economisch progressief zijn door hun deprivatiegevoelens die ze ontleen aan een reële situatie van deprivatie geeft nog geen antwoord op de vraag waarom iemand dan *conservatief* is. De theorie van de bedreigde groepsbelangen geeft ons hier een antwoord. Deze theorie is ontstaan uit de realistische conflicttheorie die stelde

⁸ Voor meer uitleg over autonomie in het werk, zie sectie 2.4

dat mensen voornamelijk geneigd zijn om raciale attitudes te hebben en maatregelen die tegen uitgroepen zijn gericht te ondersteunen, wanneer de eigen groep zich in competitie om schaarse middelen bevindt (Brehm et al. 1999). De theorie van de bedreigde groepsbelangen veralgemeent deze bevinding en stelt dat mensen die tot een dominante groep behoren, gedreven worden door de angst dat hun privileges aangetast zullen worden door een ondergeschikte groep. Daarom zijn ze sterk geneigd om negatieve attitudes te ontwikkelen ten opzichte van leden van de ondergeschikte groep en een politiek die hun privileges beschermt en negatief is voor de ondergeschikte groep te ondersteunen (Wilson 2001). Samengevat komt het erop neer dat een geprivilegieerde sociaaleconomische positie aanleiding geeft tot angstgevoelens voor het verlies van de privileges en dat mensen van daaruit conservatieve sociaaleconomische attitudes ontwikkelen die gericht zijn op vrijheid en de bescherming van die privileges.

2.2.5 Problemen met de operationalisatie

In hun uitgebreide review hebben Sears en Funk (1991) ook de problematiek van de operationalisering van eigenbelang behandeld. In de lijn van hun werk onderscheiden wij vier manieren om eigenbelang te operationaliseren. We zullen die hieronder verder bespreken.

De eerste manier bestaat erin gebruik te maken van geaggregeerde data. Zo kan men proberen om algemene economische indicatoren (BNP-groei, nationale schuld, ...) als operationalisatie van eigenbelang te nemen. Op basis van die gegevens kan men dan bijvoorbeeld proberen te voorspellen of de zittende president herkozen zal worden of niet. De veronderstelling is dan dat de kiezers een kandidaat slechts zullen herkieszen als hij voor groei en welvaart gezorgd heeft, omdat ze een president willen die hun (economische) belangen verdedigt. Het is duidelijk dat een dergelijke redenering een voorbeeld is van wat methodologen de ecologische fout noemen⁹. De resultaten van deze onderzoeken zijn dus slechts speculatief en geen degelijke test van de eigenbelangthese.

⁹ De ecologische fout maken betekent dat men relaties die men vindt op het geaggregeerde niveau, doortrekt naar het individuele niveau zonder daar voldoende

Een tweede manier waarop eigenbelang wordt geoperationaliseerd is door gebruik te maken van demografische variabelen. Deze optie wordt in het grootste deel van de studies genomen (Lipset 1953, 1964; Lazarsfeld et al. 1948, Hasenfeld & Rafferty 1989; ...). Toch lijken deze variabelen als operationalisatie van eigenbelang geen goede optie. Wanneer iemand met een laag inkomen progressieve sociaaleconomische attitudes heeft, is dat dan uit eigenbelang? Dat zou kunnen. Maar men kan dit gegeven even goed anders interpreteren. Men zou bijvoorbeeld kunnen zeggen dat mensen met een laag inkomen politiek gesocialiseerd worden in een milieu dat veel in contact komt met vakbonden en bewegingen met een sociaaldemocratische inslag. Andreß & Heien (1998) gebruiken dezelfde demografische variabelen dan ook om deze socialisatiethese te testen. Het is duidelijk dat demografische variabelen, net zoals geaggregeerde data, geen goede operationalisatie vormen van de eigenbelangthese.

De derde soort operationalisaties zijn de contextuele variabelen. Dit zijn de operationalisaties die het meest gebruikt worden door Sears & Funk (1990; 1991). De auteurs die deze variabelen gebruiken, proberen groepen mensen te identificeren die duidelijk belang hebben bij iets. Zo zullen zij een persoon die werkloos is en een werkloosheidsuitkering ontvangt, beschouwen als iemand die duidelijk een belang heeft bij het bestaan en/of verhogen van dat soort uitkeringen. Dit soort operationalisaties zijn echter ook zeer problematisch. Het klopt uiteraard dat een werkloze een zeker belang heeft bij het bestaan van werkloosheidsuitkeringen. Maar mensen die geen uitkeringen hebben, maar bijvoorbeeld wel veel risico lopen ooit werkloos te worden, hebben daar ook een belang bij. Wanneer je die mensen ook opneemt als mensen met een zeker belang bij werkloosheidsuitkeringen dan heb je het probleem dat je misschien geen verband gaat vinden omdat niet iedereen zich bewust is van het gevaar op werkloosheid dat hij of zij loopt. Aan de andere kant kan iemand die rijk is er ook van overtuigd zijn dat werkloosheidsuitkeringen in zijn belang zijn, bijvoorbeeld omdat hij gelooft dat ze criminaliteit voorkomen. Wanneer men dan oordeelt dat

controle op te doen (Waage 2003). Hier betekent dit dat men het verband tussen een bloeiende economie en het herverkozen raken van een president doortrekt naar de beweegredenen van individuen om op een bepaalde president te stemmen.

de eigenbelangthese niet klopt omdat mensen die werkloos zijn niet significant meer voor werkloosheidsuitkeringen zijn dan andere, dan stoelt deze uitspraak toch op een aantal zeer betwifelbare predisposities.

Een ander voorbeeld van contextuele variabelen vinden we in Rasinski & Rosenbaum (1987). Zij veronderstellen dat, als de eigenbelangthese klopt, ouders met kinderen meer voor een verhoging van de schoolbelasting zullen zijn dan ouders die geen kinderen hebben. Het is echter zeer de vraag of dat wel zo is. Rijke ouders kunnen even goed tegen een dergelijke verhoging zijn omdat ze liever de kosten van hun eigen kind zelf betalen dan via hun belastingen aan de overheid waardoor ze zowel voor hun eigen kind als voor de kinderen van minder begoede ouders betalen.

Het weze duidelijk dat "individual level data that link individuals' attitudes directly to the circumstances of their private lives and perceptions of their own interests" (Sears & Funk 1990, p. 20) amper betere operationalisaties van eigenbelang zijn dan demografische variabelen. Ze kunnen misschien gebruikt worden bij het voorspellen van zeer concrete opinies. Voor bredere attitudes, en zeker voor de algemene sociaaleconomische oriëntaties die ons hier interesseren, zijn er te veel alternatieve interpretaties van de resultaten mogelijk opdat een dergelijke operationalisatie bruikbaar zou zijn.

Een laatste mogelijkheid om eigenbelang te operationaliseren is door gebruik te maken van subjectieve maten. Bij subjectieve maten van eigenbelang meten we de impressies van individuen over hun eigen belangen door hen er rechtstreeks naar te vragen. Sears & Funk bekritisieren deze operationalisaties. Volgens hen is er namelijk een gevaar op onduidelijkheid over de causaliteit: wordt men positief over een bepaald soort beleid omdat men vindt dat men persoonlijk belang heeft bij het beleid (de perceptie van eigenbelang beïnvloedt de attitude) of gaat men geloven dat men voordelen heeft bij een beleid omdat men er een positieve evaluatie van heeft (de attitude beïnvloedt de perceptie van eigenbelang)? Het is inderdaad correct dat men dat niet kan weten. Onduidelijkheden over de richting van relaties komen echter in zeer veel onderzoek voor en kunnen vaak slechts weggenomen worden door longitudinaal onderzoek. Dat betekent echter niet dat onderzoeksprojecten die door beperkingen van middelen en tijd geen

longitudinaal onderzoek kunnen opzetten, maar wel gebruik willen maken van subjectieve maten van eigenbelang, nutteloos zouden zijn. Vooraleer we kunnen spreken van causaliteit moeten we een verband vaststellen. Wanneer studies een verband hebben vastgesteld kan het nuttig zijn om een (duur) longitudinaal project te overwegen. Wanneer geen verband wordt vastgesteld is meteen vermeden dat er een hoop onderzoeksgeld verkeerd zou zijn besteed. Auteurs als Houtman (1997) hebben al gewezen op de noodzaak om het effect van eigenbelang te meten door te vragen of mensen denken (economisch) beter te worden van een linkse/rechtse economische politiek. Voorlopig zijn er echter geen dergelijke studies gepubliceerd. Onze bijdrage zal pogen om dit hiaat in de onderzoeksliteratuur op te vullen.

2.3 C. P. MIDDENDORP EN DE WAARDENBENADERING

Zoals we reeds onder sectie 1.4.2 hebben vermeld stelde C. P. Middendorp in Nederland stabiele ideologische structuren vast. Die structuren waren gelinkt aan klassenpositie, met de lagere klassen die sociaaleconomisch progressiever waren en sociaalcultureel conservatiever en de midden- en hogere klasse waar net het omgekeerde het geval was (Middendorp 1978a; 1978b; 1979; 1980). Middendorp start zijn theorie over de herkomst van politieke attitudes bij de analyse van de waarden die aan de basis liggen van die attitudes op het culturele en economische domein. Op het sociaalculturele domein kant het conservatisme zich tegen te veel individuele vrijheid. Het individu moet de bestaande maatschappelijke verhoudingen respecteren, het moet zich conformeren aan de overgeleverde cultuurgoederen. Voor diversiteit is er geen plaats, gelijkheid is hier dus de overheersende waarde. Deze opvattingen ontstaan uit het algemene conservatieve denkbeeld dat er van uitgaat dat de mens in se slecht is en dat slechts de tradities uit het verleden de maatschappij voor volledige chaos behoeden. De progressieven op sociaalcultureel vlak hebben een libertaire¹⁰ grondhouding. Zij vinden dat de vrijheid van het individu zo ver mogelijk moet

¹⁰ Volgens Middendorp wordt culturele progressiviteit gekenmerkt door een *liberale* grondhouding. Om spraakverwarring met het economisch liberalisme te vermijden gebruikt hij hier echter het woord *libertair*.

gaan, zolang de vrijheid van andere individuen daar niet door wordt aangetast. Op sociaaleconomisch gebied zijn de conservatieven de voorvechters van de vrijheid. Zij willen vrijheid van ondernemen en zijn tegen nivellering door de overheid. Progressieven trekken hier de kaart van de gelijkheid. Zij zijn tegen economische vrijheid als die leidt tot ongelijkheid. Samengevat: in het culturele domein benadrukken progressieven de waarde vrijheid, in het economische de waarde gelijkheid. Conservatieven cultiveren culturele gelijkheid en economische vrijheid. (Middendorp 1979)

Volgens Middendorp hebben mensen uit de lagere klassen een algemene collectivistische ingesteldheid. De arbeiderscultuur is meer gericht op de groep omdat het in een context van bestaansonzekerheid altijd de beste strategie geweest is om samen te werken om te overleven. De midden- en hogere klassen zijn eerder individualistisch ingesteld omdat zij leven in een context van bestaanszekerheid en statusconcurrentie. Deze verschillende leefwerelden vertalen zich in het socialiseren van andere waarden. In de milieus van de lagere klassen wordt meer de nadruk gelegd op de waarde gelijkheid en in de hogere klassen op vrijheid. Op hun beurt vertalen die waarden zich in politieke attitudes. (De Witte 1990)

Middendorp heeft de hier geformuleerde hypothese echter nooit zelf aan een empirische toets onderworpen. Van Gyes & De Witte (1999) hebben dat wel gedaan: ze hebben verschillende waarden gemeten, samen met schalen voor economisch en cultureel conservatisme. Naast een schaal voor vrijheid en één voor gelijkheid namen de onderzoekers schalen in hun onderzoek op die ze haalden uit de theorieën van Swartz (1992; 1994) en Triandis (1995). Swartz' Universele waarden theorie is een waardenstructuur met twee dimensies die overall in de wereld zou gevonden worden. De ene dimensie noemt hij *openness to change* ten opzichte van *conservation*. In deze eerste dimensie staan waarden als onafhankelijkheid, vrijheid, creativiteit, een opwindend leven, enz. (typerend voor *openness to change*) ten opzichte van waarden als respect voor traditie, bescheidenheid, zelfdiscipline en gehoorzaamheid (typerend voor *conservation*). De tweede dimensie wordt gevormd door de tegenstelling *self-transcendence*

versus *self-enhancement*¹¹. Op deze dimensie staan waarden als gelijkheid, wijsheid, spiritualiteit en ware vriendschap tegenover waarden als macht, rijkdom, ambitie en intelligentie. De empirische bevindingen van Swartz liggen in de lijn van de onderzoekstraditie van Triandis. Ook deze auteur onderscheidt twee dimensies in een universele waardestructuur. De eerste dimensie wordt gekenmerkt door de tegenstelling individualisme (gerichtheid op het zelf) en collectivisme (gerichtheid op de ander). Op de tweede dimensie staat horizontaal denken (denken in termen van gelijkheid tussen mensen) tegenover verticaal denken (denken in termen van ongelijkheid, autoriteit en hiërarchie). Wanneer we die twee tegenstellingen combineren in een ortogonaal stelsel, en er de waarden van Swartz op toepassen, dan krijgen we vier waardepatronen. In het kwadrant van de *horizontale collectiviteit* vinden we een universeel altruïstisch waardepatroon met waarden als sociale rechtvaardigheid, ware vriendschap en gelijkheid. Het kwadrant van het *horizontale individualisme* legt de nadruk op autonomie met waarden als plezier, genieten van het leven, durf en stimulatie. Verticaal collectivisme staat voor onderwerping aan het collectieve. Dit kwadrant wordt getypeerd door gehoorzaamheid, beleefdheid, respect voor traditie enz. Verticaal individualisme ten slotte focust op individueel succes. Waarden als rijkdom, sociale waardering, macht en autoriteit vinden we hier terug. Van Gyes en De Witte noemen deze vier kwadranten respectievelijk universalisme, zelfbepaling, conformiteit en competitie.

Uit de analyse van Van Gyes en De Witte blijkt dat cultureel conservatisme niet negatief gecorreleerd was met vrijheid. Economisch conservatisme was wel negatief gecorreleerd met gelijkheid. Universalisme en zelfbepaling waren (respectievelijk negatief en positief) sterk gecorreleerd met economisch conservatisme. Conformiteit en competitie waren (respectievelijk negatief en positief) gecorreleerd met cultureel conservatisme. Samengevat bleken de waarden vrijheid en gelijkheid niet breed genoeg om politieke attitudes te kunnen voorspellen. De algemene waardeoriëntaties van Swartz en Triandis waren dat wel. Die waardeoriëntaties kunnen echter goed in de theorie van Middendorp worden ingepast. De cultuur van de lagere klassen is meer gericht op de collectiviteit en dus meer universalistisch en conformistisch. De cultuur van

¹¹ We zouden deze tegenstelling kunnen vertalen *zelf-overstijging* versus *zelf-verbetering* of *zelf-veredeling*.

de middenklasse en de hogere klassen is meer gericht op individualisme en dus op zelfbepaling en competitie. De veronderstelling over het bestaan van een eerder collectivistische cultuur bij de arbeidersklasse en een eerder individualistische cultuur bij de middenklasse sluit aan bij de bevindingen van Golthorpe et al. (1969; geciteerd in De Witte 1991), De Witte (1990; 1991; 1993a; 1994; 1996, 1997) en Steijn (1994).

2.4 DE WITTE: BEHEERSINGSORIËNTATIE EN RELATIEVE DEPRIVATIE

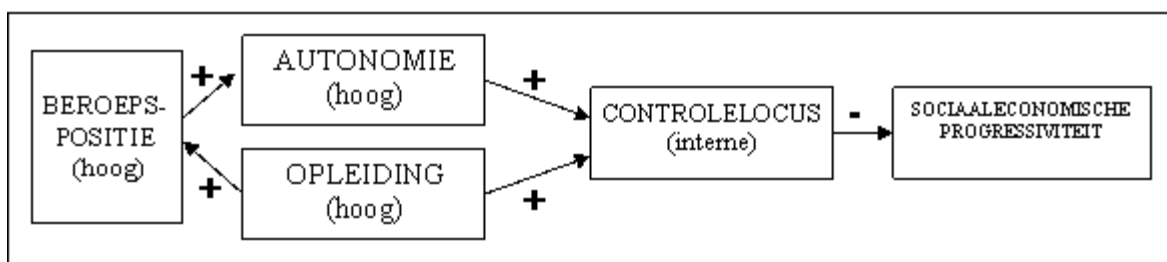
De theorie van De Witte (1993b; 1999; De Witte & Billiet 1999; De Witte & De Weerdt 2001; 2004) is een integratie van de theorieën van Kohn, Rotter en Middendorp.

Volgens Kohn (1977; 1995) hebben mensen verschillende waardepatronen naargelang hun plaats in de sociale structuur. Mensen uit de hogere klasse en de middenklasse hebben een waardepatroon van zelfsturing¹², daar waar mensen uit de arbeidersklasse eerder een patroon van conformiteit aan externe autoriteiten hebben. Kohn verklaart dit waardepatroon als een aanpassing aan de werkomstandigheden van het individu. Individuen uit de middenklasse en de hogere klassen ervaren meer vrijheid en krijgen meer verantwoordelijkheid in hun werk, arbeiders moeten eerder aan bevelen gehoorzamen en krijgen niet zo veel ruimte voor creativiteit. Beide categorieën ontwikkelen waardepatronen die de beste aanpassing vormen aan hun werkomgeving: conformiteit voor arbeiders, zelfbepaling voor de midden- en hogere klassen. Uit de waardebenadering van Middendorp, bijgesteld door De Witte, weten we dat die waarden gecorreleerd zijn met sociaaleconomische attitudes.

De theorie van Kohn moet volgens De Witte aangevuld worden met het concept *locus of control of belief in personal control* dat door Rotter (1966) werd ontwikkeld. Volgens Rotter hebben individuen een algemene verwachting over de mate waarin ze hun omgeving kunnen beïnvloeden. Die verwachting situeert zich

¹² Waarden van zelfsturing houden een positieve evaluatie in m.b.t. het zelf in handen nemen van en zelf keuzes kunnen maken over de eigen levensloop.

ergens op een continuüm met aan het ene uiteinde het geloof in een volstrekt determinisme waarbij het individu geen enkele ruimte heeft om zijn eigen leven en zijn omgeving vorm te geven en aan het andere uiteinde een volstrekt geloof in de autonomie van het individu. Wie eerder gelooft in de kracht van het individu om zijn omgeving te beïnvloeden heeft een interne controlelocus, wie gelooft dat enkel externe krachten de levensloop van de mens bepalen heeft een externe controlelocus (Fenk & Hjelle 1973). Onderzoek heeft uitgewezen dat de controlelocus van mensen eveneens verschilt naargelang hun plaats in de sociale structuur. De middenklassen en hogere klassen hebben eerder een interne locus, de lagere klassen hebben eerder een externe controlelocus (De Witte 1999). Volgens Rotter, die zich hierbij baseert op de sociale leertheorie¹³, is de controlelocus aangeleerd. Wanneer men bijvoorbeeld een werksituatie heeft met weinig autonomie waarbij men dus weinig controle kan uitoefenen op zijn omgeving leert men de verwachting aan dat men in het algemeen zelf weinig invloed heeft op de context waarin men leeft. In een werksituatie met veel autonomie leert men het omgekeerde. Tevens zullen mensen met een hoger opleidingsniveau over het algemeen meer getraind en ontwikkeld zijn om te kunnen ingrijpen op de wereld en de complexiteit ervan te kunnen doorzien. Daardoor leren de meeste mensen uit de lagere klassen een externe controlelocus aan, en mensen uit de hogere en middenklassen een interne controlelocus. De Witte verwacht dat mensen waarden zullen aanhangen waarvan de rationale overeenkomt met hun eigen controlelocus.

Figuur 1: Causaal model van de eerste versie van de theorie van De Witte.

Samengevat komt de theorie van De Witte er op neer dat mensen in een verschillende klassenpositie door hun verschil in opleidingsniveau en autonomie op de werkplek een verschillende controlelocus hebben. Deze locus beïnvloedt de

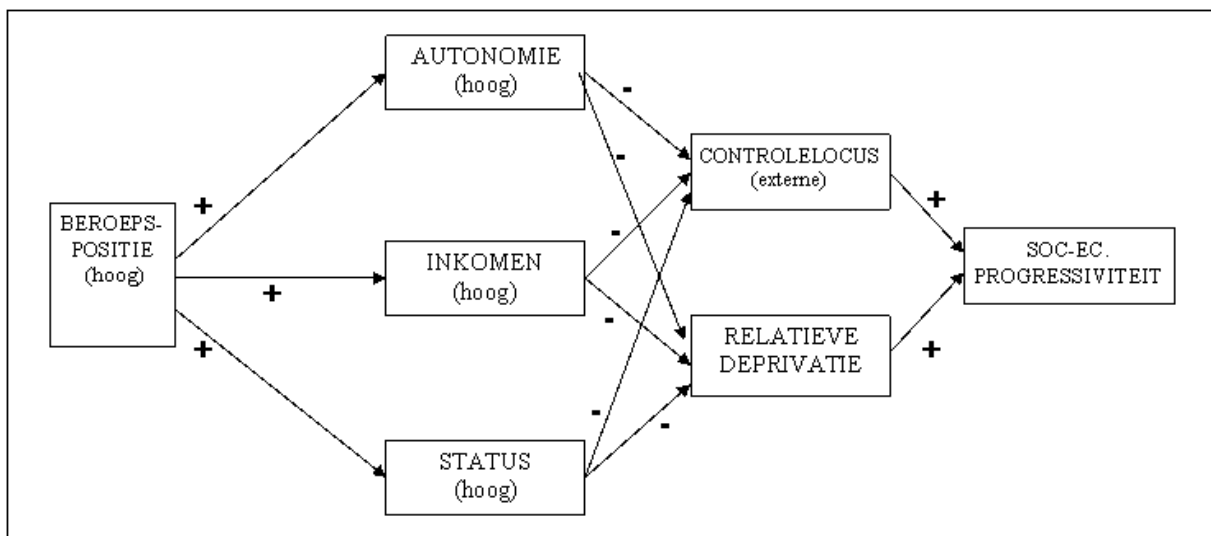
¹³ De sociale leertheorie van Bandura stelt dat men leert door observatie van anderen en door directe ervaringen met beloningen en straffen (Brehm, et al. 1999).

plaats die men inneemt op het continuüm tussen de waarden zelfbepaling en conformiteit. De plaats op dat continuüm beïnvloedt uiteindelijk de politieke attitudes die men heeft. Dit causale schema moet dan verklaren waarom mensen uit de lagere klassen eerder linkse attitudes hebben en mensen uit de hogere klassen eerder rechtse attitudes. Het causale model wordt weergegeven in Figuur 1. De tussenstap waardepositie werd door De Witte in het model weggelaten. Blijkbaar veronderstelt men dat de link tussen waarden en attitudes voldoende duidelijk is.

Het model doorstond de test met de werkelijkheid redelijk goed (De Witte 1993b; 1999; Billiet & De Witte 1999). De resultaten van de onderzoeken suggereerden echter onvolmaaktheden. In de analyse van De Witte uit 1999 bleek het opleidingsniveau geen significante invloed uit te oefenen op de controlelocus. Ook bleef de beroepspositie een sterke rechtstreekse negatieve invloed uitoefenen op economische progressiviteit. Ook de variabele autonomie bleef een rechtstreekse invloed uitoefenen op de afhankelijke. Deze bevindingen suggereerden dat er andere variabelen in de analyse moesten worden betrokken om een hoger verklaringsniveau te bereiken. De rechtstreekse invloed van beroepspositie op progressiviteit suggereerde dat andere vertalingen van die beroepspositie, zoals inkomen en status, in de analyse zouden moeten opgenomen worden. De rechtstreekse invloed van autonomie op sociaaleconomische progressiviteit suggereerde dan weer dat er meerdere interveniërende variabelen nodig waren. In later onderzoek (De Weerdt en De Witte 2001; 2004) werden daarom veranderingen in het model aangebracht.

Ten eerste werd opleidingsniveau als vertaling van beroepspositie weggelaten en vervangen door inkomen en status. Er werd tevens een extra interveniërende variabele ingebracht: relatieve deprivatie. Een aantal onderzoeken (Vanneman & Pettigrew 1972; ... Zie ook sectie 2.2.4) toont immers aan dat dit concept gecorreleerd was met sociaaleconomische attitudes. Relatieve deprivatie is een begrip dat veel varianten kent. Er werd uiteindelijk geopteerd voor de variant *subjectieve fraternalistische relatieve deprivatie* (definitie: zie sectie 2.2.4). De veronderstelling is dat mensen met een laag inkomen, een lage autonomie op het werk en een lage status het gevoel hebben dat ze als groep te kort worden gedaan. De wil om daar iets aan te veranderen, samen met een externe

beheersingsoriëntatie, uit zich dan in progressieve sociaaleconomische attitudes. Het aangepaste causale model is weergegeven in Figuur 2. Dit model doorstond de empirische toetsing vrij goed. Status bleek echter geen effecten te ressorteren op controlelocus en relatieve deprivatie. De invloed van controlelocus bleek ook veel minder sterk na de introductie van relatieve deprivatie. Het effect van relatieve deprivatie op sociaaleconomische progressiviteit was zeer sterk. Ook de totale verklarende waarde van het model bleek vrij groot te zijn.

Figuur 2: Causaal model van de tweede versie van de theorie van De Witte

2.5 ECONOMISCH POPULISME

2.5.1 Anton Derks

Anton Derks trekt in zijn werk (2001b; 2002; 2004; 2005a; 2005b) de stelling dat de lagere klassen linkse of progressieve sociaaleconomische attitudes zouden hebben, in twijfel. Zijn twijfel over deze stelling die, zoals we hier boven hebben beschreven, door een heel scala aan auteurs naar voren is gebracht, baseert hij op verschillende gegevens. Ten eerste vermeldt hij de bevindingen van C. P. Middendorp die drie verschillende filosofische dimensies bij de Nederlandse bevolking identificeerde: socialisme, liberalisme en conservatisme. Zoals wij

reeds onder sectie 1.4.2 vermeldde laadde de liberalisme-factor niet sterk op de links-rechtsdimensie, de sociaaleconomische attitudinale dimensie die Middendorp onderscheidde van de sociaalculturele dimensie. Uit de gegevens van Middendorp bleek verder dat vooral mensen met een lagere opleiding, arbeiders en mensen met weinig politieke belangstelling die liberale attitudes bleken te combineren met socialistische attitudes.

Als tweede bron van twijfel verwijst Derks naar zijn eigen doctoraat (zie Derks 2000; 2001a). Daarin beschrijft hij een onderzoek naar *utilitair individualisme*. Dat is een "vertoog dat het streven naar eigenbelang rechtvaardigt en wat daar tegen in gaat verwerpt" (Derks 2001a, p. 3). Ongeveer 15 à 20% van de mensen onderschrijft een dergelijk betoog. Het zijn voornamelijk arbeiders en mensen uit andere sociaal kwetsbare groepen. Zij ervaren deprivatie omdat ze een gebrek hebben aan status, kansen en inkomen. Het discours ontstaat dus vanuit sociale onvrede over de eigen gedepriveerde situatie. Utilitair individualisme gaat dan ook samen met een sterke aanklacht tegen ongelijkheid. Die gevoelens van onrechtvaardigheid met betrekking tot de eigen positie, die leven bij een belangrijk deel van de bevolking worden dus niet vertaald in een egalitair politiek project. De klemtoon wordt in tegendeel gelegd op zelfbehoud als enige mogelijke oplossing. Dit individualisme wordt echter niet voorgesteld als iets nastrevenswaardig. Men beschouwt het integendeel als moreel laakbaar. Toch ziet men het als de enige manier om zichzelf te beschermen in een samenleving vol ongelijkheid en onrechtvaardigheid waar traditionele waarden als solidariteit, samenwerking en gemeenschapszin verloren zijn gegaan.

Vanuit deze vaststellingen bekritiseert de auteur de klassieke meetinstrumenten voor sociaaleconomische attitudes die uit de traditie van Middendorp zijn gegroeid. Zij schieten te kort omdat ze naast items die betrekking hebben op progressieve attitudes, geen items bevatten die de conservatieve, rechtse attitudes bevatten (wanneer iemand niet progressief is, wordt meestal gemakshalve verondersteld dat hij dan conservatief is, of omgekeerd). Zelf gebruikt de auteur daarom een andere, meer gebalanceerde vragenlijst met items die peilen naar de houding ten opzichte van ongelijkheid én items die verwijzen naar de arrangementen van de welvaartstaat. Een

hoofdcomponentenanalyse¹⁴ (PCA) die werd uitgevoerd op de gebalanceerde vragenlijst leverde twee componenten op (de resultaten van de PCA vindt u in Tabel 1).

	POPULIS- ME	LINKS- RECHTS
1. De welvaarstaat zorgt ervoor dat mensen lui worden	0,46	0,59
2. De welvaartstaat zorgt ervoor dat mensen niet meer om elkaar geven	0,53	0,33
3. Niemand verdient een uitkering, iedereen moet voor zichzelf zorgen.	0,08	0,62
4. De overheid zou de inkomens moeten herverdelen ten voordele van de zwakkeren in de maatschappij	0,51	-0,44
5. In Vlaanderen maken de grote bazen winst ten koste van de arbeiders	0,66	-0,45
6. In Vlaanderen is er een wet voor de rijken en een wet voor de armen	0,72	-0,32
7. De welvaartstaat zorgt ervoor dat mensen niet meer voor zichzelf zorgen	0,51	0,54
8. In Vlaanderen worden de rijke mensen steeds rijker en de arme mensen steeds armer.	0,7	-0,31
9. De sociale uitkeringen komen enkel ten goede aan mensen die het helemaal niet nodig hebben	0,43	0,45

Tabel 1: Eerste operationalisatie en resultaten PCA Derks

Op de eerste component laadden alle vragen van de lijst positief. Bij deze component worden linkse sociaaleconomische attitudes (aanklacht tegen ongelijkheid) gecombineerd met rechtse attitudes (aanklacht tegen de arrangementen van de welvaartstaat). Deze component noemt Derks de *populisme*-component. Populisten combineren een verwerping van ongelijkheid met vijandige gevoelens tegenover de gevestigde instellingen zoals de politiek, de welvaartstaat, de vakbonden, enzovoort. De tweede component was de klassieke sociaaleconomische links-rechtstegenstelling. In een clusteranalyse¹⁵ werden drie groepen onderscheiden: populistten, conservatieven en progressieven. De populistten bleken voornamelijk laagopgeleid te zijn, een laag inkomen en een lage status te hebben, en waren zeer dikwijls arbeiders. Ook

¹⁴ Hoofdcomponentenanalyse is een techniek die vergelijkbaar is met factoranalyse. Samengevat komt het er op neer dat men zoekt naar nieuwe variabelen die een aantal variabelen (bijvoorbeeld de verschillende vragen in een vragenlijst) omvatten en daardoor het grootste deel van de variantie in de totale dataset kunnen verklaren (Cotteleer et al. 2003).

¹⁵ Bij clusteranalyse bakent men groepen waarnemingen af die eenzelfde score hebben op een bepaalde variabele om vervolgens na te gaan hoe ze scoren op een andere variabele (Cotteleer et al. 2003).

bleken zij veel hoger te scoren op schalen voor utilitair individualisme, wantrouwen ten opzichte van de overheid en negatief toekomstbeeld. De economisch progressieven hadden een inkomen, status en opleiding die iets hoger was dan de populistten, maar lager dan de conservatieven. Zij scoorden echter lager op utilitair individualisme. De economisch conservatieven scoorden dan weer ongeveer even hoog op utilitair individualisme als de populistten.

In enkele publicaties (Derks 2003; 2005b; Kochuyt en Derks 2003) probeert Derks uit te leggen waarom bepaalde mensen populistische attitudes hebben. Volgens de auteur ontstaan deze attitudes vanuit een wrang realisme. Men heeft wel solidaire, collectivistische idealen, maar die worden voortdurend geconfronteerd met een gevoel van deprivatie die ontstaat uit jobonzekerheid, een lage status, laag inkomen enzovoort. De conclusie van deze confrontatie is dat het daar in de echte wereld ieder voor zich is. Dit aanvoelen situeert zich in een situatie waar ongelijkheid een andere vorm heeft aangenomen. Vroeger was ongelijkheid eerder gebaseerd op groepskenmerken, zoals het behoren tot de arbeidersklasse. Nu is de basis van ongelijkheid eerder op individuele kenmerken zoals opleidingsniveau gebaseerd. Waar men vroeger nog eigenwaarde kon putten uit de burgerlijke waarden van hard werkende arbeider of fatsoenlijke huisvrouw is er nu enkel een persoonlijk falen achtergebleven: men voelt zich gestigmatiseerd als mislukkeling. De sociaal zwakkeren zullen daarom ook geen hechte groep worden. Ze zijn wel een klasse *an sich*, maar geen klasse *für sich*.

2.5.2 Kritiek op Anton Derks

Op de analyses van Derks kan nogal wat kritiek worden geformuleerd. Wanneer hij het bijvoorbeeld heeft over de drie onafhankelijke filosofische componenten die Middendorp onderscheidde, vergeet hij te vermelden dat de liberalismecomponent in later onderzoek steeds sterker ging laden op de links-rechtstegenstelling. Middendorp verklaarde deze evolutie vanuit zijn ideologiseringsthese: de bevolking werd steeds sterker geïdeologiseerd. Door die toegenomen kennis van politieke denkstromen ging het *valse bewustzijn* (waarbij men de contradictie tussen het aanhangen van socialistische en liberale overtuigingen niet inziet) steeds verminderen.

De zwaarste kritiek valt echter te geven op zijn meetinstrumenten. Alhoewel Derks vertrekt vanuit een kritiek op de gangbare meetinstrumenten in het sociaaleconomisch attitude-onderzoek, werkt hij zelf met een hoogst betwifelbaar meetinstrument. Vragen 1, 2, 3, 7 en 9 worden beschouwd als operationalisaties van (rechtse) kritiek op de welvaartstaat, vragen 4, 5, 6, en 8 worden beschouwd als operationalisaties van een (linkse) aanklacht tegen ongelijkheid. Vragen 1, 2 en 7 vermelden het begrip welvaartstaat. We kunnen ons echter zeer de vraag stellen in hoeverre de gemiddelde respondent zich iets kan voorstellen bij het begrip welvaarstaat. Een kleine rondvraag bij studenten buiten de sociale wetenschappen leerde ons dat het begrip vooral geassocieerd wordt met rijkdom en consumentisme, veeleer dan met welvaartsarrangementen en staatsinterventie in de economie. Vraag 9 formuleert een kritiek op de sociale zekerheid, maar het is absoluut niet duidelijk of we die kritiek ook een rechtse, liberale kritiek kunnen noemen. Waarschijnlijk is deze kritiek geassocieerd met deprivatiegevoelens en dus met de idee dat de welvaarstaat niet herverdelend genoeg werkt. Dit zouden we dus even goed een linkse kritek op de welvaarstaat kunnen noemen. De enige vraag die ons inziens echt naar een rechtse kritiek op de welvaartstaat verwijst is vraag 3. Uit de resultaten van de PCA blijkt echter dat het net die vraag is die bijna niet laadt op de populisme-component en het sterkst negatief laadt op de links-rechtscomponent.

Ons inziens zijn de vragen 1, 2 en 7, die hier bedoeld zijn als operationalisaties van een rechtse kritiek op de welvaartstaat, dan ook eerder operationalisaties van cultureel conservatisme. Volgens Middendorp gaat cultureel conservatisme ervan uit dat de mens tot het slechte geneigd is en dat hij slechts goed zal worden door te conformeren aan overgeleverde cultuurgoederen. Economisch conservatisme pleit voor vrijheid van ondernemen en kant zich tegen overheidsinterventie (Middendorp 1979, p. 74). In de voornoemde operationalisatie vinden wij niets terug dat refereert aan economische vrijheid. De link tussen het begrip welvaartstaat en het verdwijnen van oude waarden uit een glorierijk verleden (i.e. arbeidsethos bij vraag 1, saamenhorigheid bij vraag 2 en solidariteit bij vraag 7). In die zin sluiten deze vragen dus veel dichter aan bij de definitie van cultureel, dan wel van economisch conservatisme. Het vinden van een hoofdcomponent die cultureel conservatisme combineert met

economische progressiviteit is dan ook niets nieuws. Het is in principe gewoon een herformulering van de Lipsetthese uit de jaren '60.

In later werk (Derks 2002; 2004, Tresignie, Elchardus & Derks 2002) komt Derks gedeeltelijk tegemoet aan de kritiek en kiest hij voor een meer uitgebreide operationalisatie van de sociaaleconomische variabelen. De (bijna) volledige vragenlijst vindt u in Tabel 2. Wat betreft de vragen waarmee de altruïstische bijdrage aan de sociale zekerheid en de steun voor de sociale zekerheid werden gemeten, hebben wij niet alle vragen kunnen verkrijgen. Opnieuw zouden wij kritiek willen formuleren op de operationalisaties zoals Derks ze hier heeft doorgevoerd. Bij de vragen in verband met de negatieve perceptie van de verzorgingsstaat is het woord welvaartstaat vervangen door verzorgingsstaat. Opnieuw stellen wij ons de vraag in hoeverre mensen vertrouwd zijn met de inhoud van dat begrip en of zij daar zaken aan koppelen zoals werkloosheidssteun, overheidsinterventie in de economie, herverdeling van inkomens, enzovoort. Het is dus niet duidelijk of positieve antwoorden op een dergelijke vraag geïnterpreteerd mogen worden in termen van een voorkeur voor het vrij ondernemen en een afkeer van overheidsinterventie en meer gelijkheid (de definitie van economisch conservatisme zoals hierboven vermeld). Wat betreft de vierde vraag denken wij dat een positief antwoord ook niet noodzakelijk een afkeuring van meer gelijkheid inhoudt, maar dat het in tegendeel kan verwijzen naar een voorkeur voor welvaartsarrangementen die sterker herverdelend werken dan vandaag het geval is. Vragen vijf en zes vinden wij dan weer wel goeie operationalisaties. Naast vragen die de operationalisatie van sociaaleconomische attitudes moeten vormen, werden ook vragen gesteld naar sociaalculturele attitudes. Op het geheel werd opnieuw een PCA uitgevoerd. De resultaten vindt u in Tabel 3.

Uit de resultaten blijkt opnieuw dat er twee hoofdcomponenten of factoren te onderscheiden zijn bij politieke attitudes. Het analytisch onderscheid tussen sociaalculturele en sociaaleconomische attitudes is volgens Derks echter empirisch niet houdbaar omdat de schaal *negatieve perceptie van de verzorgingsstaat* sterk laadt op de sociaal-culturele component en slechts zwak op de sociaaleconomische. Ons inziens meten enkel vragen vijf en zes sociaaleconomische attitudes. Er werd echter geen resultaten gegeven van een

factoranalyse of PCA uitgevoerd op de verzameling van de verschillende vragen (in plaats van op de schalen als geheel zoals hier het geval is).

<p><u>Gelijkheidsstreven</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. De verschillen tussen de hoge en de lage inkomens moeten blijven zoals ze zijn 2. De verschillen tussen rijk en arm zijn nog steeds te groot 3. De klasseverschillen zouden kleiner moeten zijn dan nu 4. De overheid zou de inkomens moeten herverdelen ten voordele van de zwakkere in de maatschappij. 5. In Vlaanderen worden de rijke mensen steeds rijker en de armere steeds armer. 6. In Vlaanderen maken de grote bazen winst ten koste van de arbeiders
<p><u>Positieve perceptie van de verzorgingsstaat</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Door het stelsel van de sociale zekerheid wordt maatschappelijke onrust voorkomen. 2. Sociale zekerheid zorgt ervoor dat grootschalige armoede en ellende vermeden worden. 3. Door de sociale zekerheid wordt voor velen het leven vrijer en aangenaamer. 4. Door de sociale zekerheid krijgt iedereen een kans om iets van zijn leven te maken.
<p><u>Negatieve perceptie van de verzorgingsstaat</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. De verzorgingsstaat zorgt ervoor dat mensen lui worden. 2. De verzorgingsstaat zorgt ervoor dat mensen niet meer om elkaar geven 3. De verzorgingsstaat zorgt ervoor dat mensen niet meer voor zichzelf zorgen 4. De sociale uitkeringen komen grotendeels ten goede aan mensen die het helemaal niet nodig hebben. 5. De sociale zekerheid zorgt ervoor dat de economie in het slop geraakt. 6. Door de sociale zekerheid stijgt de werkloosheid.
<p><u>Altruïstische bijdrage aan de sociale zekerheid</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ik wil bijdragen aan de sociale zekerheid omdat het een morele plicht is ten opzichte van de zwakkeren in de samenleving 2. Ik wil bijdragen aan de sociale zekerheid omdat de onderlinge solidariteit dat vereist. 3. ... 4. ...
<p><u>Steun voor de sociale zekerheid</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Om een gelijkere samenleving te krijgen ben ik bereid meer socialezekerheidsbijdragen te betalen 2. Onze sociale uitkeringen mogen in geen geval minder worden, ook al betekent dat voor sommigen extra financiële offers 3. ... 4. ...

Tabel 2: Uitgebreide operationalisatie Derks

	SOC-CUL	SOC-EC
1. Gelijkheidsstreven	0,13,	0,58
2. Altruïstische bijdrage aan de sociale zekerheid	-0,14	0,77
3. Steun voor de sociale zekerheid	-0,24	0,75
4. Positieve perceptie van de sociale zekerheid	-0,08	0,55
5. Negatieve perceptie van de verzorgingsstaat	0,66	-0,31
7. Utilitair individualisme	0,71	-0,05
8. Autoritarisme	0,71	0,16
9. Antipolitiek	0,67	-0,01
10. Etnocentrisme	0,72	-0,25
<i>Eigenwaarde (% verklaarde variantie)</i>	2,65 (29,5 %)	1,78 (19,7%)
<i>Cronbach's alpha</i>	0,73	0,6

Tabel 3: Resultaten PCA Derks

Daarom hebben wij geen informatie over hoe sterk of zwak deze vragen laadden op de culturele en de economische component. Wij verwachten echter dat deze vragen zwak zullen laden, zoals dat het geval was met de derde vraag uit Tabel 1. Ons inziens blijft de stelling dat sociaaleconomische en sociaalculturele attitudes empirisch van elkaar te onderscheiden zijn overeind, net als de stelling dat de lagere klassen over het algemeen eerder linkse sociaaleconomische attitudes hebben en de hogere en middenklassen eerder rechtse sociaaleconomische attitudes.

Onze kritiek betekent geenszins dat de bijdragen van Anton Derks daarom waardeloos zouden zijn. De verdienste van Derks bestaat erin dat hij het ressentiment van een groep mensen die in onze samenleving uit de boot blijken te vallen heeft bloot gelegd. Het ressentiment van deze groep *modernisationlozers* die vooral getypeerd worden door een lage scholingsgraad, sluit aan bij de analyse van de nieuwe sociale kwestie die wij in onze inleiding naar voren hebben gebracht. Tevens tonen de bijdragen van Derks de beperkingen aan van wat in deze bijdrage wordt geprobeerd, i.e. een algemeen beeld van de attitudes en de manier waarop ze worden gevormd bij de hele bevolking construeren. De clusteranalyses van Derks, waarbij een attitudinaal profiel wordt geschetst van verschillende subgroepen uit onze samenleving, zijn dan ook minstens even waardevol als onze eigen onderneming.

2.6 SAMENVATTING EN HYPOTHESEVORMING

2.6.1 Samenvatting van de overlopen literatuur

In voorgaande beknopte bloemlezing hebben wij de belangrijkste factoren die variantie in sociaaleconomische attitudes kunnen verklaren, naar voren gebracht. In eerste instantie wezen wij op studies die aantoonde dat het genotype van individuen voor een stuk hun (sociaaleconomische) attitudes kunnen verklaren. Verder wezen we op de frequent naar voren gebrachte these dat mensen sociaaleconomische attitudes aannemen die het meest stroken met hun eigenbelang. Processen van cognitieve dissonantie, operante conditionering, sociaal leren, gevoelens van deprivatie en angst voor het verlies van privileges zouden daar de oorzaak van zijn. De eigenbelangthese werd echter enkel getest door gebruik te maken van objectieve indicatoren, en niet van subjectieve, een tekortkoming van de onderzoeksliteratuur die wij in wat volgt zullen proberen te verhelpen. Een andere benadering stelt dat attitudes voornamelijk beïnvloed worden door de abstracte waarden die mensen aanhangen. Volgens Middendorp is de collectivistische traditie bij de arbeidersklasse en de individualistische bij de midden- en hogere klassen verantwoordelijk voor de totstandkoming van respectievelijk progressieve en conservatieve sociaaleconomische attitudes bij deze categorieën. Volgens De Witte en De Weerdt ligt de controlelocus of beheersingsoriëntatie van mensen samen met gevoelens van relatieve deprivatie aan de oorsprong van verschillen in sociaaleconomische attitudes tussen klassen. Ten slotte behandelden we nog de theorie van Anton Derks die stelt dat de lagere klassen niet langer economisch progressief zijn omdat zij voortdurend met achterstelling worden geconfronteerd.

2.6.2 Hypothesevorming

Vanuit deze opsomming van de wetenschappelijke literatuur zullen wij nu enkele hypothesen opstellen die wij in het volgende deel zullen onderzoeken. Op die manier zullen wij proberen enkele tekortkomingen in de onderzoeksliteratuur op te vangen.

Ten eerste zouden wij willen toetsen of sociaaleconomische attitudes één duidelijke factor vormen of als er sprake is van het voorkomen van *economisch populisme*. Daarom stellen wij de volgende hypothesen voorop:

Hypothese A1: *Bij sociaaleconomische attitudes kunnen we een links-rechts-factor en een populisme-factor onderscheiden.*

Hypothese A2: *Er is een positief verband tussen linkse en rechtse sociaaleconomische attitudes bij de globale populatie.*

Hypothese A3: *Er is een positief verband tussen linkse en rechtse sociaaleconomische attitudes bij de laagste beroepsgroepen.*

Hypothese A6: *Er is een positief verband tussen linkse en rechtse sociaaleconomische attitudes bij de laagste opleidingsgroepen.*

Hypothese A5: *Er is een positief verband tussen aanklacht tegen ongelijkheid en verzet tegen gevestigde instituties bij de globale populatie.*

Hypothese A6: *Er is een positief verband tussen aanklacht tegen ongelijkheid en verzet tegen gevestigde instituties bij de laagste beroepsgroepen.*

Hypothese A7: *Er is een positief verband tussen aanklacht tegen ongelijkheid en verzet tegen gevestigde instituties bij de laagste opleidingsgroepen.*

Ten tweede zouden wij willen onderzoeken of een welbegrepen eigenbelang een deel van de variantie in sociaaleconomische attitudes kan verklaren. Daarom stellen we de volgende hypothesen op.

Hypothese B1: *Er is een significant verband tussen de objectieve belangenpositie van mensen en hun sociaaleconomische attitudes.*

Hypothese B2: *Er is een significant verband tussen de perceptie van eigenbelang bij mensen en hun sociaaleconomische attitudes.*

Ten slotte zouden wij willen onderzoeken of dat de perceptie van groepsbelang een sterkere of zwakkere invloed heeft dan de perceptie van persoonlijk belang.

Hypothese C1: *Perceptie van groepsbelang en perceptie van individueel belang vormen twee onafhankelijke factoren.*

Hypothese C2: *Groepsbelang draagt sterker bij tot de verklaring van sociaaleconomische attitudes dan individueel belang.*

DEEL II: HET ONDERZOEK

In het tweede deel van deze verhandeling zullen we de hypothesen die we hierboven hebben geformuleerd onderzoeken aan de hand van zelf verzamelde gegevens. In hoofdstuk drie zullen we nader uitleggen hoe we de verschillende data hebben verzameld, hoe we de verschillende gebruikte concepten geoperationaliseerd hebben en welke statistische technieken we toegepast hebben om de hypothesen te evalueren. In het vierde hoofdstuk controleren we eerst de betrouwbaarheid, validiteit en het aantal missing values van de verschillende meetschalen. Daarna bespreken we de verdeling van de variabelen in onze steekproef, waarna we de eigenlijke toetsing van de hypothesen zullen doorvoeren.

HOOFDSTUK 3: METHODOLOGIE

3.1 DATAVERZAMELING

3.1.1 Populatie

Om onze onderzoeksvragen te beantwoorden hebben wij een onderzoek uitgevoerd bij werknemers. Wij beperkten ons tot werknemers om verschillende redenen. De belangrijkste reden was dat het in de context van een eindverhandeling zeer moeilijk was om een steekproef te nemen van de volledige bevolking. Om de dataverzameling haalbaar te maken hebben we ons gericht tot enkele bedrijven en hun werknemers, waardoor we dus enkel werknemers in onze steekproef hadden. In de context van onze probleemstelling is het echter niet volledig onlogisch om enkel werknemers op te nemen. Het zijn immers zij die solidariteitsmechanismen financieren, en dus is het ook voornamelijk belangrijk om te weten hoe de sociaaleconomische attitudes van werknemers gevormd worden. De onderzoeken van De Witte en De Weerdts beperken zich bovendien ook tot werknemers.

3.1.2 Steekproefontwerp

In onze zoektocht naar respondenten hebben we verschillende bedrijven persoonlijk gecontacteerd met de vraag of wij hun werknemers mochten bevragen in het kader van dit onderzoek. Uiteindelijk zijn vier bedrijven ingegaan op onze vraag. Die bedrijven zijn Bekaert Aalter, Milcobel Langemark, Van Hulle Bouwservice uit Tielt, en MDR (Meubelen Decruy Rumbeke).

Bekaert Aalter is één van de vele fabrieken van de bekende staaldraadproducent Bekaert. In de vestiging in Aalter worden voornamelijk beadwire en stealcord geproduceerd, twee producten die dienen als versteviging voor radiaalbanden. Op het moment van de ondervraging werkten bij Bekaert 628 mensen, waaronder 103 bedienden en 524 arbeiders.

Milcobel Langemark (regio Ieper) is een vestiging van de coöperatieve vennootschap Milcobel die melk van de landbouwers-aandeelhouders opkoopt en verwerkt. In de vestiging in Langemark wordt melkpoeder, mozzarella, cheddar, boter en room gemaakt. Ook de werknemers van Ysco werden in het onderzoek betrokken. Ysco is een roomijsfabriek die deel uitmaakt van de coöperatieve Milcobel en die zich op dezelfde site bevindt. De firma Milcobel telde op het moment van de bevraging 691 personeelsleden.

Van Hulle bouwservice is een groot- en kleinhandel in bouwmaterialen die zich eveneens bezig houdt met de plaatsing van vloer- en wandtegels, en van wanden en plafonds in gipskarton. Het bedrijf is gelegen op het industriepark-Noord in Tielt. Er werkten op het moment van de bevraging 40 arbeiders en 19 bedienden.

MDR is een familiale meubelfabriek uit Rumbeke (regio Roeselare). Het bedrijf is gespecialiseerd in het uitfrezen en bekleden van MDF-panelen. Er worden eigentijdse meubelen gemaakt die voornamelijk in de Benelux worden afgezet. In het bedrijf werkten tijdens de enquête 124 mensen, waarvan 107 arbeiders en 17 bedienden.

In ieder bedrijf werd een verschillende techniek gebruikt om de respondenten te bevragen. Bij Bekaert werden de vragenlijsten voor de bedienden verdeeld per e-mail. De arbeiders kregen een uitgeprinte versie bezorgd in hun kledkastje. In een begeleidende brief¹⁶ werd aan de respondenten gevraagd om de ingevulde lijst te deponeren in een bus die aan het loket van de portier werd geplaatst. Alle werknemers van Bekaert komen aan die bus voorbij om zich van hun werk naar huis te begeven (of omgekeerd). Op die manier probeerden we zo veel mogelijk de last van het invullen van de lijst te beperken. Er werd eveneens aan de respondenten gevraagd om de vragenlijst ook terug te bezorgen wanneer ze niet was ingevuld. We hoopten dat de respondenten zich op die manier wat meer verplicht zouden voelen om de lijst in te vullen. Tevens recupereerden we de niet-ingevulde lijsten om ze te gebruiken in een ander bedrijf. Uiteindelijk bleken slecht ongeveer 5% van de terugbezorgde lijsten blanco te zijn.

Bij de werknemers van MDR en bij de arbeiders van Milcobel werden de vragenlijsten opgezonden naar de respondent, samen met de loonfiche. Er werd gevraagd om de lijsten terug te bezorgen aan de personeelsdienst. De bedienden van Milcobel werden elektronisch ondervraagd. Zij kregen een mail met een link naar een website waarop de elektronische lijst te vinden was.

Bij Bouwmaterialen Van Hulle werden de lijsten verdeeld via de ploegchefs. Er werd gevraagd de lijsten terug te bezorgen bij de mevrouw van het onthaal.

3.1.3 Respons

In het totaal werden 1502 mensen bevroegd. We hebben 365 bruikbare antwoorden terug gekregen, een responsratio van 24%. Zoals blijkt uit onderstaande tabel verschilde de respons sterk per bedrijf en per groep respondenten.

¹⁶ Een voorbeeld van een begeleidende brief is opgenomen in bijlage.

	Alle groepen	♂	♀	Arb.	Bed.	<26 j.	26-35 j.	36-45 j.	46-55 j.	>55 j.
Tot. pop. (+ Milcobel)	24%	25%	19%	21%	39%	geen info	geen info	geen info	geen info	geen info
Tot. Pop. (- Milcobel)	30%	29%	37%	27%	42%	18%	37%	23%	37%	23%
Bekaert	29%	28%	41%	27%	38%	14%	32%	22%	37%	44%
Milcobel	18%	19%	15%	15%	34%	geen info	geen info	geen info	geen info	geen info
Van Hulle	32%	31%	38%	18%	63%	0%	47%	15%	41%	100%
MDR	33%	34%	29%	30%	47%	17%	48%	37%	39%	4%

Tabel 4: Responsratio's

Van de firma Milcobel Langemark hebben wij spijtig genoeg geen gegevens kunnen verkrijgen over de leeftijdsverdeling binnen het steekproefontwerp. Daarom hebben we de informatie over de totale populatie een keer met en een keer zonder Milcobel weergegeven. De respons is over het algemeen niet zo hoog. Voor de volledige populatie bedraagt ze 24%. We zien echter dat dit gemiddelde vooral naar beneden wordt gehaald door de resultaten van Milcobel. In de andere firma's schommelt de gemiddelde respons rond de 30%. Wij vermoeden dat de gevolgde procedure bij Milcobel dit verschil kan verklaren. Er werd bij Milcobel aan de respondenten gevraagd om de ingevulde lijst terug te brengen naar de personeelsdienst. Omdat er veel uitgangen en ingangen zijn tot de site bleek het niet mogelijk om een bus aan iedere ingang te plaatsen. Het terugbrengen van de brieven naar de personeelsdienst vroeg in het geval van Milcobel echter veel inspanning van de respondenten omdat dat voor velen een grote omweg betekent op de weg van hun werkplaats naar hun auto (of fiets). Bij MDR was dat niet het geval omdat de site aanzienlijk kleiner is. In het geval van MDR heeft de personeelschef bovendien duidelijk aangedrongen bij de personeelsleden om de lijst in te vullen, wat resulteerde in de hoogste responsratio voor dat bedrijf.

In de volledige populatie blijken mannen meer te antwoorden dan vrouwen. Dit cijfer is echter vertekend door de invloed van Milcobel. Omdat de respons van vrouwen daar zeer laag lag (slechts 15%), en vrouwen alleen in deze firma sterk aanwezig waren, wordt het cijfer van de vrouwen sterk naar beneden gehaald. In de andere firma's is de responsratio van de vrouwen dan ook overal hoger dan die van de mannen. Bedienden blijken meer te antwoorden dan arbeiders. Wat leeftijd betreft blijken de middelste leeftijdscategorieën meer te antwoorden.

<i>Frequentie EGP zonder extra respondenten</i>			
		Absolute Frequentie	Percentage
Valid	Hogere leidinggevende of hoog opgeleide deskundige in het beroepsleven	13	3,5
	Middelhoge leidinggevende/supervisor hoofdarbeid	28	7,6
	Gewone of routine hoofdarbeid of uitvoerende bediende	58	15,8
	Supervisor handenarbeid of ploegbaas	33	9,0
	Geschoolde handenarbeid	136	37,1
	Halfgeschoolde, geofende en ongeschoolde handenarbeid	97	26,4
	Totaal	365	99,5
Missing		2	0,5
Totaal		367	100,0
<i>Frequentie EGP met extra respondenten</i>			
		Absolute Frequentie	Percentage
Valid	Hogere leidinggevende of hoog opgeleide deskundige in het beroepsleven	20	5,1
	Middelhoge leidinggevende/supervisor hoofdarbeid	35	8,9
	Gewone of routine hoofdarbeid of uitvoerende bediende	64	16,3
	Supervisor handenarbeid of ploegbaas	33	8,4
	Geschoolde handenarbeid	137	34,9
	Halfgeschoolde, geofende en ongeschoolde handenarbeid	98	24,9
	Totaal	387	98,5
Missing		6	1,5
Totaal		393	100,0

Tabel 5: Frequentieverdeling EGP met en zonder extra respondenten

De algemeen lage respons is ons inziens te wijten aan het gebrek aan controle dat we hadden over de manier van dataverzameling. We waren daarvoor volledig afhankelijk van de verschillende bedrijven. Daar wij die bedrijven eigenlijk niets konden teruggeven voor hun steun, konden wij ook geen hoge eisen stellen met betrekking tot de manier waarop de vragenlijsten zouden worden verdeeld. Evenmin konden wij de respondenten belonen voor hun medewerking. Er mag

dan ook worden vermoed dat vooral die mensen zullen geantwoord hebben die geïnteresseerd zijn in het onderwerp. Deze vaststelling noopt ons om de resultaten van het onderzoek met de nodige omzichtigheid te behandelen.

Er was bovendien nog een probleem. Zoals men in Tabel 5 kan vaststellen zaten er slechts weinig hogere bedienden in de gerealiseerde steekproef. Daarom hebben wij een paar extra respondenten in de steekproef opgenomen. We vroegen aan klasgenoten wiens ouders werknemers zijn om onze vragenlijst door hun ouders te laten invullen. Uiteindelijk breidden we op die manier onze steekproef uit van 367 naar 393 respondenten en kregen we een stuk meer hogere bedienden in onze steekproef.

3.2 MEETINSTRUMENTEN

3.2.1 Sociaaleconomische attitudes

Zoals we reeds onder sectie 1.1 hebben toegelicht zien wij attitudes als *subjectieve ervaringen met een zekere intensiteit en duurzaamheid van een positieve, negatieve of neutrale evaluatie van een bepaalde vorm van sociaaleconomisch beleid.*

Dat attitudes subjectieve ervaringen zijn, betekent dat zij zich in het interne van de persoon situeren en dus niet direct waarneembaar zijn. We kunnen ze echter wel waarnemen door stimuli aan te bieden die het attitudeobject (i.e. elementen van sociaaleconomisch beleid) representeren, waarna we de evaluatieve responsen op het attitudeobject meten (van de Pligt & de Vries 1995). Concreet betekent dit dat we stellingen met betrekking tot sociaaleconomisch beleid aanbieden (=stimuli), waarna we de respondenten vragen om die stellingen te scoren op een Lickertschaal (=evaluatieve respons). De respondenten kunnen aangeven of ze het helemaal eens, eens, niet eens, maar ook niet oneens, oneens of helemaal oneens zijn met de verschillende stellingen. Tevens wordt in een weet niet-categorie voorzien. De Lickertschaal zorgt ervoor dat de respondenten

hun positieve, negatieve of neutrale evaluatie van het attitudeobject kunnen uitspreken.

A. Links en Rechts op sociaaleconomisch vlak

Met Middendorp (1979; ...), De Witte (1990; ...), De Vos, Van Liefferinge en Verlet (2006), enz., veronderstellen wij dat er een tegenstelling tussen linkse en rechtse (ook wel progressieve en conservatieve of socialistische en liberale) houdingen bestaan met betrekking tot sociaaleconomische thema's. Daarbij houden linkse (of socialistische of progressieve) sociaaleconomische attitudes een positieve evaluatie in van de toepassing van de waarde gelijkheid in sociaaleconomisch beleid. Linkse attitudes staan voor inkomensgelijkheid, overheidsinterventie om die gelijkheid te bewerkstelligen, uitgebreide welvaartsvoorzieningen, sterke vakbonden, enzovoort. Rechtse (of liberale of conservatieve) attitudes hebben een positieve evaluatie van de toepassing van vrijheid in het economische leven. Zij willen vrijheid voor de ondernemingen, en staan weigerachtig tegen overheidsinterventie die de bedoeling heeft om te nivelleren. Vanuit deze definities hebben wij gekozen voor een attitudeschaal die ontwikkeld werd door Hans De Witte en gebaseerd is op de operationalisatie van Middendorp. De vragen waarmee we de attitudes meten worden opgesomd in Tabel 6.

B. Populisme

Naast een operationalisatie voor links en rechts hebben ook het concept *populisme* meetbaar gemaakt. Volgens Derks is populisme een "houding of overtuiging die appelleert aan vijandige gevoelens tegenover gevestigde instellingen, politici, wetten en procedures" (Derks 2001, p.3) Op economisch vlak betekent dit dat populistten (1) zich verzetten tegen sociale en economische ongelijkheid en (2) zich verzetten tegen gevestigde instellingen zoals de overheid en de politiek waardoor zij negatief staan tegenover overheidsop treden in de economie. Populisme bestaat dus uit de combinatie van twee elementen: een aanklacht tegen ongelijkheid en verzet tegen gevestigde instituties. In Tabel 6 wordt de operationalisatie van deze elementen weergegeven. Vragen 2, 6, 7, 10 en 12 peilen naar de houding tegenover ongelijkheid. Wie positief antwoordt op vragen 2, 6, 7 en 12 en negatief op vraag 10 verzet zich tegen sociaaleconomische ongelijkheid. Vragen 1, 3, 4, 5, 8, 9 en 11 zijn ons inziens de

		Links	Rechts	Aanklacht ongelijk- heid	Verzet gevestigde institutes (- synd.)	Verzet gevestigde institutes (+ synd.)
1.	De vakbonden moeten een veel hardere politiek voeren willen zij de belangen van de werknemers werkelijk verdedigen.	+	-	n.v.t	n.v.t.	-
2.	Arbeiders moeten nog steeds strijden voor een gelijkwaardige positie in de maatschappij	+	-	+	n.v.t.	n.v.t.
3.	De belastingen op de hoge inkomens dienen te worden verhoogd.	+	-	n.v.t	-	-
4.	De overheid moet de werkgevers verplichten om meer werk te scheppen.	+	-	n.v.t	-	-
5.	Verbeteringen ten gunste van de werknemers zijn vooral te danken aan de vakbonden.	+	-	n.v.t	n.v.t.	-
6.	De werkgevers verrijken zich nog altijd op de rug van de werknemers.	+	-	+	n.v.t.	n.v.t.
7.	De klasseverschillen zouden kleiner moeten zijn dan nu het geval is.	+	-	+	n.v.t.	n.v.t.
8.	De overheid moet maatregelen nemen om de verschillen tussen de inkomens te verkleinen.	+	-	n.v.t	-	-
9.	Vakbonden moeten meer te zeggen krijgen in de bedrijven.	+	-	n.v.t	n.v.t.	-
10.	De verschillen tussen de hoge en lage inkomens moeten blijven zoals ze zijn.	-	+	-	n.v.t.	n.v.t.
11.	Ons land kan er maar bovenop komen als de overheid het bedrijfsleven vrij spel geeft.	-	+	n.v.t	n.v.t.	n.v.t.
12.	De medezeggenschap van de arbeiders in de bedrijven moet groter worden.	+	-	+	n.v.t.	n.v.t.

Tabel 6: Operationalisaties Sociaaleconomische attitudes

operationalisatie van verzet tegen gevestigde instituties. Wie positief antwoordt op vragen 1, 3, 4, 5, 8 en 9 en negatief op vraag 11 verzet zich tegen gevestigde instituties, i.e. de overheid en de vakbonden. Daar Derks in zijn uiteenzetting echter niets vermeldt over de vakbonden (alhoewel die ons inziens tot de gevestigde instituties behoren), hebben wij ook een operationalisatie gemaakt zonder verwijzing naar de vakbonden.

3.2.2 Eigenbelang

Met eigenbelang bedoelen we het belang dat mensen hebben bij de implementatie van een bepaalde sociaaleconomische politiek. Dit gegeven kunnen we op verschillende manieren operationaliseren.

A. Objectieve indicatoren

Bij objectieve indicatoren van eigenbelang gaat de onderzoeker zelf bepalen wat de belangenpositie van de respondent is. De onderzoeker kan daarbij gebruik maken van geaggregeerde data, demografische variabelen en contextuele variabelen (zie sectie 2.2.5). Wij zullen gebruik maken van demografische variabelen, namelijk het inkomensniveau, de beroepspositie en het opleidingsniveau. De veronderstelling is dat een laag niveau telkens aanleiding geeft tot een belang bij het voeren van een linkse sociaaleconomische politiek. De concrete operationalisering van de variabelen inkomensniveau, beroepspositie en opleidingsniveau geven wij weer onder sectie 3.1.3.

B. Subjectieve indicator: Perceptie van eigenbelang

Daar in de literatuur geen subjectieve indicatoren bekend zijn hebben wij zelf de indicator *perceptie van eigenbelang* ontworpen. De stellingen die wij in het onderzoek hebben gebruikt zijn opgesomd in Tabel 7. Perceptie van eigenbelang is *de impressie van een individu van de impact van het sociaaleconomisch beleid dat met zijn attitudes samen gaat, op zijn leven en dat van een voor hem relevante groep*. Daar wij, net als bij attitudes, hier te maken hebben met een concept dat niet direct waarneembaar is, zullen wij moeten meten via evaluatieve reacties op aangeboden stimuli. In dit geval bieden wij stellingen aan die het verband leggen tussen een bepaalde sociaaleconomische politiek en het

		Belang bij linkse politiek	Belang bij rechtse politiek	Individueel belang	Groepsbelang
1.	Het is belangrijk voor mensen die een job hebben zoals ik dat er een systeem van sociale zekerheid bestaat.	+	-	n.v.t.	+
2.	Het zou in mijn voordeel zijn mocht de overheid meer ruimte, vrijheid en mogelijkheden geven aan de bedrijven.	-	+	+	n.v.t.
3.	Zonder de vakbonden zouden mensen zoals ik het veel moeilijker hebben.	+	-	n.v.t.	+
4.	Ik vind het voor mij persoonlijk niet van belang dat de sociale zekerheid bestaat.	-	+	+	n.v.t.
5.	Het zou voor mensen zoals ik goed zijn mocht de overheid meer inspanningen doen om de kloof tussen hoge en lage inkomens te verkleinen.	+	-	n.v.t.	+
6.	Mensen zoals ik zouden er beter van worden mochten de verschillen tussen de hoogste en de laagste inkomens verminderd worden.	+	-	n.v.t.	+
7.	Het zou in mijn nadeel zijn mochten de belastingen op de hoogste inkomens worden verhoogd.	-	+	+	n.v.t.
8.	Het zou voor mij voordelig zijn mocht de overheid minder geld uitgeven aan werkoosheidsuitkeringen, pensioenen, ziekteverzekering en dergelijke.	-	+	+	n.v.t.
9.	Het zou voor mij beter zijn mochten de arbeiders in de bedrijven meer te zeggen krijgen.	+	-	+	n.v.t.
10.	De rijken verrijken zich ten nadele van mensen zoals ik.	+	-	n.v.t.	+
11.	Ik heb er persoonlijk geen belang bij dat de overheid inspanningen doet om de zwakkeren in de samenleving te helpen.	-	+	+	n.v.t.
12.	Het zou voor mensen zoals ik goed zijn mochten de laagste lonen opgetrokken worden.	+	-	n.v.t.	+
13.	Mocht de overheid de bedrijven de vrijheid geven om zoveel winst te maken als ze maar kunnen, dan zou ik daar persoonlijk beter van worden.	-	+	+	n.v.t.
14.	Mochten de vakbonden meer macht krijgen dan zouden mijn belangen beter verdedigd worden	+	-	+	n.v.t.
15.	Mensen die een job hebben zoals ik hebben er belang bij dat de vakbonden niet te sterk worden.	-	+	n.v.t.	+

Tabel 7: Operationalisering Perceptie van Eigenbelang

voordeel dat een individu denkt te hebben bij die politiek. Deze stellingen kunnen dan op dezelfde manier worden gescoord als dat het geval was bij de attitudes. De verschillende stellingen vindt u terug in Tabel 7. We maken daarbij het onderscheid tussen het belang dat men denkt te hebben bij een linkse versus een rechtse politiek en of men dat belang situeert bij zichzelf of bij een voor zichzelf relevante groep. Voor het induceren van individueel belang gebruikten wij formuleringen als 'ik heb er persoonlijk belang bij dat', voor groepsbelang formuleringen als 'het zou voor mensen zoals ik voordelig zijn dat'.

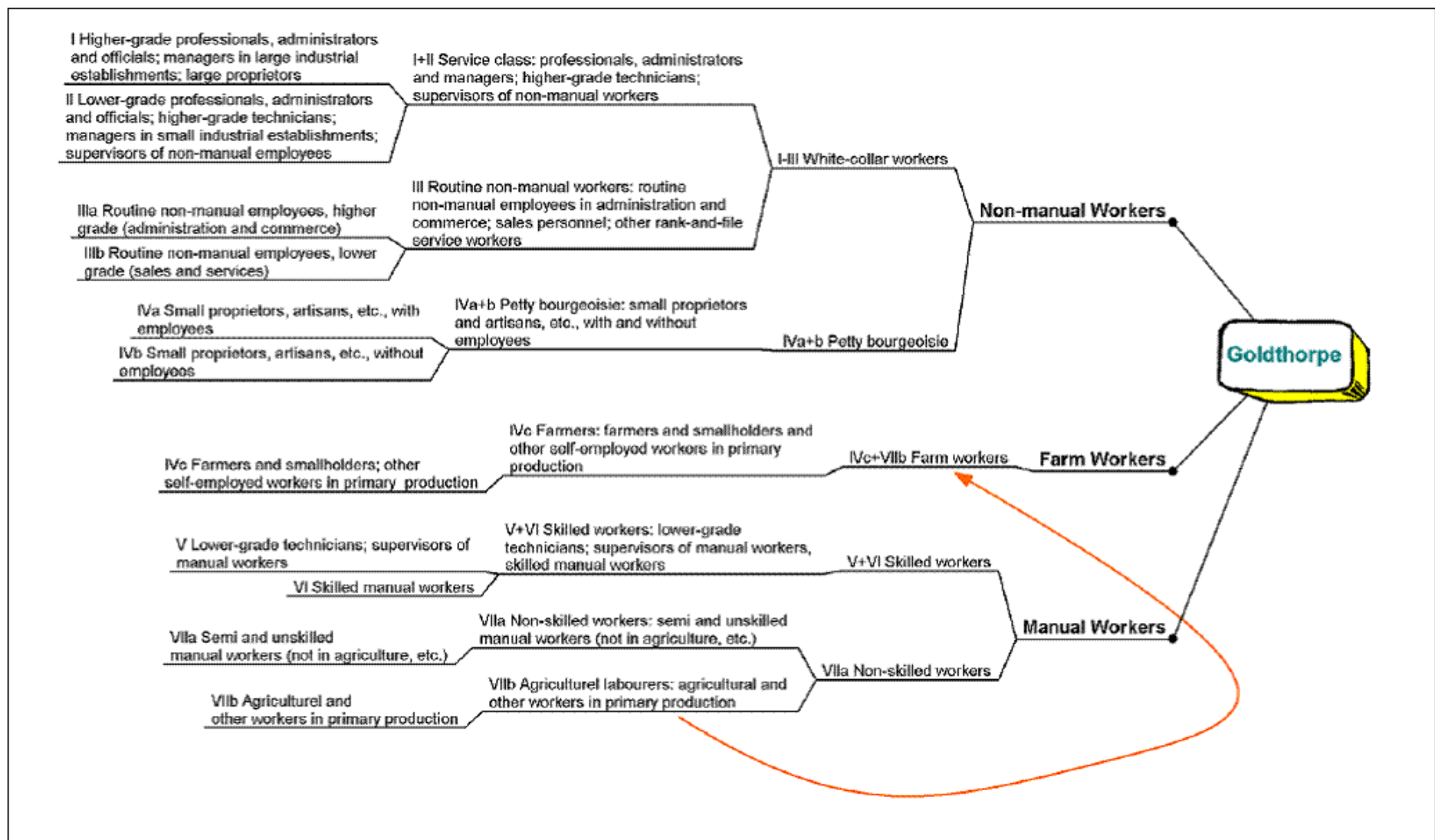
3.2.3 Controlevariabelen

Enkele controlevariabelen werden ingevoerd. We kozen daarbij voor variabelen die in vorig onderzoek reeds een deel van de variantie konden verklaren. Er werd geprobeerd om slechts een beperkt aantal variabelen op te nemen om de vragenlijst niet nodeloos lang te maken (daar dit afbreuk doet aan de kwaliteit van de antwoorden). De variabelen zijn beroepspositie, autonomie in het werk, geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en inkomen.

A. Beroepspositie

Beroepspositie is de meest gebruikte indicator van sociale positie. De beroepspositie is in feite *de positie die men inneemt in de sociale structuur op basis van het beroep dat men uitoefent* (Bergman & Joye 2001). De beroepspositie wordt soms gelijkgesteld aan de sociale klassepositie (bvb. Bakker et al. 1997), andere auteurs vinden echter dat er een onderscheid moet worden gemaakt tussen de verschillende indicatoren van klassepositie zoals inkomen, beroepspositie en soms ook opleidingsniveau en status (bvb. Houtman 1997).

In onze survey hebben we gebruik gemaakt van zogenaamde EGP-92-indeling. Deze indeling werd oorspronkelijk ontworpen door Erikson, Goldthorpe en Portocarero (1979) en geactualiseerd door de koppeling aan de standaard beroepenclassificatie van het Nederlandse Centraal Bureau voor de Statistiek. Figuur 3 toont de beroepenclassificatie van Goldthorpe. Dit schema deelt beroepen in op basis van markt- en arbeidssituatie, mate van economische

Figuur 3: Beroepenclassificatie van Goldthorpe (Bron: Bergman & Joye 2001)

zekerheid, kansen op sociale mobiliteit, plaats in de productieverhoudingen enzoverder (Bakker et al. 1997). Aangezien wij hier enkel met werknemers hebben gewerkt, werden enkele categorieën uit het beroepenschema geschrapt. De categorieën die wel weerhouden werden worden opgesomd in Tabel 8.

1	Halfgeschoolde, geofefende en ongeschoolde handenarbeid
2	Geschoolde handenarbeid
3	Supervisor handenarbeid of ploegbaas
4	Gewone of routine hoofdarbeid of uitvoerende bediende
5	Middelhoge leidinggevende / supervisor hoofdarbeid
6	Hoger leidinggevende of hoogopgeleide deskundige in het beroepsleven

Tabel 8: Classificatie van *Beroepspositie*

We hebben de uiteindelijke indeling gemaakt op basis van drie vragen. Ten eerste vroegen we naar de naam van de functie die de respondent op dit ogenblik uitoefende (Wat is de naam van uw huidige functie?). Ten tweede vroegen we naar wat de respondent zoal moet doen in die functie (Wat houdt deze functie in? Wat moet u zoal doen?). Ten slotte vroegen we aan de respondenten of ze wilden aankruisen tot welke categorie van de EGP-92 indeling ze dachten dat ze behoorden (Hoe zou u uw job omschrijven als u enkel rekening houdt met het werk dat u doet? Kruis één van de volgende categorieën aan.) We gebruikten de verschillende categorieën die in Tabel 8 staan opgesomd. We maakten gebruik van de eerste twee vragen om te controleren of de respondenten zichzelf in de juiste categorie hadden geplaatst. Die vragen waren voldoende omdat we ook kennis hadden opgedaan van de betrokken bedrijven. Uit de verwerking van de gegevens bleek dat de respondenten zichzelf vrij goed in de juiste klasse konden plaatsen, waardoor weinig correcties dienden te worden uitgevoerd.

B. Autonomie in het werk

De variabele *autonomie in het werk* bleek in de onderzoeken van De Witte en De Weerdt (De Witte 1990; De Weerdt & De Witte 2001; ... , zie sectie 2.4) een belangrijk deel van de variantie in sociaaleconomische attitude te kunnen verklaren. Een job kan verschillen in de mate waarin het werk complex is, gesuperviseerd wordt en een repetitief karakter heeft. Dat zijn de indicatoren van de mate waarin een werknemer autonoom kan werken. Autonomie in het

werk verwijst dus naar "de feitelijke (of objectieve) controle van de werknemer over de belangrijkste condities van zijn of haar werk" (De Witte 1993).

Het concept werd oorspronkelijk ontwikkeld door Kohn (1977). Een veel gebruikte operationalisatie van het concept is van de hand van de Jonge, Landeweerd en Breukelen (1994). Zij noemen hun operationalisatie de Maastrichtse Autonomielijst. Zij bestaat uit een aantal stellingen die moeten gescoord worden op een Lickertschaal (mogelijke antwoorden: zeer weinig mogelijkheid, weinig mogelijkheid, tussenin, veel mogelijkheid, zeer veel mogelijkheid). De stellingen die gebruikt worden zijn opgesomd in Tabel 9.

	<i>In hoeverre biedt uw werk de mogelijkheid om:</i>
1	Het werk te onderbreken wanneer u dat wil.
2	De plaats waar men op een bepaald ogenblik werkt, te verlaten wanneer men dat wil.
3	Zelf de werktijden te bepalen.
4	Zelf de volgorde van de werkzaamheden te bepalen.
5	Zelf te bepalen welke werkzaamheden u verricht
6	Zelf te bepalen hoeveel werk u gedurende een bepaalde periode verricht.
7	Zelf werkdoelen te bepalen
8	Zelf een manier van werken te kiezen.
9	Zelf het werktempo te verhogen of te verlagen.

Tabel 9: Operationalisatie *Autonomie in het werk*

C. Demografische variabelen

De demografische variabelen die werden ingebracht zijn geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en inkomen. Voor leeftijd werd aan de respondenten gevraagd hun geboortjaar op te geven. Voor geslacht, opleidingsniveau en inkomen werd gevraagd de correcte categorie aan te kruisen. De keuze voor een gesloten vraag met categorieën bij opleidingsniveau is gemotiveerd door het streven naar een sterke vergelijkbaarheid en gemakkelijke interpretatie van de antwoorden. Bij inkomen werkten we met categorieën omdat respondenten toch meestal niet exact weten hoeveel ze verdienen en omdat de methodologische literatuur suggereert dat met antwoordcategorieën de beste resultaten worden bereikt (Billiet 2003, p. 241). Voor inkomen kozen we ervoor zowel naar het persoonlijk

nettoloon van de respondent als naar het gezinsinkomen te vragen. Op die manier denken we een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de inkomenspositie. De verschillende opleidings- en inkomenscategorieën zijn opgenomen in de vragenlijst in bijlage.

3.3 METHODE

Voor de analyse zullen we gebruik maken van verschillende statistische technieken die we met behulp van het programma SPSS op de verzamelde data zullen toepassen. In dit hoofdstuk zullen we een beknopte uiteenzetting houden over de gebruikte methoden.

3.3.1 Factoranalyse

Deze techniek wordt toegepast om *onderliggende* variabelen te identificeren die de variantie in een groep variabelen (bijvoorbeeld verschillende items van een meetschaal) kunnen verklaren. Anders gezegd: de techniek legt de patronen van samenhang bloot binnen een groep variabelen. Concreet komt het er op neer dat men op zoek gaat naar groepen items die onderling sterk samenhangen, maar minder sterk samenhangen met andere items. De factor is een in feite een hypothetische variabele die de samenvatting vormt van zo'n groep samenhangende items. (Verlet 2007)

Het resultaat van de analyse is een aantal factoren waarbij de *ladingen* van de verschillende items op die factoren weergegeven wordt. In grote lijnen komt de waarde van een lading neer op de samenhang tussen de factor en het item. Bij ortogonale factoren¹⁷ is de lading gelijk aan de correlatie tussen het item en de factor. Het kwadraat van een lading is de hoeveelheid variantie in het item dat door de factor wordt verklaard. Per factor wordt de *eigenwaarde* berekend. De eigenwaarde is de som van de gekwadraterde ladingen en dus de totale

¹⁷ Factoren die in een assenstelsel als loodrecht op elkaar staand weergegeven kunnen worden.

hoeveelheid variantie in de verschillende items die door de factor wordt verklaard. Wanneer men het de eigenwaarde deelt door het aantal factoren dan bekomt men de gemiddelde hoeveelheid verklaarde variantie. (Studion 2007)

Om te beslissen hoeveel factoren de uiteindelijke oplossing telt heeft men vijf criteria:

1. Men selecteert de factoren die een eigenwaarde hebben groter dan 1 (dan neemt men al de factoren die meer variantie verklaren dan één item apart).
2. Men neemt de factoren tot aan het punt dat de eigenwaarde slechts beperkt afneemt. Dit moment kan men het best vaststellen door op zoek te gaan naar de knik in de scree-plot¹⁸.
3. Het maximum aantal factoren mag niet boven een derde van het aantal variabelen gaan (anders zijn de oorspronkelijke variabelen/items te weinig samengevat).
4. Kies die factoren waarvan het patroon eenvoudig van structuur is. Daarmee bedoelt men meestal dat die factoren gekozen moeten worden waarbij de verschillende items slechts op één van de twee een hoge lading vertonen.
5. Kies die variabelen die makkelijk te interpreteren zijn.

Om tot de beste oplossing te komen is het aangewezen om deze vijf criteria samen te gebruiken. Dat zullen wij dan ook doen in onze analyse. (Studion 2007)

Door gebruik te maken van deze techniek kan men de validiteit¹⁹ van een meetschaal toetsen. Als een meetschaal valide is, verwacht men namelijk dat ze één factor vormt. (Verlet 2007)

¹⁸ Dit is de grafiek waarbij men op de X-as de factoren zet en op de Y-as de eigenwaarden. Wanneer de eigenwaarden sterk beginnen afnemen vertoont de grafiek daar een knik.

¹⁹ Een meting is valide wanneer de meting het vooropgestelde concept meet. M.a.w., wanneer de meting niet beïnvloed wordt door structurele fouten.

3.3.2 Betrouwbaarheidsanalyse

Om de betrouwbaarheid²⁰ te meten bestaan verschillende technieken. In deze uiteenzetting maken we gebruik van de *Alpha-methode* van Lee Cronbach. De methode komt er op neer dat men nagaat of de antwoorden van de respondenten op de verschillende items van een schaal consistent zijn. De waarde van Chronbach's Alpha situeert zich tussen 0 en 1 met 1 als een volstrekt betrouwbare meting en 0 als een volstrekt onbetrouwbare meting. Als criterium hanteert men meestal een Alpha-waarde van 0,7. (Moore & McCabe 2006)

3.3.3 Correlatieanalyse

Correlatieanalyse is de statistische techniek die men toepast om een idee te krijgen van de sterkte van een (lineair) verband (een associatie) tussen twee metrische variabelen. De maat voor correlatie die wij gebruiken is *Pearson's R*. De waarde van Pearson's R ligt tussen 0 en 1. Wanneer er een perfecte associatie is tussen de twee variabelen zal $R=1$, wanneer er geen sprake is van een verband zal $R=0$. Uiteindelijk komt deze berekening er op neer dat R van variabele x en y groter wordt, naar mate de punten die in een assenstelsel de gecombineerde scores op x en y weergeven dichter bij de best passende rechte liggen. Wanneer die punten op de best passende rechte liggen is de associatie tussen de variabelen perfect en is $R=1$. (Moore & McCabe 2006)

3.3.4 Variantieanalyse (Analysis of Variance - ANOVA)

Variantieanalyse is een techniek waarbij de gemiddelden op een bepaalde variabele tussen verschillende groepen vergelijkt. Men gaat daarbij na of de verschillen in gemiddelden tussen groepen vergelijkbaar met of groter zijn dan de verschillen binnen groepen. Wanneer die verschillen groter zijn kunnen we stellen dat het behoren tot een groep een bron is van variantie. Met andere

²⁰ Een meting is betrouwbaar wanneer de meting de het resultaat van de meting bij herhaaldelijk meten hetzelfde is. M.a.w., wanneer de meting niet beïnvloed wordt door toevalsfouten.

woorden: het behoren tot een groep (=variabele x) heeft invloed op de score op variabele y. Nog anders gezegd: er is een verband tussen variabele x en y. Aangezien we bij deze techniek *gemiddelde scores* vergelijken *tussen groepen*, moet deze techniek worden toegepast wanneer men het verband tussen een categorische en een metrische variabele onderzoekt. Het belangrijkste resultaat van een variantieanalyse is een p-waarde²¹. Die geeft aan met hoeveel procent zekerheid we kunnen stellen dat er een verband is tussen variabele x en y. (Moore & McCabe 2006)

Bij de resultaten van de variantieanalyses verder in deze uiteenzetting wordt gewag gemaakt van Brown-Forsythe-analyse. Dit soort analyse is een variant van de klassieke anova die gebruikt wordt wanneer de variantie in de twee variabelen niet homogeen is. Het resultaat van de analyse is eveneens een p-waarde. (Verlet 2007)

3.3.5 (Multiple) regressieanalyse

Regressieanalyse is een techniek waarbij men probeert om op basis van één onafhankelijke variabele de waarde op een afhankelijke variabele te voorspellen. Bij deze techniek probeert men de best passende rechte te tekenen door een puntenwolk in een assenstelsel met variabelen x en y. De best passende rechte is die rechte waarbij de som van de gekwadrateerde²² verschillen tussen de geobserveerde scores op y bij een bepaalde score van x het kleinst is. De resultaten van een regressieanalyse zijn het *intercept* (A) en de *richtingscoëfficiënt* (B). A geeft aan waar de best passende regressierechte de x-as snijdt. B geeft weer met hoeveel eenheden y toeneemt als x met één eenheid toeneemt. Omdat B gevoelig is voor de eenheid waarin de variabelen worden uitgedrukt, maakt men meestal gebruik van de gestandaardiseerde richtingscoëfficiënt (Bèta). Op basis van de verschillen tussen de geobserveerde variabelen en de verwachte scores op basis van de regressievergelijking ($y = a + bx$) kunnen we een uitspraak doen over hoe goed onze voorspellingen zijn van

²¹ zie verder bij sectie 3.3.6

²² De verschillen worden gekwadrateerd omdat de positieve en negatieve verschillen elkaar anders zouden opheffen.

de variabele y op basis van de variabele x . De determinatiecoëfficiënt R^2 geeft aan hoeveel variantie in variabele y voorspelt kan worden op basis van variabele x . (Verlet 2007)

Bij multiple regressieanalyse probeert men de waarde op de afhankelijke variabele te voorspellen op basis van meerdere onafhankelijke variabelen. Bij deze analyse geeft Bèta ons een idee over welke variabele die in de analyse is opgenomen het meest variantie kan verklaren, wanneer de invloed van andere variabelen constant gehouden wordt. Bèta geeft ons met andere woorden een zicht op de unieke verklarende waarde van de verschillende onafhankelijke variabelen. (Verlet 2007)

Een andere variant vormt de hiërarchische regressieanalyse. Dit is eigenlijk een speciale variant van de multiple regressieanalyse waarbij men onderzoekt hoeveel extra variantie een variabele kan verklaren wanneer ze wordt toegevoegd aan een verklaringsmodel waarin al 1 of 2 extra variabelen aanwezig zijn. (Verlet 2007)

3.3.6 Statistische significantie

Omdat wij in deze verhandeling werken met een steekproef is het altijd mogelijk dat de resultaten die we bekomen met behulp van onze analyse gewoon te wijten zijn aan toevalligheden van de steekproef en dat ze niet als dusdanig in de volledige populatie voorkomen. Daarom maken we gebruik van significantietoetsen. We gaan daarbij schatten hoe zeker we kunnen zijn of het verband dat in onze steekproef voorkomt ook echt bestaat in de populatie. De uitkomst van deze schatting is een p -waarde. Deze waarde geeft aan hoeveel procent kans er is dat een bepaald verband niet bestaat in de populatie. Het complement van p geeft dus aan hoe zeker we kunnen zijn dat het verband wel bestaat, en dus niet op toeval berust. Een p -waarde van 0,001 geeft bijvoorbeeld aan dat men 99,9% zeker kan zijn dat een vastgesteld verband in de populatie daadwerkelijk bestaat. Doorgaans neemt men aan dat p niet groter mag zijn dan 0.05. (Moore & McCabe 2006)

HOOFDSTUK 4: ANALYSE

In het volgende hoofdstuk zullen met behulp van voornoemde statistische methoden onze verzamelde data analyseren. We zullen daarbij eerst de gebruikte meetschalen op hun deugdelijkheid beoordelen. Vervolgens zullen wij onderzoeken hoe de verschillende variabelen verdeeld zijn binnen de steekproef. Ten slotte worden de hierboven vermelde hypothesen aan een empirische toetsing onderworpen.

4.1 EVALUATIE VAN DE MEETSCHALEN

In wat volgt zullen wij de kwaliteit van de gehanteerde meetschalen beoordelen. We zullen nagaan of er geen items in de schalen zijn opgenomen die zeer veel missing values met zich meebrengen. Eveneens zullen we nagaan of de schalen betrouwbaar zijn. Zoals reeds vermeld worden schalen als betrouwbaar beschouwd wanneer ze een Cronbach's Alpha > 0.7 hebben. We gaan eveneens na of de schaal valide is door middel van factoranalyse²³ gaan we ook na of de schaal valide is.

4.1.1 Autonomie in het Werk

A. Missing values

Zoals we uit Tabel 10 kunnen opmaken valt het met de missing values zeer goed

Item	Valid	Missing	Valid (%)	Missing (%)
1	390	3	99,2%	0,8%
2	386	7	98,2%	1,8%
3	392	1	99,7%	0,3%
4	389	4	99,0%	1,0%
5	390	3	99,2%	0,8%
6	391	2	99,5%	0,5%
7	388	5	98,7%	1,3%
8	390	3	99,2%	0,8%
9	393	0	100,0%	0,0%

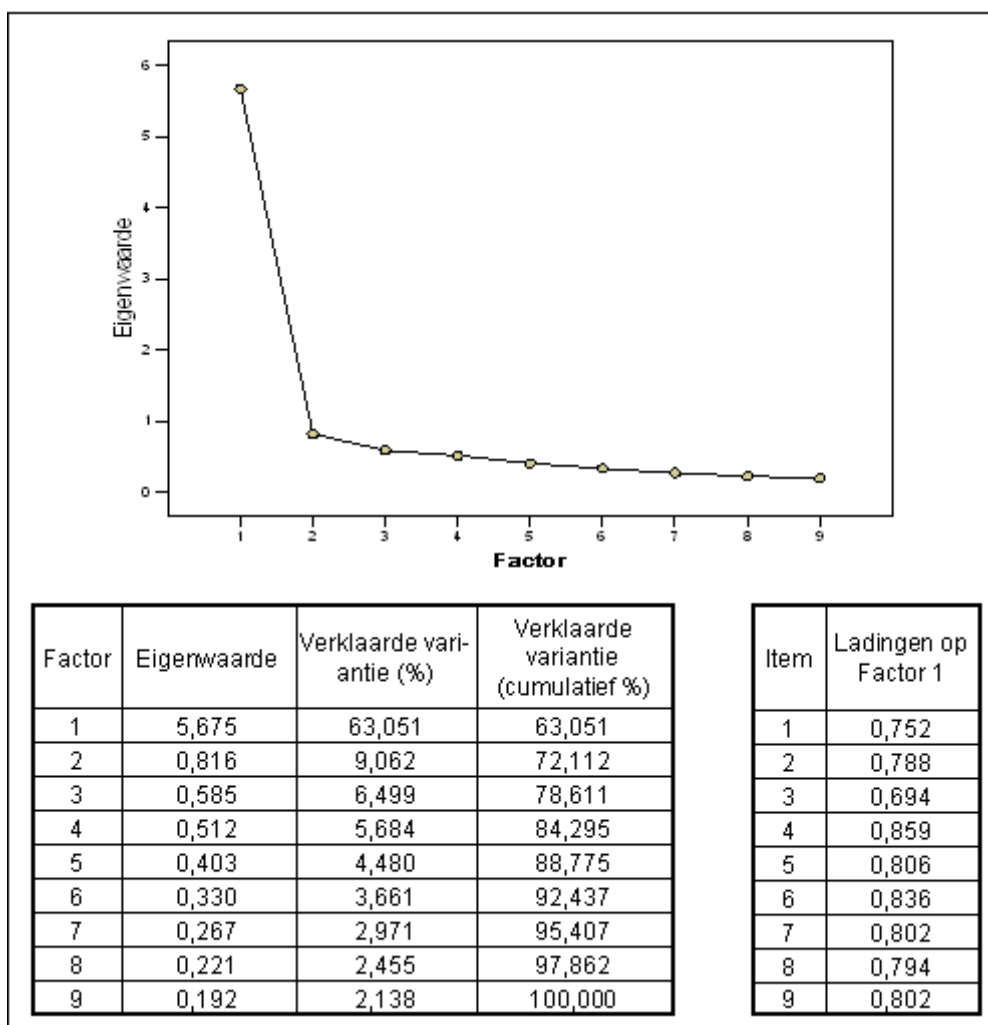
Tabel 10: Analyse missing values *Autonomie in het werk*

²³ Voor meer uitleg over factoranalyse: zie sectie 3.3.1.

mee. Het grootste aantal missings hebben we bij item 2, maar dat aantal is nog altijd te gering om het item te laten vallen.

B. Validiteit

De variabele is duidelijk eendimensionaal. Slechts één factor heeft een eigenwaarde die groter is dan 1 en de knik in de scree plot ligt ook duidelijk na de eerste factor. Ook de ladingen van de verschillende items op de factor zijn hoog. De factor verklaart meer dan 63% van de variantie. Ook dat is meer dan bevredigend.

Figuur 4: Factoranalyse *Autonomie in het Werk*

C. Betrouwbaarheid

Ook de betrouwbaarheid van de schaal is zeer hoog. Cronbach's Alpha = 0,926.

4.1.2 Sociaaleconomische attitudes

A. Missing Values

Zoals we in Tabel 11 kunnen zien is er slechts één item waarvoor er veel missing values zijn. Dit item verschilt van de andere omdat het als enige de relatie tussen de overheid en de bedrijven beschrijft. We veronderstellen dat veel werknemers het moeilijk hebben om een mening over deze vraag te formuleren, aangezien zij geen persoonlijke ervaring hebben met die relatie. Dit lijkt al een eerste goede reden om item 11 te laten vallen.

Item	Valid	Missing	Valid (%)	Missing (%)
1	382	11	97,2%	2,8%
2	381	12	96,9%	3,1%
3	382	11	97,2%	2,8%
4	385	8	98,0%	2,0%
5	384	9	97,7%	2,3%
6	387	6	98,5%	1,5%
7	388	5	98,7%	1,3%
8	389	4	99,0%	1,0%
9	384	9	97,7%	2,3%
10	385	8	98,0%	2,0%
11	353	40	89,8%	10,2%
12	382	11	97,2%	2,8%

Tabel 11: Analyse missing values Sociaaleconomisch links-rechts

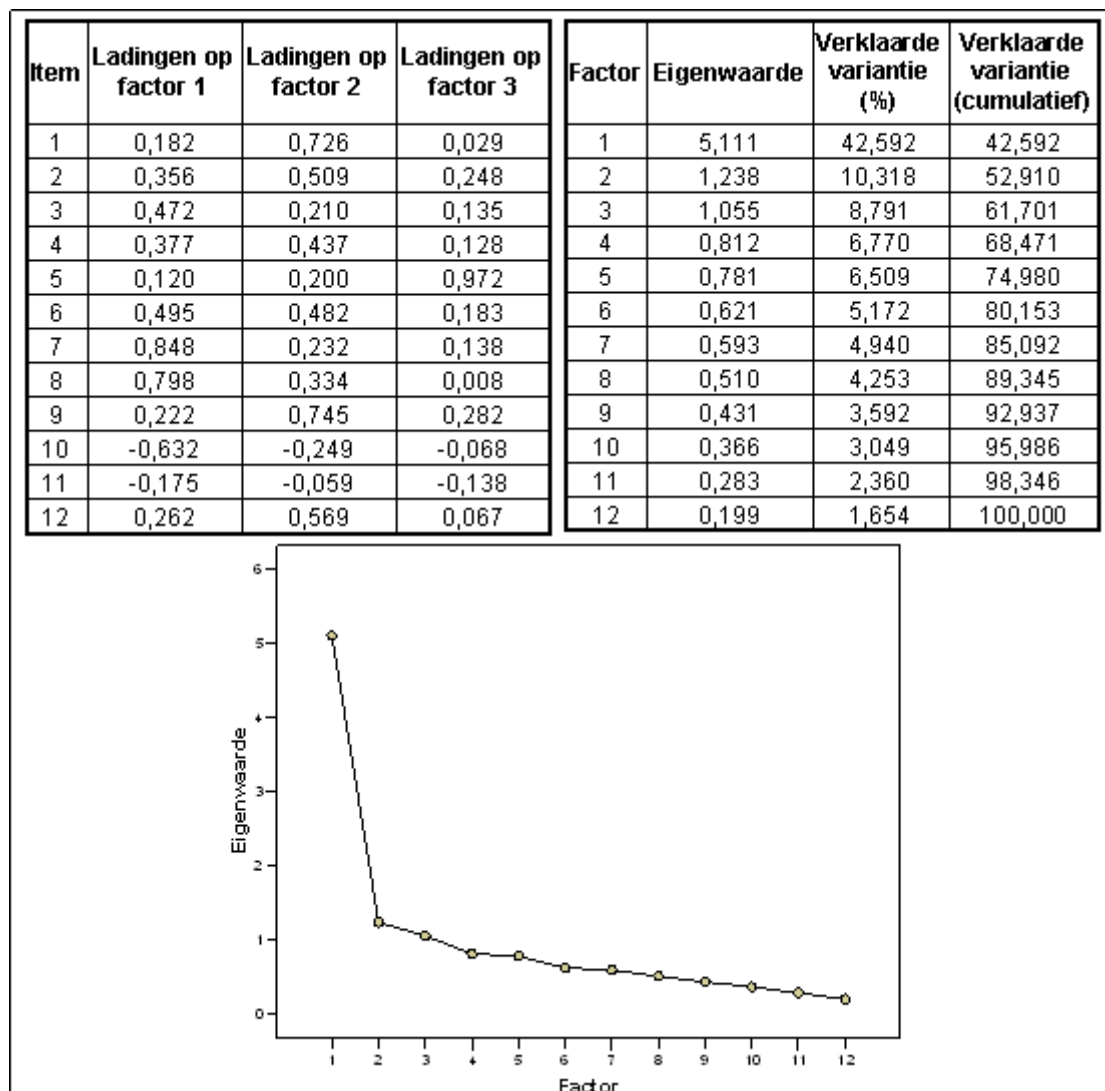
B. Validiteit

De resultaten van de factoranalyse voor sociaaleconomisch links-rechts zijn weergegeven in figuren geeft ons drie factoren met een eigenwaarde groter dan 1. Op factor drie heeft echter alleen vraag 5 een sterke lading: *Verbeteringen ten gunste van de werknemers zijn vooral te danken aan de vakbonden*. Het is niet meteen duidelijk waarom deze vraag een aparte factor vormt en een lage lading heeft op de twee andere factoren. Omdat vraag 5 de enige vraag is die op die lading laadt werd ze uit de analyse verwijderd. Vraag 11 laadt op elke factor zeer zwak. Deze vraag had ook al een hoog aantal missing values. Daarom werd besloten om die vraag eveneens uit de analyse te verwijderen.

Na de verwijdering van items 5 en 11 werd opnieuw een factoranalyse doorgevoerd waarvan de resultaten in Figuur 6 worden weergegeven. Dit keer

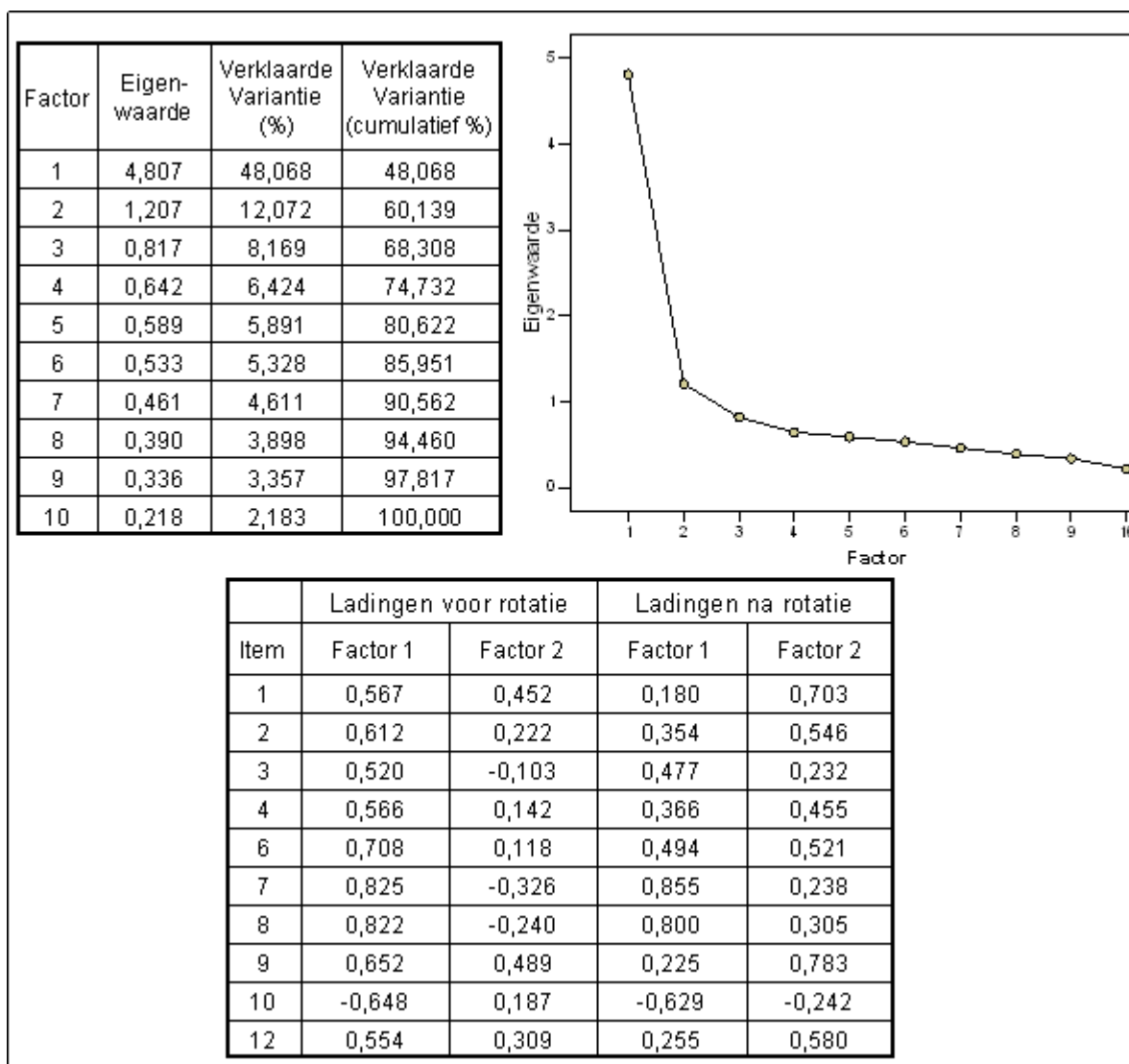
komen twee factoren naar voren. Op factor 1 laden de vragen 3, 7, 8 en 10. Op factor twee laden de vragen 1, 2, 4, 6, 9 en 12. De interpretatie van de twee factoren ligt voor de hand. De eerste factor heeft betrekking op houdingen ten opzichte van sociaaleconomische gelijkheid. De tweede op houdingen ten opzichte van de relatie tussen werkgevers en werknemers.

De keuze voor de twee factoren is hier echter niet zo evident. De knik in de scree plot vindt namelijk plaats na de eerste factor. Uit de factorladingen voor rotatie blijkt dat wanneer we voor een oplossing met één factor zouden

Figuur 5: Initiële factoranalyse Sociaaleconomisch links-rechts

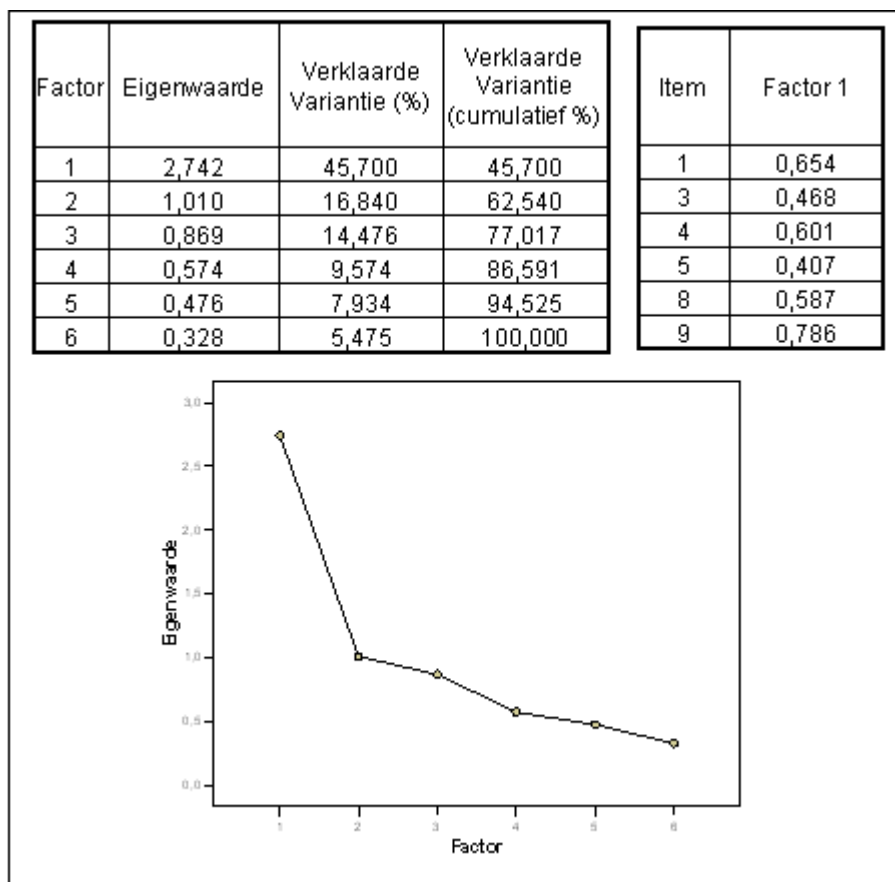
kiezen, de ladingen van alle items op die factor bevredigend hoog zouden zijn. De twee factoren zijn dan ook sterk met elkaar gecorreleerd (Pearson's $R=0.615$ met $p<0.01$). Onze interpretatie van deze gegevens is dan ook dat *Sociaaleconomisch links-rechts* wel degelijk 1 factor vormt, maar met twee subfactoren, namelijk *Houdingen ten opzichte van sociaaleconomische gelijkheid* en *Houdingen ten opzichte van de relatie tussen werkgevers en werknemers*. In de verdere analyse zullen we ook de aparte factoren als schalen voor sociaaleconomische attitudes hanteren. Een hoge score op de schaal *Houdingen ten opzichte van sociaaleconomische gelijkheid* staat dan voor een positieve waardering van sociaaleconomische gelijkheid en is dus gerelateerd met sociaaleconomische progressiviteit. Een hoge score op de schaal *Houdingen ten*

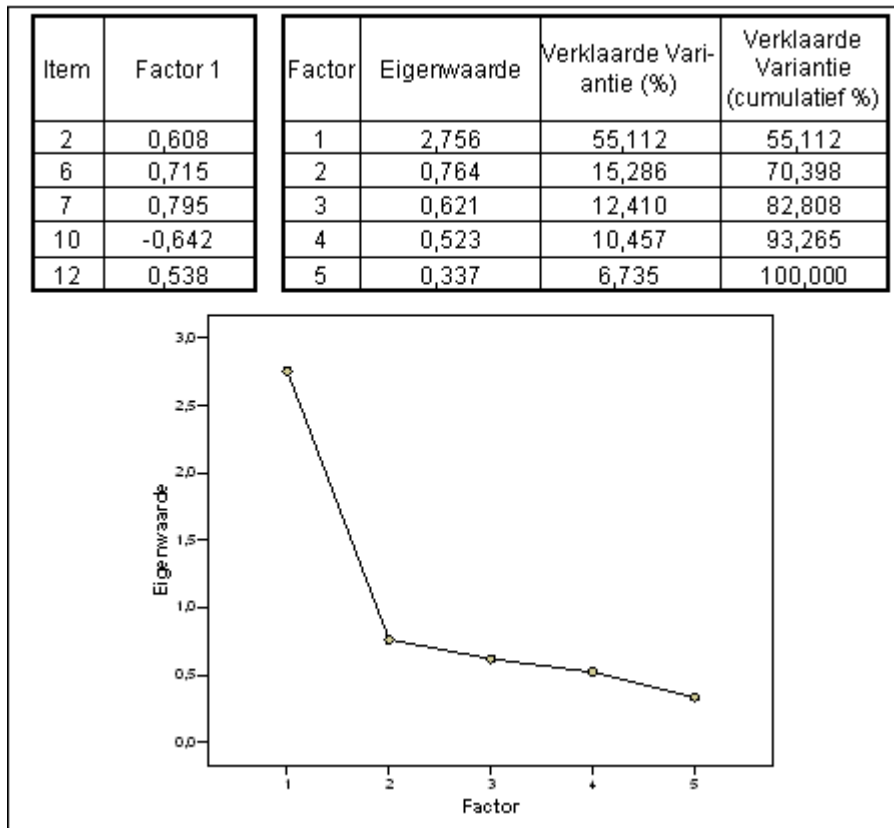
Figuur 6: Factoranalyse Sociaaleconomisch L/R na eliminatie items 5 en 11

opzichte van de relatie tussen werkgever en werknemer staat voor een positieve houding ten opzichte van de versterking van de positie van de werknemer en is bijgevolg eveneens gelinkt aan sociaaleconomische progressiviteit.

In Tabel 6 hebben we ook de operationalisaties van de twee schalen uit de theorie van Derks (*Aanklacht tegen ongelijkheid* en *Verzet tegen gevestigde instituties*) weergegeven. Figuur 7 en Figuur 8 geven de factoranalyse weer voor die twee schalen. Wat betreft *Verzet tegen gevestigde instituties* kregen we een tweede factor met een eigenwaarde net boven de 1. Omdat deze eigenwaarde echter nog altijd laag is en de knik in de scree plot zich duidelijk na de eerste factor bevindt, hebben we toch gekozen voor een oplossing met slechts één factor. Bij de schaal *Verzet tegen gevestigde instituties* kwam er duidelijk maar één factor naar voren. Omdat dit betekent dat er geen verschil is tussen de vragen die naar vakbonden verwijzen en de vragen die naar ander instituties verwijzen zullen we dit onderscheid in wat volgt laten vallen. De ladingen van de verschillende items op de factoren zijn voor beide schalen bevredigend.

Figuur 7: Factoranalyse *Verzet tegen gevestigde instituties*

Figuur 8: Factoranalyse Aanklacht tegen ongelijkheid

C. Betrouwbaarheid

De betrouwbaarheid van de schaal *Sociaaleconomisch links-rechts* ligt bevredigend hoog (Cronbach's Alpha = 0.846). De betrouwbaarheid van de schalen *Verzet tegen gevestigde instituties* ligt eveneens voldoende hoog met Cronbach's Alpha = 0.764. De betrouwbaarheid van de schaal Aanklacht tegen ongelijkheid is eerder aan de lage kant: Cronbach's Alpha = 0.669.

4.1.3 Perceptie van Eigenbelang

A. Missing Values

Zoals uit Tabel 12 kan worden opgemaakt, zijn er heel wat items in de lijst met een hoge non-respons. Bij vragen 2, 7, 8, 13, 14 en 15 is de non respons zelfs hoger dan 6%. Dat is echter niet ongewoon, aangezien de items nog nooit eerder getest zijn. Items die een hoge non-respons hebben, betreffen dus waarschijnlijk vragen die slecht geformuleerd zijn of vragen waar mensen moeilijk op kunnen

antwoorden. Zo betreffen vragen 2 en 13 de relatie tussen overheid en bedrijven. Zoals we eerder hebben uitgelegd is het waarschijnlijk dat de respondenten het moeilijk vinden om op een dergelijke vraag te antwoorden wegens gebrek aan ervaring met die relatie. Wat de andere vragen betreft zijn er wellicht andere redenen waarom zij niet goed geformuleerd zijn. Vraag 15 bijvoorbeeld is wellicht te ingewikkeld, vraag 8 heeft wellicht betrekking op te veel verschillende zaken, enzovoort. Vragen 5 en 6 dekken bij nader inzien ongeveer dezelfde lading. Omdat vraag 5 een hogere respons haalt dan vraag 6 zullen we daarom vraag 6 laten vallen.

Item	Valid	Missing	Valid (%)	Missing (%)
1	386	7	98,2%	1,8%
2	357	36	90,8%	9,2%
3	376	17	95,7%	4,3%
4	381	12	96,9%	3,1%
5	377	16	95,9%	4,1%
6	372	21	94,7%	5,3%
7	360	33	91,6%	8,4%
8	367	26	93,4%	6,6%
9	380	13	96,7%	3,3%
10	379	14	96,4%	3,6%
11	380	13	96,7%	3,3%
12	373	20	94,9%	5,1%
13	351	42	89,3%	10,7%
14	368	25	93,6%	6,4%
15	367	26	93,4%	6,6%

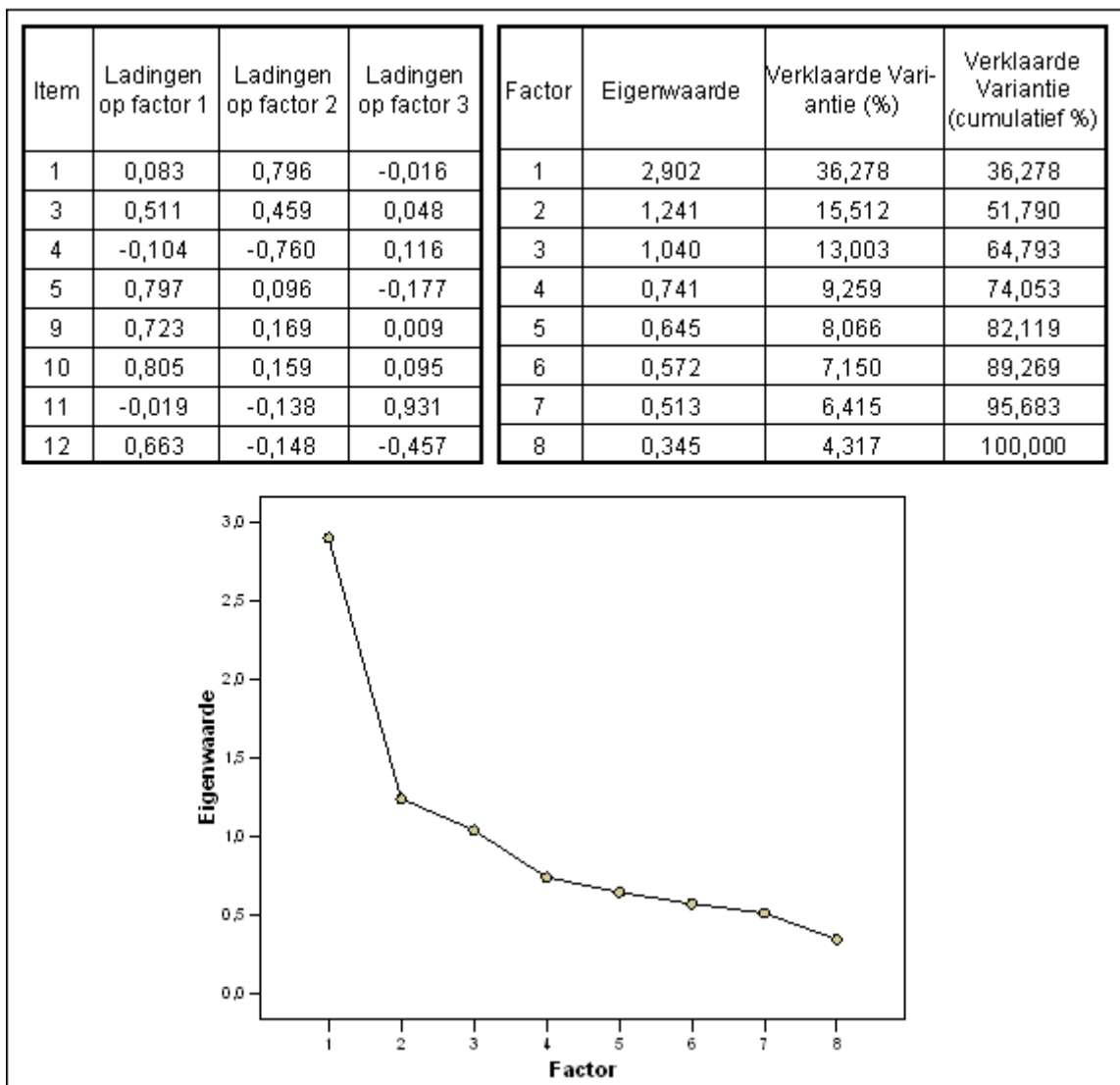
Tabel 12: Analyse missing values bij *Perceptie van Eigenbelang*

B. Validiteit

De factoranalyse die in Figuur 9 wordt beschreven is uitgevoerd op de items die na de analyse van de missing values werden behouden, meer bepaald items 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11 en 12. We zouden daarbij eerst willen focussen op de derde factor. Het enige item dat hier een hoge lading op heeft is 11: *Ik heb er persoonlijk geen belang bij dat de overheid inspanningen doet om de zwakkeren in de samenleving te helpen*. Dit item is waarschijnlijk te algemeen geformuleerd, en heeft bijgevolg niet enkel betrekking op sociaaleconomisch

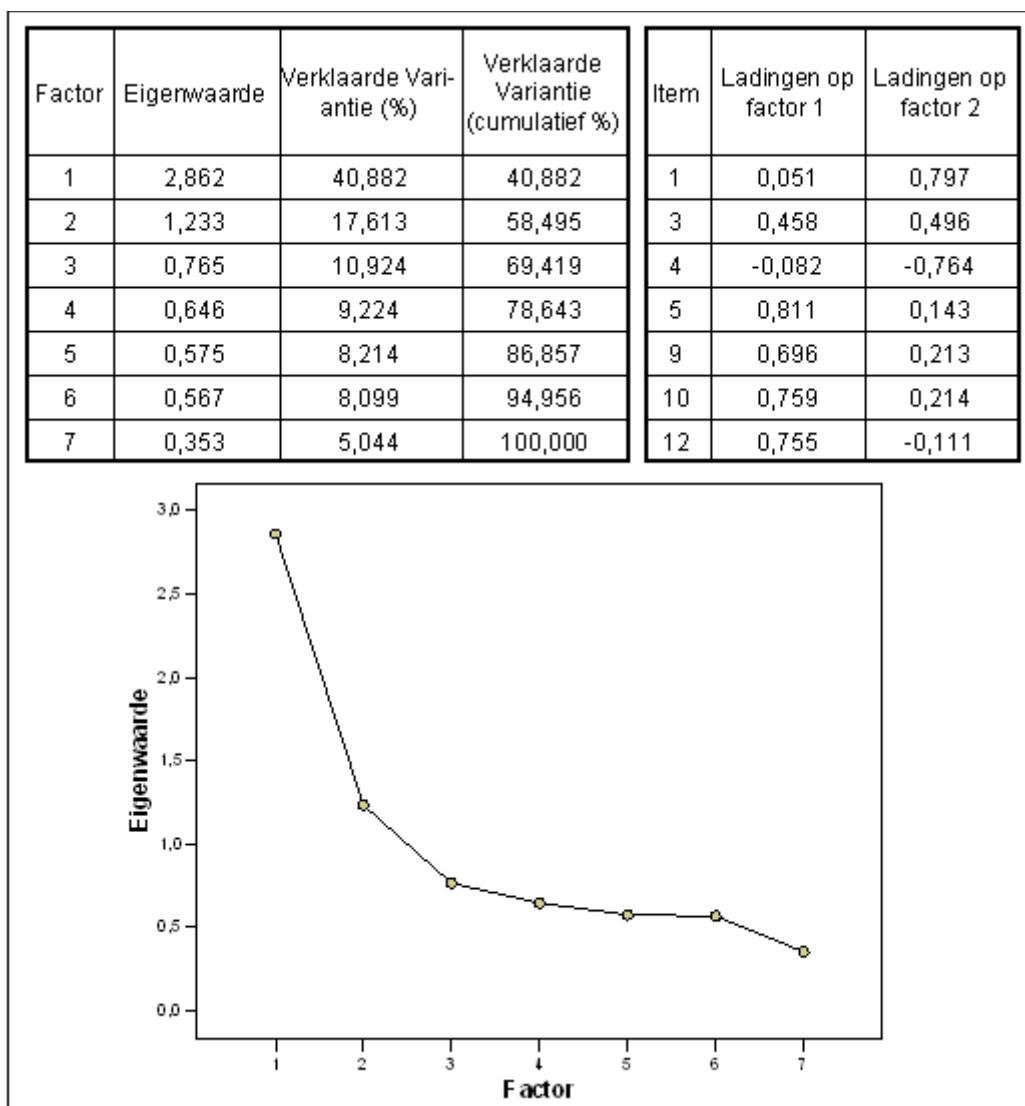
beleid. Daarom zullen we ook dit item uit de schaal verwijderen. Uiteindelijk blijft er dan een schaal over die nog 7 items bevat. Er werd opnieuw een analyse doorgevoerd voor deze schaal. De resultaten vindt u in Figuur 10.

Uit de analyse komen twee factoren naar voren, daar waar we maar één factor hadden verwacht. Op factor 1 laden de items 3, 5, 9, 10, en 12; op factor 2 de items 1 en 4. Factor 2 kunnen we omschrijven als *Perceptie van Eigenbelang met betrekking tot de sociale zekerheid*. Factor 1 is moeilijker te interpreteren. Hij heeft zowel betrekking op inkomens(on)gelijkheid als op de machtsverhouding tussen werkgevers en werknemers. De correlatie tussen beide factoren is

Figuur 9: Initiële factoranalyse *Perceptie van Eigenbelang*

significant, maar niet overdreven sterk (Pearson's $R = 0.308$ met $p < 0.01$). Wanneer we voor 1 factoroplossing kiezen dan laden de items 1 en 4 niet erg sterk op de totale factor (respectievelijk ladingen van 0,417 en 0,430). We moeten dan ook besluiten dat we met de schaal *Perceptie van Eigenbelang* twee concepten meten. Ten eerste meten we de perceptie van eigenbelang met betrekking tot de sociale zekerheid (factor 1) en ten tweede de perceptie van eigenbelang met betrekking tot de relatie tussen werkgevers en werknemers en

Figuur 10: Factoranalyse *Perceptie van Eigenbelang* na eliminatie Item 11

inkomens(on)gelijkheid (Factor 2) In de verdere analyse zullen we dan ook drie verschillende schalen behandelen: een schaal die beide factoren combineert (*Perceptie van Eigenbelang*, samengesteld uit de items 1, 3, 4, 5, 9, 10 en 12) en de beide factoren apart (*Perceptie van Eigenbelang met betrekking tot de sociale zekerheid*, samengesteld uit de items 1 en 4 en *Perceptie van Eigenbelang zonder sociale zekerheid*, samengesteld uit de items 3, 5, 9, 10 en 12).

C. Betrouwbaarheid

De betrouwbaarheid van de schaal *Perceptie van Eigenbelang* is bevredigend (Cronbach's Alpha = 0.728). De betrouwbaarheid van *Perceptie van Eigenbelang met betrekking tot de sociale zekerheid* is eerder aan de lage kant (Cronbach's Alpha = 0.496). Dit is ook niet verwonderlijk, aangezien slechts twee items in de schaal zijn opgenomen. Voor *Perceptie van Eigenbelang zonder sociale zekerheid* is de betrouwbaarheid wel hoog genoeg (Cronbach's Alpha van 0.730).

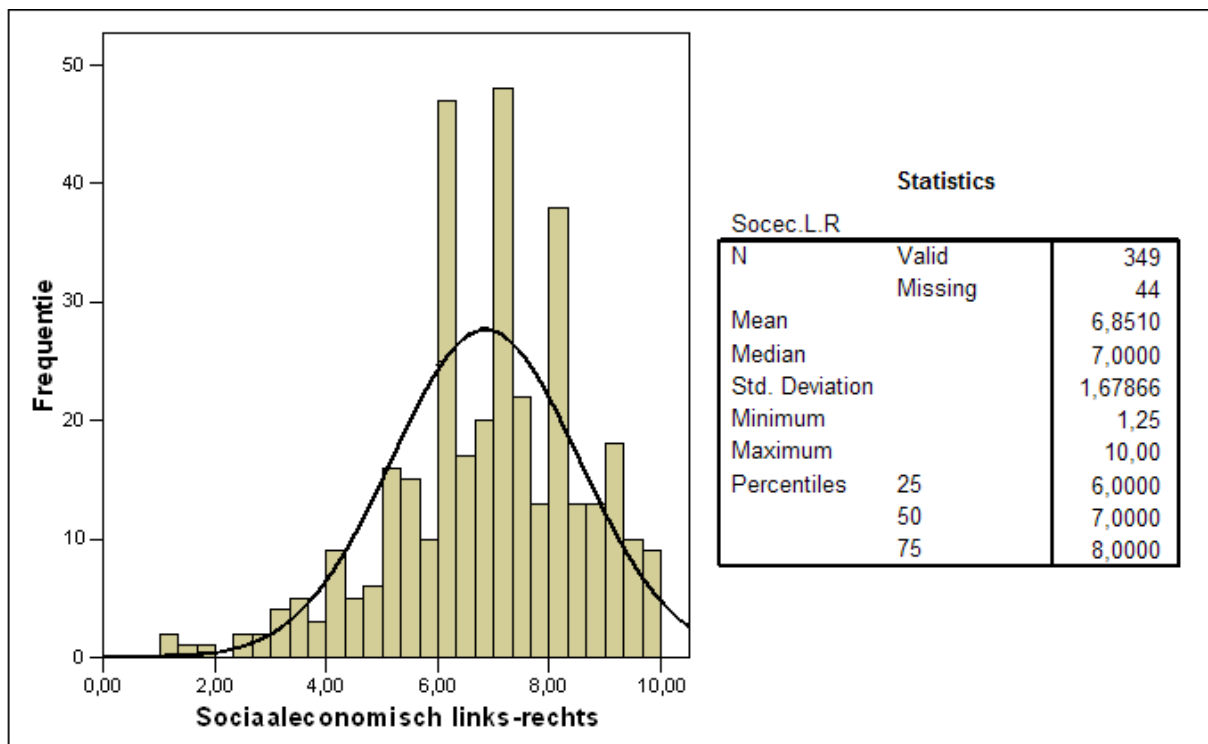
4.2 VERDELING VAN DE VARIABELN IN DE STEEKPROEF

4.2.1 Sociaaleconomische attitudes

A. Sociaaleconomisch links-rechts

De waarden op de variabele *Sociaaleconomisch links-rechts* zijn het resultaat van de antwoorden die de respondenten gegeven hebben op de vragen die opgesomd worden in Tabel 6, min de antwoorden op vragen 5 en 11 die na de analyse van de meetschalen werden verworpen. De antwoorden op de vragen werden omgezet in één variabele waarvan de waarden schommelen tussen 0 en 10. Een lage score staat daarbij voor een zeer rechtse attitude en een hoge score voor een zeer linkse attitude. In Figuur 11 vindt u een histogram en enkele spreidingsmaten voor deze variabele.

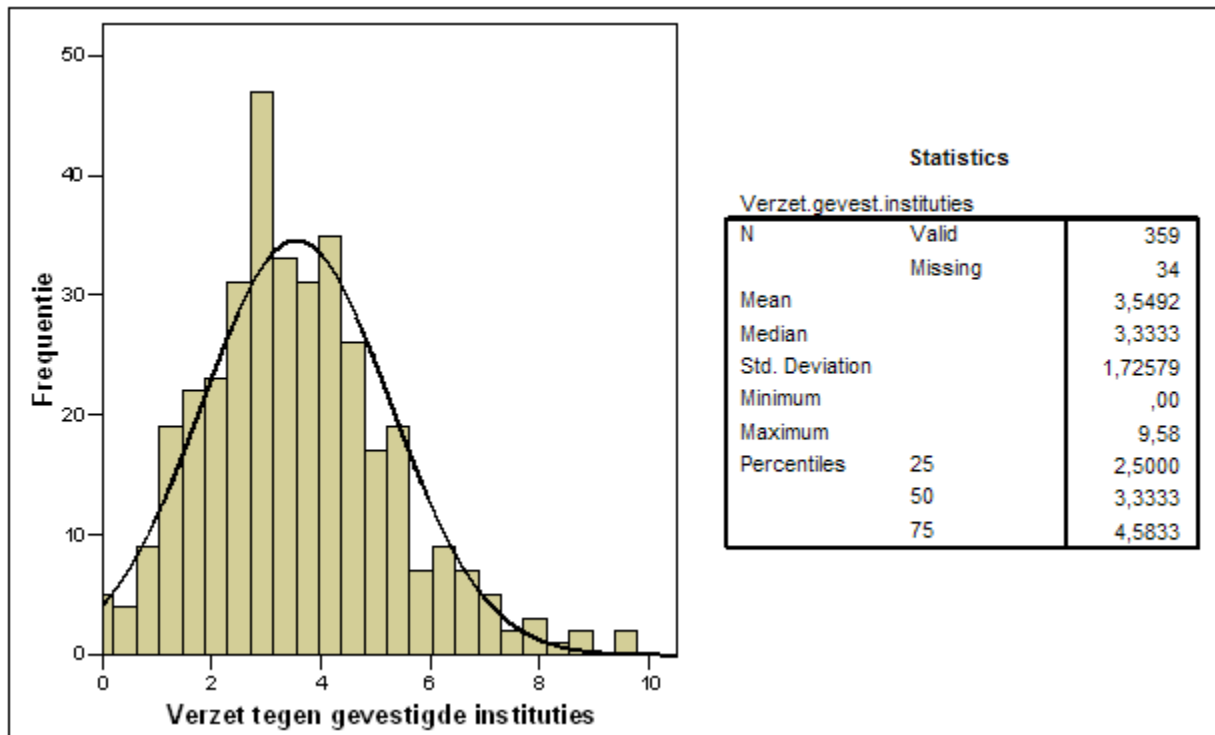
De verdeling benadert de normaalverdeling met een gemiddelde van 6,8 en een standaardafwijking van 1,7. Opvallend is dat er wel een aantal mensen zijn die zeer links scoren (maximum = 10), maar dat er minder extreme scores zijn aan de rechterzijde.

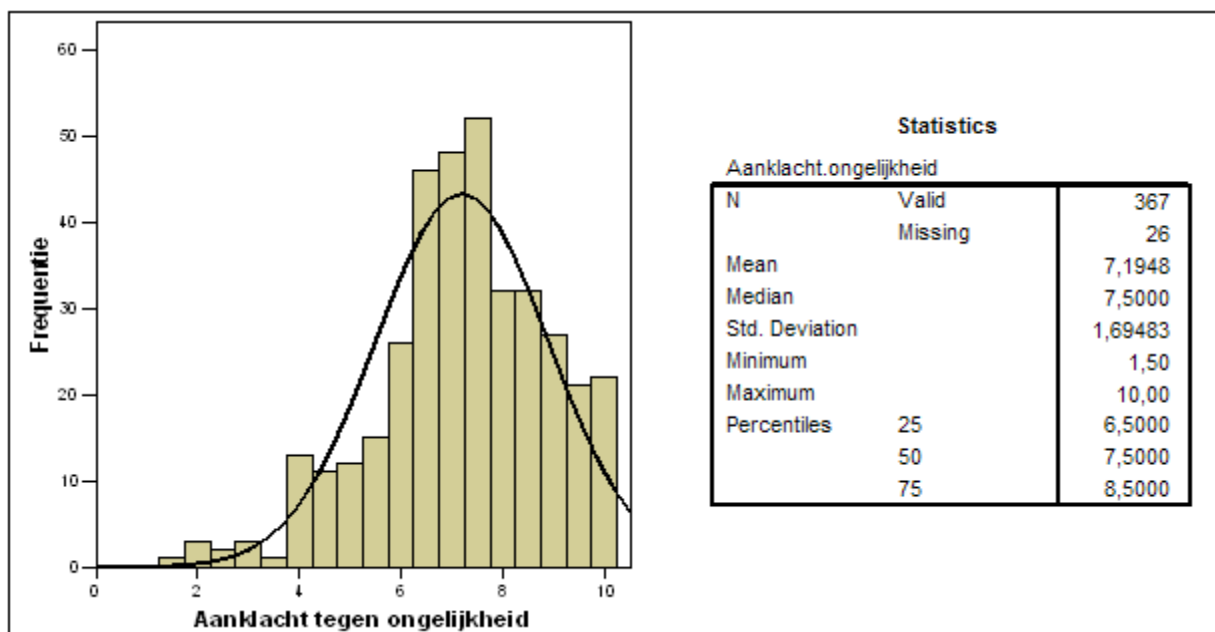
Figuur 11: Verdeling *Sociaaleconomisch links-rechts*

B. Populisme

Ook de variabelen *Verzet tegen gevestigde instituties* en *Aanklacht tegen ongelijkheid* werden verkregen door manipulatie van de antwoorden aangeduid in Tabel 6. De twee verdelingen zijn als het ware het spiegelbeeld van elkaar. Ze benaderen de normaalverdeling en hebben allebei een staart (respectievelijk

Figuur 12: Verdeling *Verzet tegen gevestigde instituties*

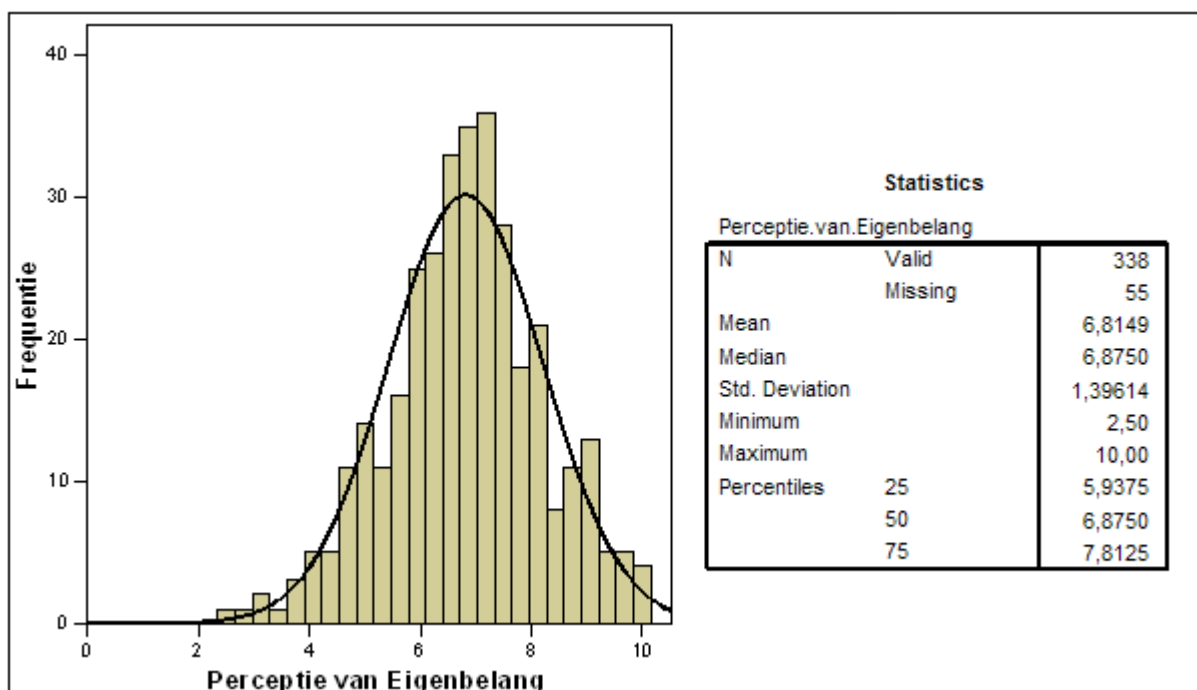

Figuur 13: Verdeling *Aanklacht tegen ongelijkheid*

naar rechts en naar links). De gemiddelden verschillen sterk (respectievelijk 3,5 en 7,1) en de standaardafwijkingen zijn ongeveer gelijk (afgerond 1,7). Waarschijnlijk komt dat omdat ze zijn samengesteld uit items die ook voorkomen in een schaal die min of meer één factor vormt, i.e. de schaal sociaaleconomisch links-rechts, maar dat de waarden van de items die samen de variabele *Verzet tegen gevestigde instituties* vormen werden omgescoord. Dit doet een vermoeden rijzen dat hypothesen A4 en A5 weerlegd zullen worden. Dat zullen we echter verder in deze uiteenzetting behandelen.

4.2.2 De onafhankelijke variabele: perceptie van eigenbelang

De onafhankelijke variabele is het resultaat van de manipulatie van de antwoorden op de vragen 1, 3-5, 9- 11 en 12 uit Tabel 7. De waarden variëren van 0 tot 10. Een hoge score duidt op een hoge perceptie van eigenbelang bij een linkse sociaaleconomische politiek (of een lage perceptie van eigenbelang bij een rechtse sociaaleconomische politiek), een lage score op een lage perceptie van eigenbelang bij een linkse sociaaleconomische politiek (of een hoge perceptie van eigenbelang bij een rechtse sociaaleconomische politiek). In Figuur 14 vindt u een histogram en enkele spreidingsmaten.

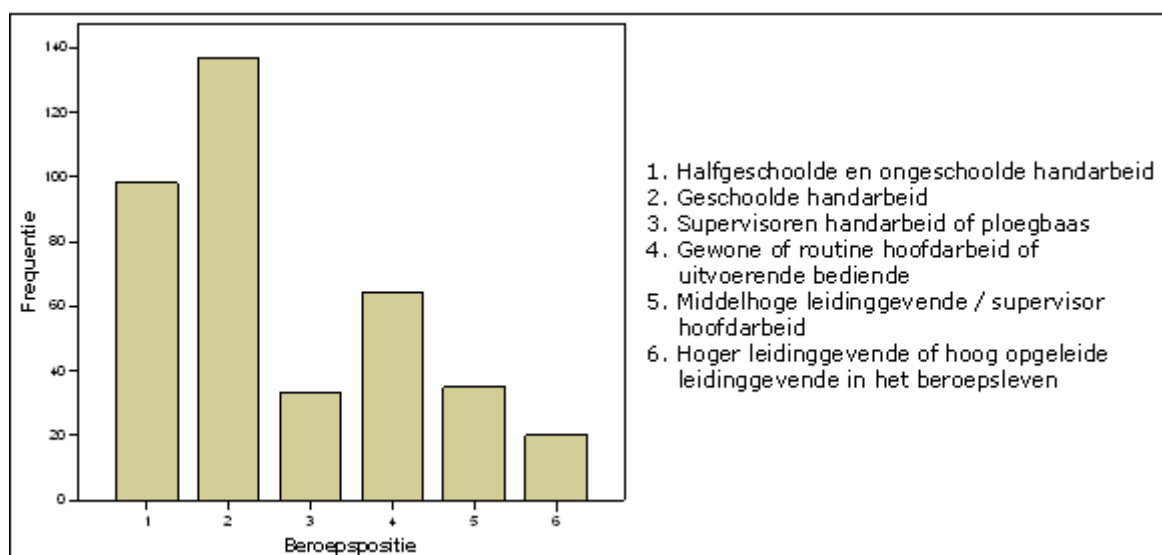
Figuur 14: Verdeling *Perceptie van Eigenbelang*

Opnieuw zien we een verdeling die de normaalverdeling benadert met een gemiddelde van 6,8 en een standaardafwijking van 1,4. Ook hier zijn er meer extreme waarden aan de linkse kant en minder aan de rechtse.

4.2.3 De controlevariabelen

A. Beroepspositie

Zoals reeds uit Tabel 5 in sectie 3.2.3 bleek, en zoals ook uit Figuur 15 kan worden opgemaakt, zijn er in de steekproef voornamelijk veel handarbeiders opgenomen. Dat komt uiteraard door de manier waarop die steekproef werd samengesteld: in de bedrijven die werden geselecteerd werkten telkens meer arbeiders dan bedienden.

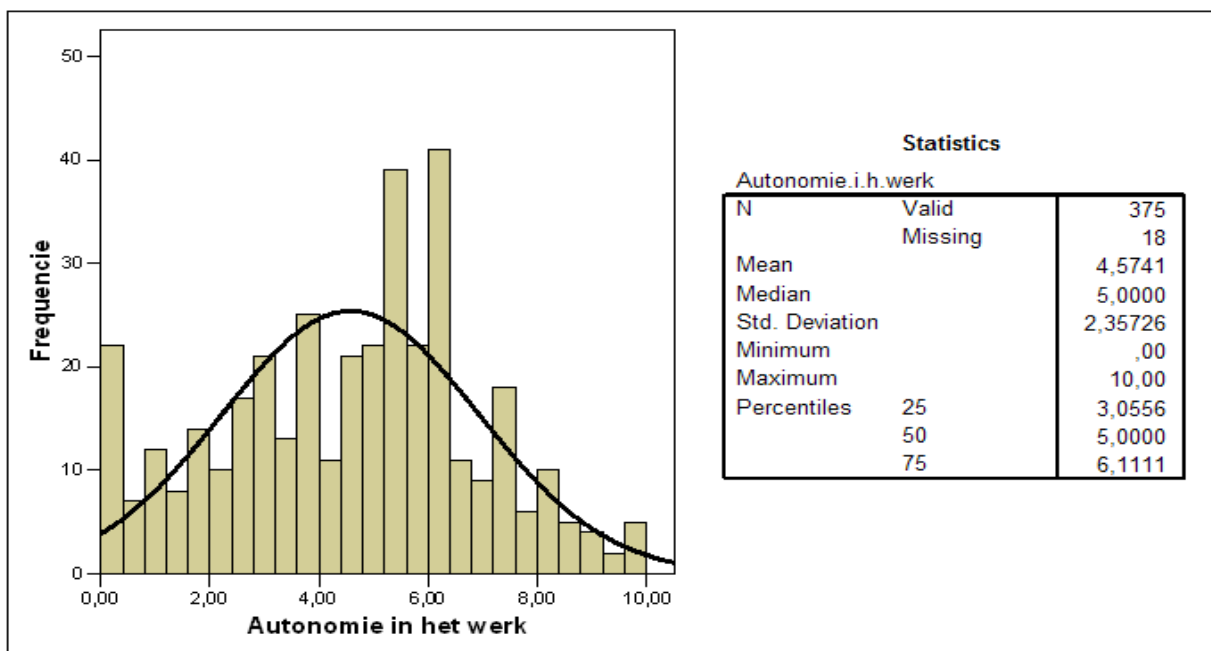

Figuur 15: Verdeling Beroepspositie

B. Autonomie in het werk

Net zoals dat het geval was bij de variabelen *Perceptie van Eigenbelang* en *Sociaaleconomische attitude* werd de variabele *Autonomie in het werk* bekomen door het manipuleren van de scores op de verschillende vragen uit de operationalisatie (zie Tabel 9). We krijgen opnieuw waarden die variëren tussen 0 (helemaal geen autonomie in het werk) en 10 (maximale autonomie in het werk). Figuur 16 geeft een beeld van de spreiding van deze variabele in de steekproef weer. We zien dat de variabele in mindere mate de normaalverdeling benadert dan dat het geval was bij *Sociaaleconomische Attitude* en *Perceptie van*

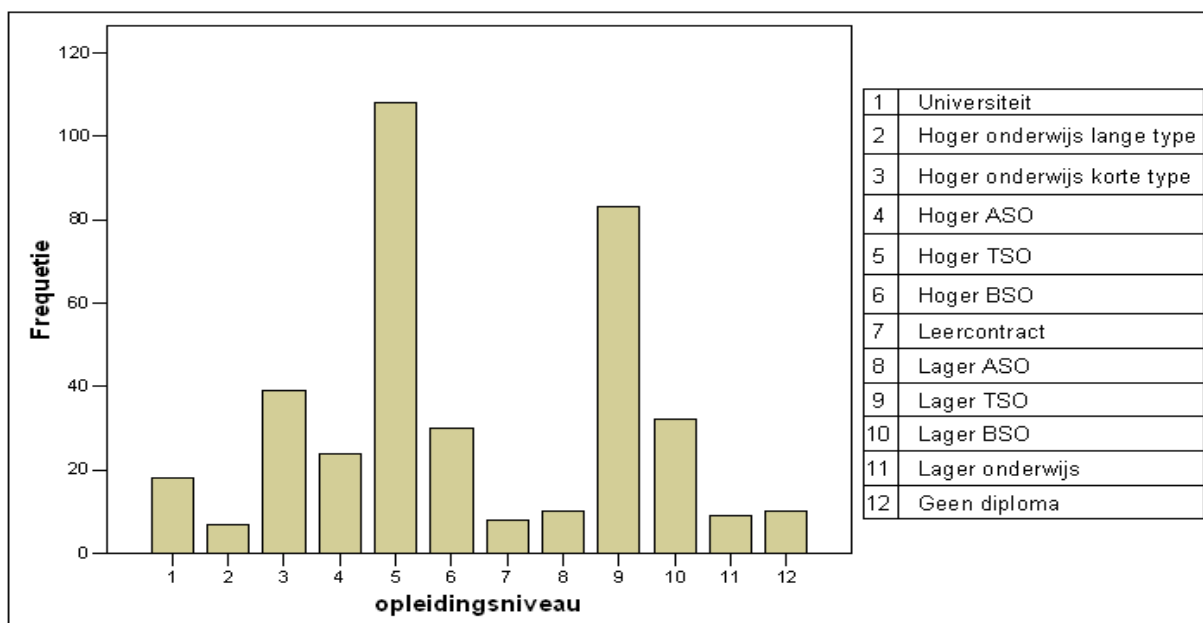
Eigenbelang. De spreiding is zeer breed, de standaardafwijking is dan ook 2,4. Het minimum, maximum en de mediaan liggen respectievelijk op het minimum, maximum en het midden van de schaal wat ook een eerder gelijke verdeling suggereert. Er zitten relatief weinig mensen in de hoogste autonomiecategorieën. Deze vaststelling is conform de kennis dat de meeste autonome beroepssituaties voorkomen in de hoogste beroepscategorieën. Aangezien die categorieën hier minder vertegenwoordigd zijn, mag het dan ook niet verbazen dat ook de hoogste autonomiecategorieën eveneens minder vertegenwoordigd zijn.

Figuur 16: Verdeling *Autonomie in het werk*

C. Opleidingsniveau

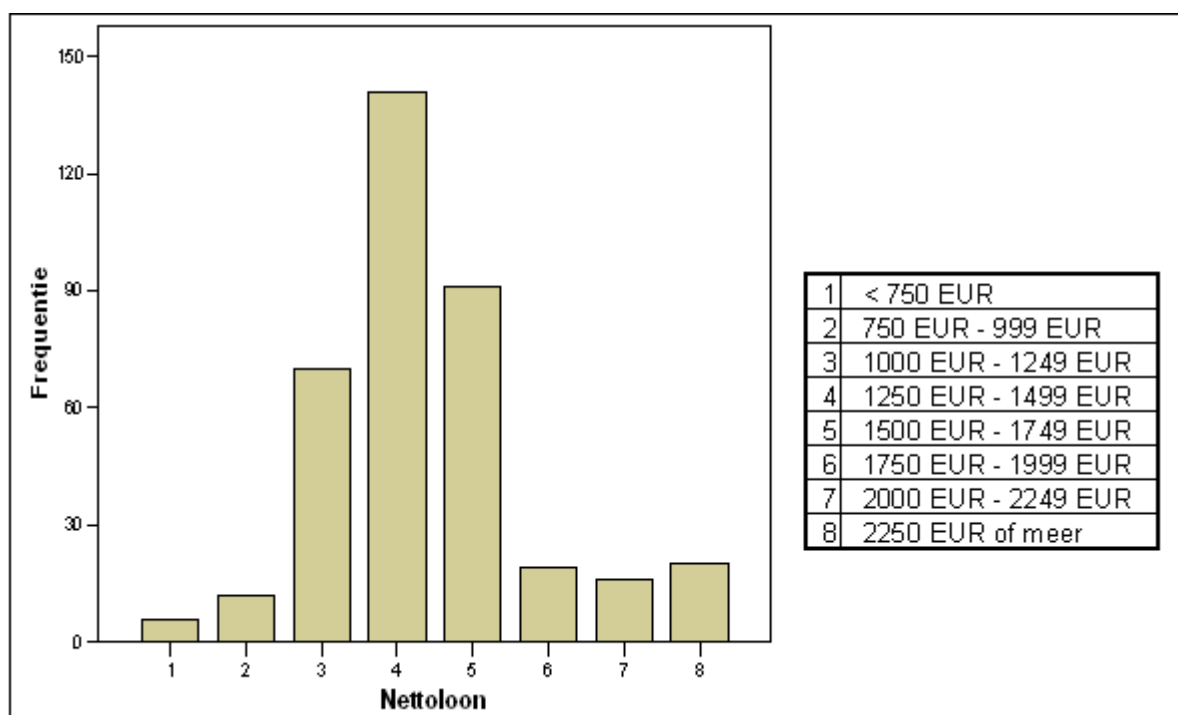
De steekproef blijkt vooral veel respondenten te bevatten die hun hoogste diploma behaald hebben in het lager of hoger technisch secundair onderwijs. Er zijn al heel wat minder mensen die een diploma Hoger onderwijs van het korte type en het hoger en lager beroepsonderwijs als hoogste diploma op zak hebben. De overige opleidingsniveaus zijn nog minder aanwezig. Deze vaststelling laat zich uiteraard verklaren door het feit dat er zoveel handarbeiders in de steekproef aanwezig zijn.

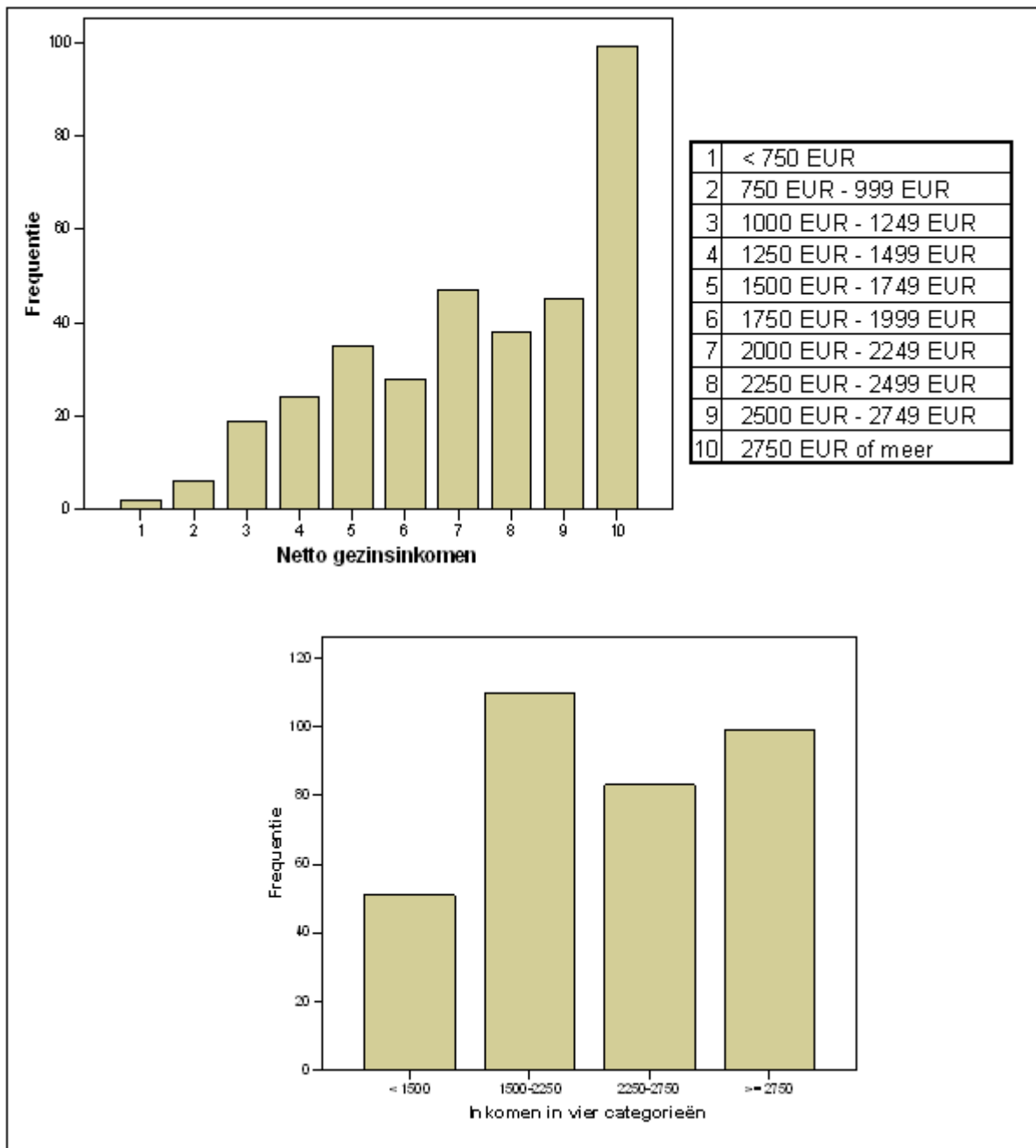
Figuur 17: Verdeling Opleidingsniveau

D. Inkomen

Inkomen werd op twee manieren geoperationaliseerd. We vroegen daarbij zowel naar het nettoloon van de respondent als naar het netto maandinkomen van zijn of haar gezin. De meeste nettolonen situeren zich in de middencategorieën. De verdeling vormt een benadering van de normaalverdeling. Wat betreft het *Netto*

Figuur 18: verdeling Nettoloon

Figuur 19: Verdeling *Netto gezinsinkomen*

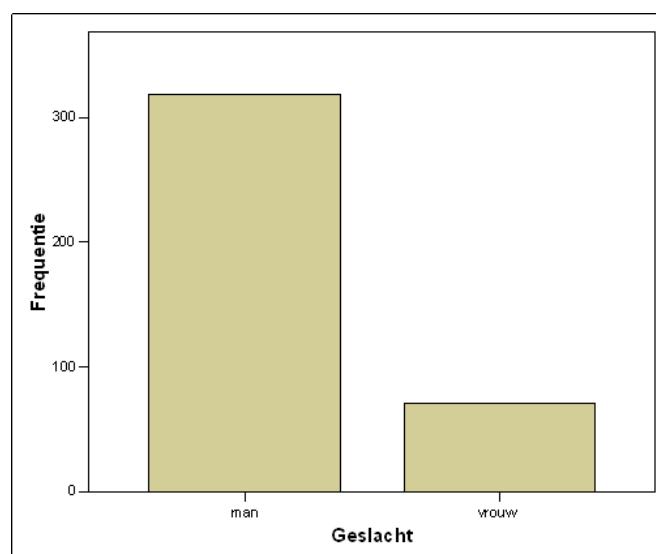
gezinsinkomen is er bij het opstellen van de vragenlijst een fout gebeurd. In de eerste lijsten die verdeeld werden, waren onvoldoende categorieën opgenomen. Daarom hebben wij ons verplicht gezien om de categorieën 10 tot 14 (zoals ze opgesomd staan op de vragenlijst in bijlage) samen te gooien tot 1 categorie. Daardoor gaat natuurlijk heel wat informatie verloren en kan ook de voorspellende waarde van de variabele zijn aangetast. We zien dan ook dat categorie 10 zeer dicht bevolkt is. Over het algemeen stijgt de frequentie naar mate dat de omvang van het gezinsinkomen stijgt. Dit is uiteraard geen

natuurlijke tendens. Daarom moeten we zeer voorzichtig zijn bij de interpretatie van effecten die uitgaan van deze variabele. Dat is echter altijd het geval bij inkomen als variabele, omdat mensen te weinig kennis hebben over hoe groot hun werkelijk inkomen is en dat ze dat niet graag medelen. De variabele nettoloon is veel betrouwbaarder, mede doordat de vragenlijst in veel gevallen bij de loonbrief ingesloten zat (de respondenten hadden op dat moment dus zeker kennis van hun eigen nettoloon). De non-respons verschilt dan ook duidelijk tussen beide variabelen. Voor *Nettoloon* is er een non-respons van slechts 4,6 %, bij *Netto gezinsinkomen* bedraagt de non-respons 12,7%.

Verder in de analyse zullen we eens gebruik maken van de indeling van inkomen in tien categorieën, en dan eens van de indeling in vier categorieën. De indeling in vier categorieën hadden we nodig voor de anova in sectie 4.3.2 omdat een aantal categorieën te weinig variantie had om er een Brown-Forsythe-analyse²⁴ op uit te voeren.

E. Geslacht

Zoals reeds bleek in onze analyse van de respons werden er heel wat meer mannen dan vrouwen in de steekproef opgenomen. Dit heeft uiteraard te maken met de bedrijven die aan het onderzoek geparticipeerd hebben. Traditioneel

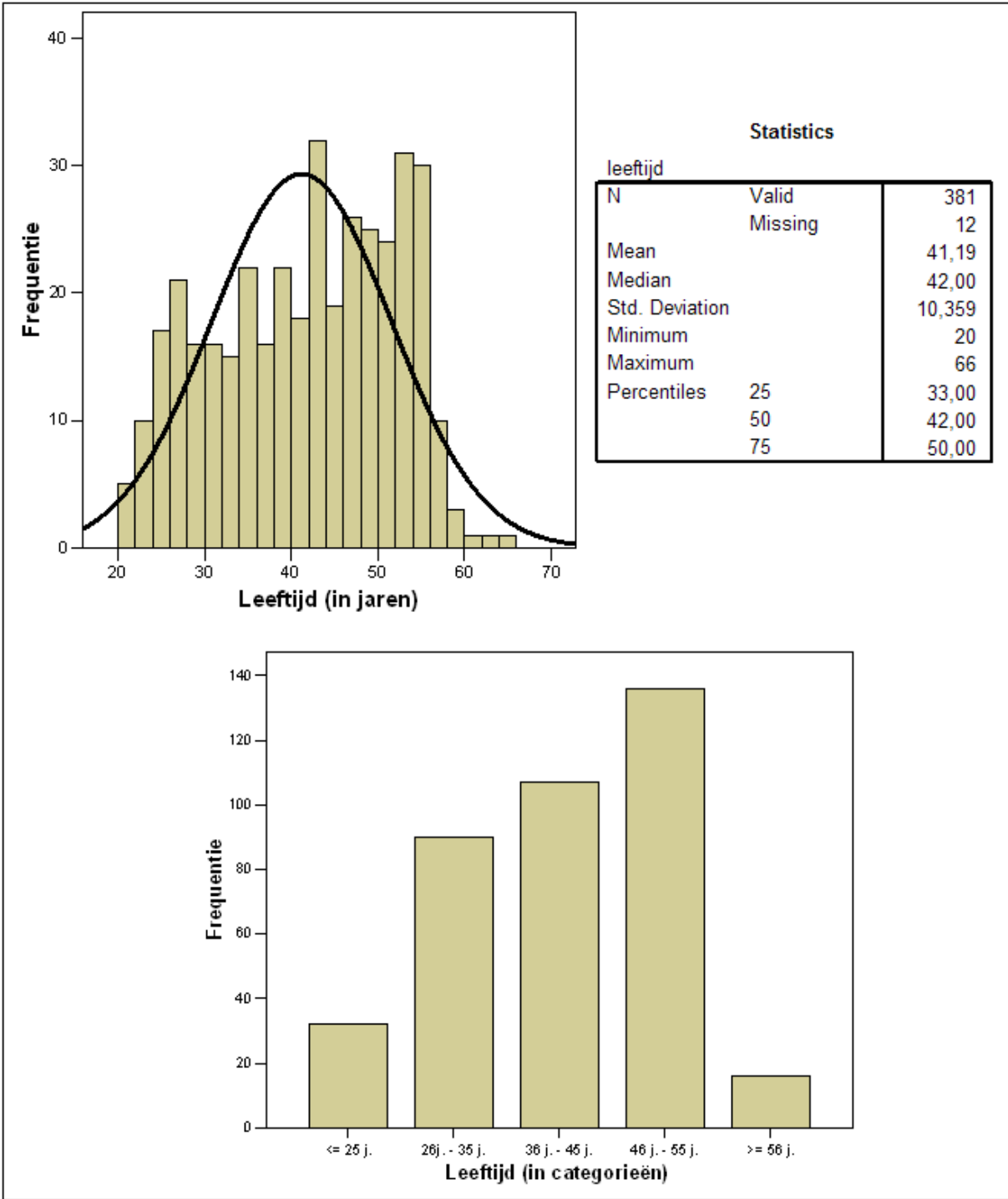
Figuur 20: Verdeling Geslacht

²⁴ Zie sectie 3.3.4

werken er minder vrouwen in de metaalsector (Bekaert), de bouw (Van Hulle) en de meubelindustrie (MDR). Het enige bedrijf waar er wel veel vrouwen werkten was Milcobel (voedingssector), en dat bedrijf had een zeer lage algemene respons. Daardoor zijn er dus weinig vrouwen in de steekproef opgenomen.

F. Leeftijd

In Figuur 21 wordt de verdeling van de variabele leeftijd weergegeven, zowel in jaren als in categorieën. De verdeling is benadert de normaalverdeling niet, maar ze is behoorlijk evenwichtig. De jongste en de oudste groep zijn het minst aanwezig. Dat is ook normaal. Jongeren treden laat toe tot de arbeidsmarkt én er zijn minder jongeren dan mensen van middelbare leeftijd. Er zijn eveneens minder ouderen dan mensen van middelbare leeftijd. Maar wat vooral belangrijk is voor die categorie, is het groot aantal bruggepensioneerden in de productieafdelingen van de bedrijven die opduiken vanaf 56 jaar. Nog op te merken valt dat we voor de analyse zullen werken met een metrische variabele, dus met *leeftijd in jaren*.

Figuur 21: Verdeling Leeftijd

4.3 TOETSING VAN DE HYPOTHESEN

4.3.1 Links en rechts... en populistisch?

Hypothese A1 stelt dat we bij sociaaleconomische attitudes 2 factoren zouden moeten ontdekken, namelijk sociaaleconomisch links-rechts en populisme. Voor de resultaten van de factoranalyse verwijzen we naar sectie 4.1.3 en Figuur 6. Zoals we reeds eerder hebben vermeld, kunnen we uit de resultaten besluiten dat er twee subfactoren bestaan binnen het concept sociaaleconomische attitudes. Die twee subfactoren komen echter niet overeen met de verwachtingen uit de theorie van Derks zoals ze vermeld staan in hypothese A1. De hypothese wordt dan ook verworpen.

De theorie van Derks stelt verder dat sociaal zwakkeren linkse en rechtse attitudes met elkaar combineren. Hypothese A2, A3 en A4 stellen dan ook dat er een verband is tussen linkse en rechtse sociaaleconomische attitudes, bij respectievelijk de globale bevolking, de laagste beroepsgroepen, en de laagste opleidingsgroepen. In tabellen 13 tot 15 staan de correlaties tussen de *rechtse* items 10 en 11 en de *linkse* items 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 en 12. Bij de globale populatie zijn de verbanden overal negatief. Tussen item 11 en item 1 en 12 zijn de verbanden niet significant ($p > 0.05$). Hypothese A2 wordt dus verworpen.

Item		1	2	3	4	5	6	7	8	9	12
Correlatie	Item 10	-0,294	-0,374	-0,411	-0,276	-0,192	-0,397	-0,590	-0,609	-0,350	-0,375
	Item 11	-0,071	-0,183	-0,210	-0,149	-0,167	-0,201	-0,147	-0,124	-0,093	-0,048
p-niveau	Item 10	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	Item 11	0,100	0,000	0,000	0,003	0,001	0,000	0,004	0,012	0,045	0,193

Tabel 13: Correlatiematrix sociaaleconomische attitudes globale populatie

Item		1	2	3	4	5	6	7	8	9	12
Correlatie	Item 10	-0,194	-0,251	-0,366	-0,139	-0,157	-0,280	-0,475	-0,475	-0,231	-0,263
	Item 11	0,050	-0,177	-0,211	-0,119	-0,206	-0,066	-0,052	-0,046	-0,025	-0,021
p-niveau	Item 10	0,003	0,000	0,000	0,027	0,015	0,000	0,000	0,000	0,001	0,000
	Item 11	0,246	0,007	0,002	0,050	0,002	0,182	0,237	0,263	0,364	0,386

Tabel 14: Correlatiematrix sociaaleconomische attitudes voor EGP < 3

Item		1	2	3	4	5	6	7	8	9	12
Correlatie	Item 10	-0,190	-0,224	-0,299	-0,052	-0,111	-0,231	-0,425	-0,575	-0,253	-0,397
	Item 11	-0,053	-0,198	-0,103	-0,132	-0,150	-0,134	-0,109	-0,144	-0,070	-0,058
p-niveau	Item 10	0,019	0,007	0,000	0,286	0,115	0,006	0,000	0,000	0,003	0,000
	Item 11	0,284	0,015	0,131	0,076	0,051	0,072	0,119	0,058	0,223	0,266

Tabel 15: Correlatiematrix sociaaleconomische attitudes voor Opleiding < 6

Ook bij de laagste beroepsgroepen (EGP < 3) en de laagste opleidingsniveau's (Opleiding < 6) treffen we enkel negatieve of niet-significante correlaties aan. Hypothesen A3 en A4 worden daarom eveneens verworpen.

Een laatste voorspelling die we afleidden uit de theorie van Derks was dat sociaal zwakkeren een *Aanklacht tegen ongelijkheid* zouden combineren met *Verzet tegen gevestigde instituties*. Zoals we reeds vermeldden onder sectie 3.1.1 hebben we deze twee concepten geoperationaliseerd aan de hand van items waarmee we ook het concept *Sociaaleconomisch links-rechts* geoperationaliseerd hebben. Om hypothesen A5-A7 te toetsen hebben we de correlatie tussen beide concepten berekend bij respectievelijk de globale populatie, de laagste beroepsgroepen en de laagste opleidingsgroepen. Zoals uit tabel 16 blijkt zijn de correlaties significant negatief. Daarmee zijn ook hypothesen A5-A7 weerlegd.

	Correlaties
Globale populatie	-0,788**
EGP > 4	-0,688**
Opleiding < 6	-0,743**

** p < 0,01

Tabel 16: Correlatiematrix hypothesen A5-A7

4.3.2 Objectief Eigenbelang

Hypothese B1 stelt dat er een significant verband is tussen de objectieve belangenpositie van mensen en hun sociaaleconomische attitudes. Om deze stelling te toetsen zullen we eerst nagaan of er een significant verband is tussen de verschillende variabelen waarmee we de objectieve belangenpositie van mensen hebben geoperationaliseerd apart, en de verschillende schalen van sociaaleconomische attitudes. Dit doen we door middel van een variantieanalyse.

Vervolgens zullen we onderzoeken of die verschillende variabelen apart een deel van de variantie de afhankelijke kunnen verklaren door middel van een enkelvoudige regressieanalyse. Daarna zullen we aan de hand van een multiple regressieanalyse nagaan of de verschillende factoren samen een deel van de variantie in sociaaleconomische attitudes kunnen verklaren en of de verschillende variabelen uniek bijdragen tot die verklaring. Door middel van een hiërarchische regressieanalyse zullen we ten slotte onderzoeken wat de additionele verklarende waarde van de verschillende predictoren in ons model is.

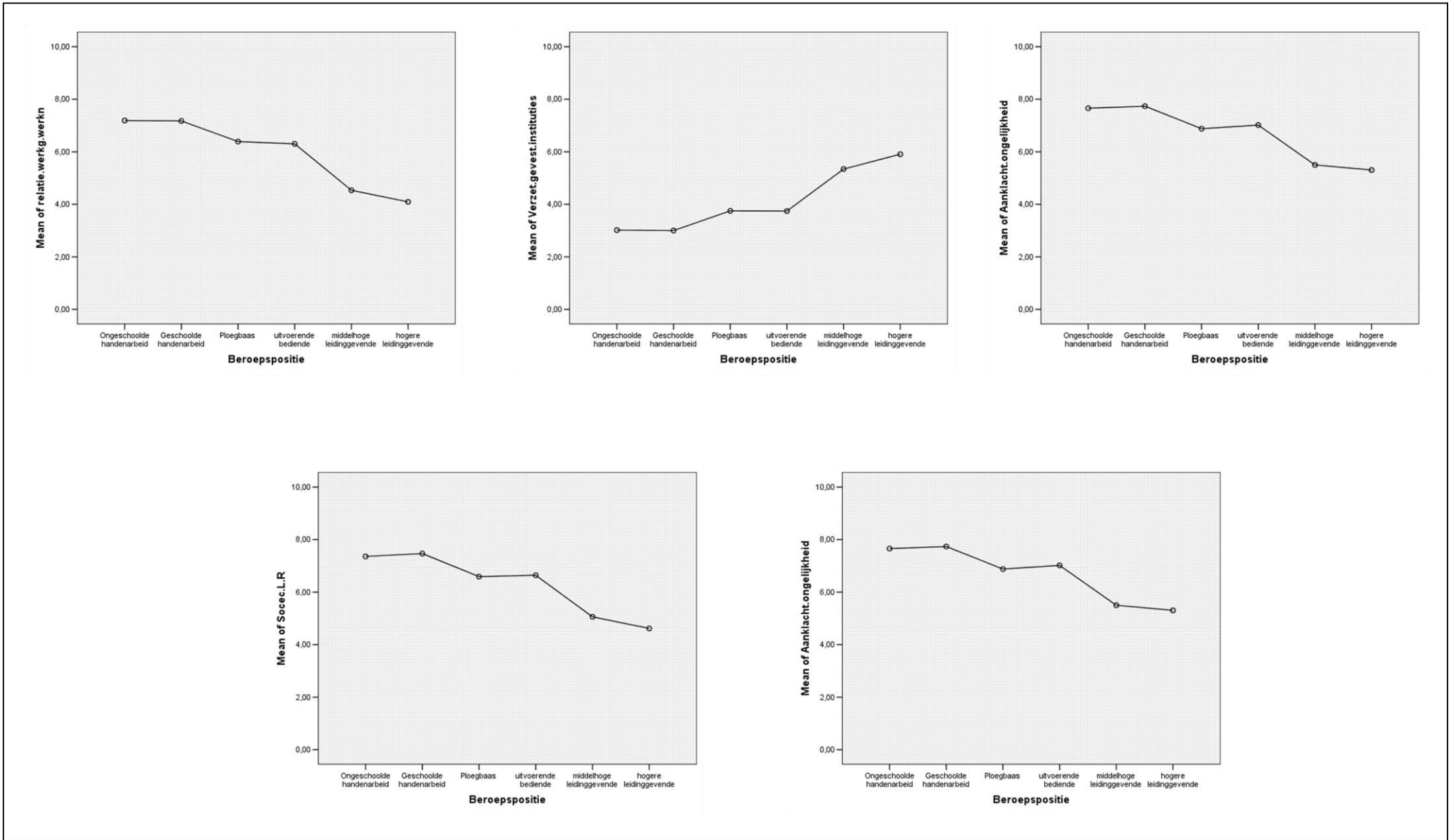
De resultaten van variantieanalyse vindt u in Figuur 22, Figuur 23, Figuur 24 en Figuur 25. In Tabel 1 staan de p-waarden voor deze analyse. Wanneer de p-waarden berekent zijn door middel van een Brown-Forsythe-analyse staat er een (B) na de p-waarde in de tabel. De tabel leert ons dat de gevonden verschillen tussen de gemiddelden die getoond worden in de grafiek allemaal significant zijn.

	Soc-ec links-rechts	Relatie Werg.-Werkn.	Soc-ec gelijkheid	Aanklacht ongelijk	Verzet gev. inst.
Beroepspositie	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000 (B)
Loon	0,000 (B)	0,000 (B)	0,000 (B)	0,000	0,000 (B)
Inkomen	0,000 (B)	0,001	0,000 (B)	0,000 (B)	0,000 (B)
Opleiding	0,000	0,000	0,000 (B)	0,000	0,000 (B)

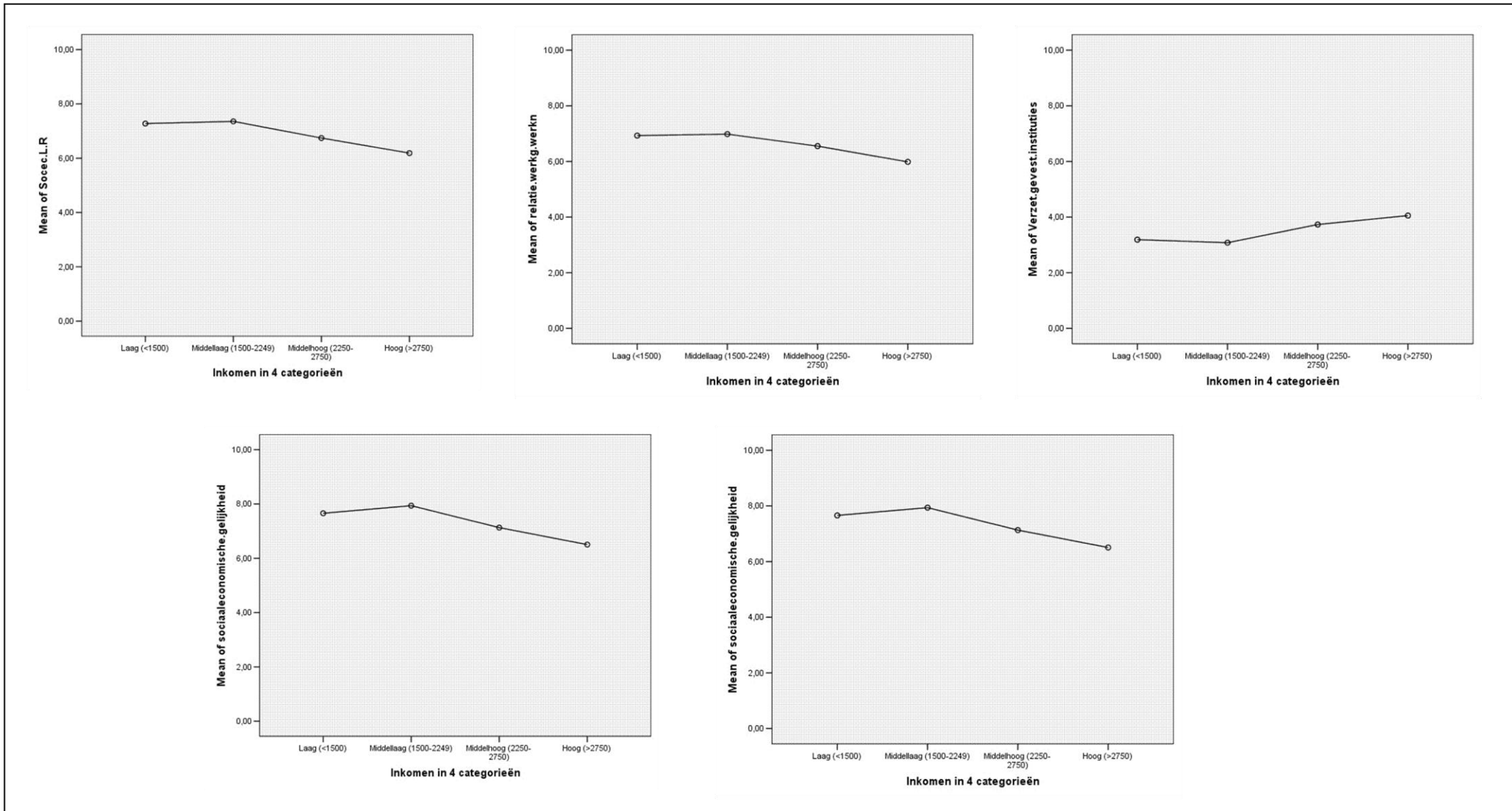
Tabel 17: significantieniveau's voor anova objectief eigenbelang

Figuur 22 leert ons dat er een negatief verband is tussen beroepspositie en sociaaleconomische attitudes, behalve voor *Verzet tegen gevestigde instituties* waar het verband negatief is²⁵. Dit betekent dus dat men conservatiever wordt naar mate de beroepspositie stijgt (of progressiever naar mate de beroepspositie daalt).

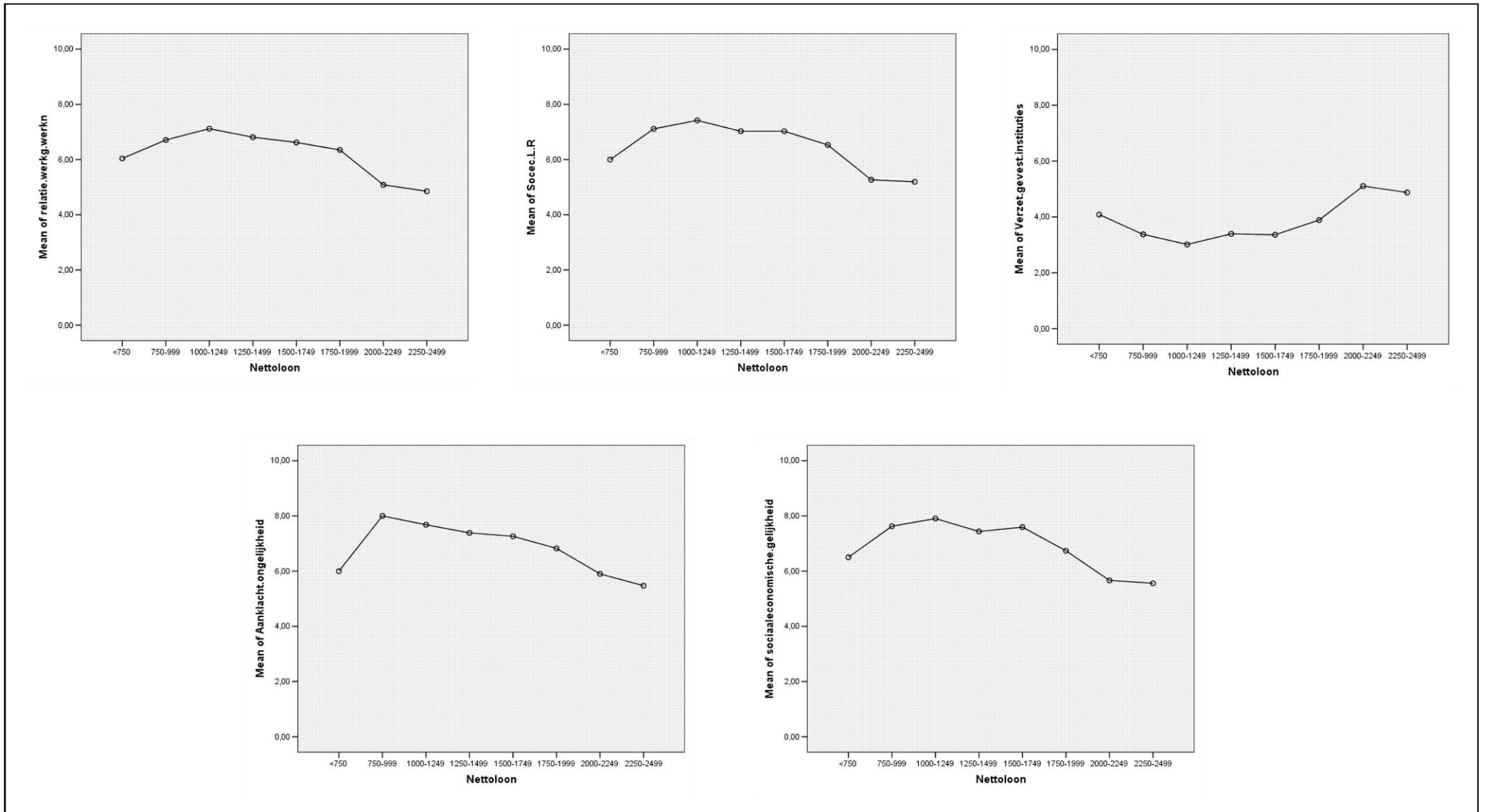
²⁵ Er is in feite een negatief verband met progressiviteit, aangezien hoge scores op de schalen samengaan met progressiviteit. Voor de variabele *Verzet tegen gevestigde instituties* geldt dat een hoge score veel verzet betekent. Concreet betekent een hoge score eigenlijk dat men zich verzet tegen de inmenging van gevestigde instituties in het vrije economische leven. Deze variabele is negatief gecorreleerd met progressiviteit. (Pearson's R = -0.939 met $p < 0.01$ voor de correlatie met *Sociaaleconomisch links-rechts*)

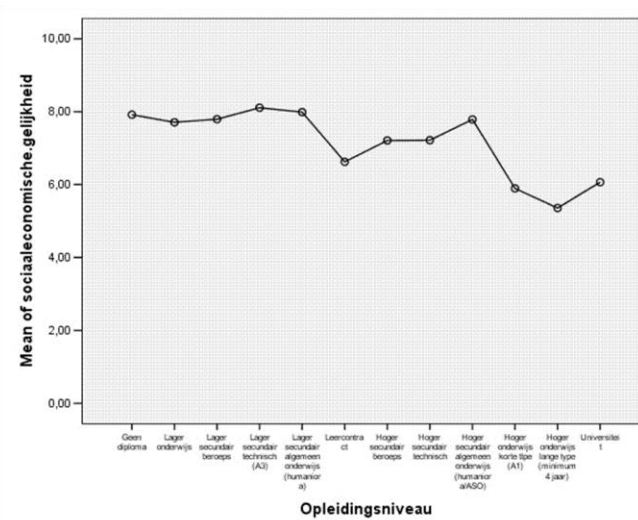
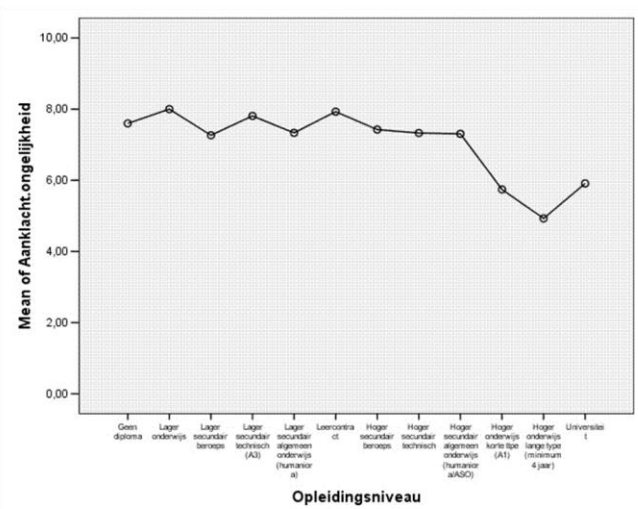
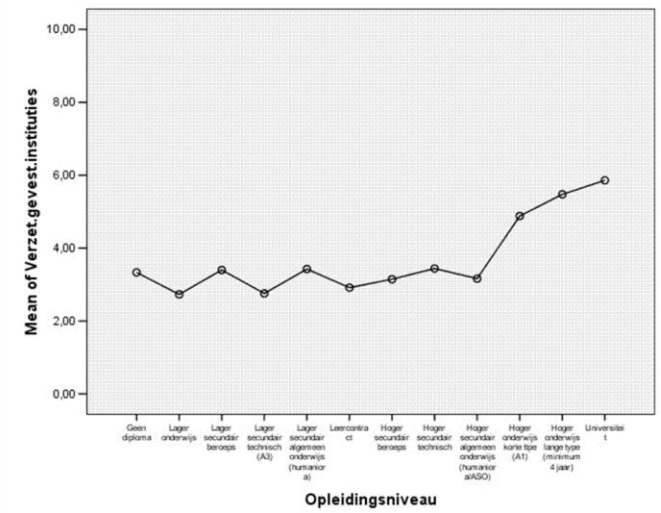
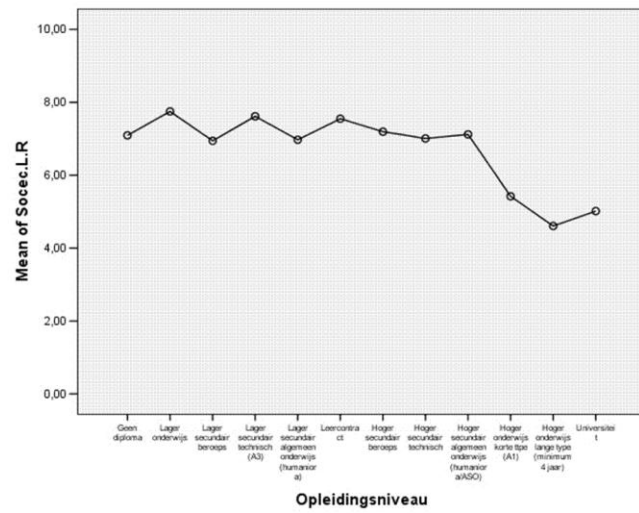
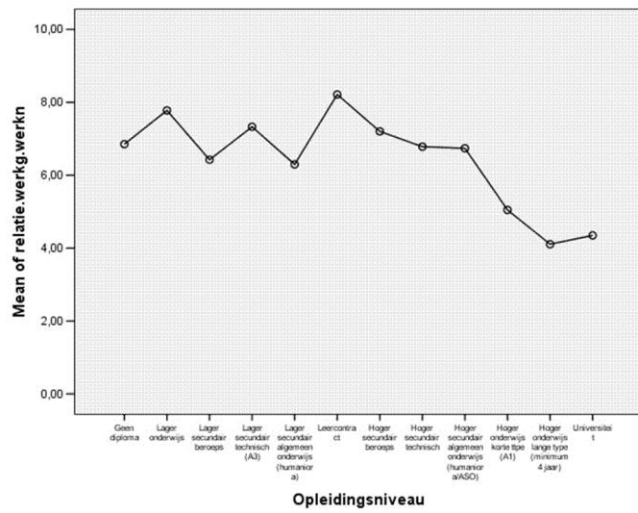
Figuur 22: Gemiddelden op sociaaleconomische attitudes voor Beroepspositie

Figuur 23: Gemiddelden op sociaaleconomische attitudes voor Inkomen

Figuur 24: Gemiddelden op sociaaleconomische attitudes voor Loon

Figuur 25: Gemiddelden op sociaaleconomische attitudes voor Opleiding

In Figuur 23 staan de resultaten van de analyse van het verband tussen inkomen en sociaaleconomische attitudes. We hebben de variabele inkomen ingedeeld in een kleiner aantal categorieën. Een aantal categorieën had namelijk te weinig variantie om er een Brown-Forsythe-analyse op uit te voeren. Over het algemeen zien we bij de inkomens een dalende trend, met een knik in de curve bij middellaag inkomen. Dit betekent dat mensen met een middellaag inkomen progressiever zijn dan mensen met een laag inkomen. Mensen met een middelhoog en een hoog inkomen zijn dan weer conservatiever. De algemene trend is makkelijk te interpreteren vanuit de these van het eigenbelang. De knik is dat niet. Het verschil tussen de lage en de middellage inkomens is echter vrij klein en kan ook het gevolg zijn van de keuze van de breuklijnen. Figuur 24 toont ons de relatie tussen sociaaleconomische attitudes en nettoloon. Hier is de relatie duidelijk niet lineair. De curve heeft eerder iets mee van een omgekeerde parabool. Tot op een bepaald niveau (naargelang van de afhankelijke begint de daling tussen de categorieën 750-999 en 1000-1249) stijgt de gemiddelde progressiviteit mee met het inkomen. Daarna daalt de progressiviteit naarmate het inkomen stijgt. Deze vaststelling doet ons vermoeden dat de knik in de curven van de vorige figuur waarschijnlijk toch niet te wijten zijn aan de keuze van de breuklijnen. Een echte verklaring voor deze vaststelling hebben we niet. Zoals we reeds eerder vermeldden, stelt Anton Derks dat sociaal zwakkeren een sterk utilitair individualisme hebben dat hen tegen houdt om echt sociaaleconomisch progressief te zijn. Het is echter niet conform de theorie van Derks dat we deze vaststellingen enkel doen bij inkomen (en loon) en niet bij de beroepspositie en het opleidingsniveau²⁶.

De grafiek voor opleidingsniveau (Figuur 25) verloopt zeer grillig. Over het algemeen kunnen we stellen dat hoger opgeleiden (hoger onderwijs korte en lange type en universiteit) lager scoren op progressiviteit dan wie maximaal tot het middelbaar naar school is geweest. Deze resultaten bevestigen eveneens hypothese B1.

²⁶ Wanneer Derks het heeft over sociaal zwakkeren, dan geeft hij immers meestal aan dat hij daarmee de laaggeschoolden en handarbeiders bedoelt.

		Bèta-coëfficiënten				
		Soc.-ec. links-rechts	Relatie Werg.-Werk n. (Factor 1)	Soc.-ec. Gelijkheid (Factor 2)	Aanklacht ongelijkheid	Verzet gevest. instit.
Nettomaandinkomen	< 750	0,075	0,063	0,116*	0,094	- 0,015
	750-999	0,102	0,019	0,135*	0,056	- 0,071
	1000-1249	- 0,001	0,050	0,017	0,033	0,024
	1250-1499	0,083	- 0,028	0,026	0,084	- 0,055
	1500-1749	0,059	- 0,005	0,107	0,103	0,007
	1750-1999	0,074	- 0,021	0,067	0,108	- 0,062
	2000-2249	0,035	- 0,085	0,110	0,048	- 0,004
	2250-2499	- 0,014	0,016	- 0,028	0,039	0,012
	2500-2749	- 0,007	0,003	0,006	- 0,039	0,073
	> 2749	<i>referentbecategorie</i>				
Nettoloon	< 750	- 0,111	0,020	- 0,073	- 0,092	0,111
	750-999	0,024	0,040	0,042	0,128	0,020
	1000-1249	0,098	- 0,011	0,214	0,121	- 0,012
	1250-1499	0,023	- 0,034	0,167	0,90	0,053
	1500-1749	0,102	0,007	0,206	0,127	- 0,016
	1750-1999	0,056	0,039	0,063	0,077	0,012
	2000-2249	0,017	0,011	0,029	0,080	0,062
	> 2249	<i>referentbecategorie</i>				
Beroepspositie	Halfgeschoolde en ongeschoolde handarbeid	- 0,021	0,017	0,009	- 0,021	- 0,026
	Geschoolde handenarbeid	<i>referentbecategorie</i>				
	Supervisoren handarbeid of ploegbaas	- 0,137*	- 0,108	- 0,109	- 0,127*	0,102
	Gewone of routine hoofdarbeid of uitvoerende bediende	- 0,094	- 0,088	- 0,027	- 0,100	0,067
	Middelhoge leidinggevende / supervisor hoofdarbeid	- 0,272***	- 0,269***	- 0,153*	- 0,267***	0,219**
	Hogere leidinggevende of hoog opgeleide deskundige	- 0,298***	- 0,287***	- 0,206*	- 0,300***	0,231**
Opleidingsniveau	Geen diploma	- 0,010	- 0,008	- 0,007	- 0,082	- 0,056
	Lager onderwijs	0,124	0,162*	0,011	0,052	- 0,163*
	Lager BSO	0,039	0,051	0,007	- 0,101	- 0,181
	Lager TSO	0,158	0,229	0,022	- 0,076	- 0,366**
	Lager ASO	0,053	0,053	0,043	- 0,009	- 0,117
	Leercontract	0,057	0,164*	- 0,085	0,014	- 0,100
	Hoger BSO	0,015	0,118	- 0,127	- 0,107	- 0,163
	Hoger TSO	0,095	0,180	- 0,094	- 0,104	- 0,283
	Hoger ASO	0,161	0,159	0,100	0,026	- 0,269**
	Hoger ond. KT	- 0,083	- 0,044	- 0,135	- 0,183*	- 0,015
	Hoger ond. LT	- 0,100	- 0,070	- 0,114	- 0,145*	0,028
Universiteit	<i>referentbecategorie</i>					
R2 volledige model		0,287***	0,255***	0,208***	0,230***	0,261***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001

Tabel 18: bèta-coëfficiënten en R2 voor objectief eigenbelang

		Bèta-coëfficiënten				
		Soc.-ec. links-rechts	Relatie Werg.-Werkn. (Factor 1)	Soc.-ec. Gelijkheid (Factor 2)	Aanklacht onge- lijkheid	Verzet gevest. instit.
Nettomaandinkomen	laag (<1500)	0,059	0,024	0,059	0,091	- 0,013
	middellaag (1500-2249)	0,068	0,007	0,131	0,128	- 0,004
	middelhoog (2250-2749)	- 0,019	- 0,017	- 0,002	0,019	0,073
	hoog (>2750)	<i>referentiecategorie</i>				
Nettoloon	laag (<1500)	0,059	- 0,007	0,156	0,059	- 0,045
	midden (1500-1749)	0,078	0,008	0,173	0,069	- 0,068
	hoog (>1750)	<i>referentiecategorie</i>				
Beroepspositie	Handenarbeid (1+2)	0,429***	0,484***	0,197	0,380***	- 0,409***
	Ploegbaas (3)	0,144*	0,204**	0,008	0,115	- 0,150*
	Gewone hoofdarbeid (4)	0,240**	0,266***	0,143	0,213*	- 0,233**
	(Middel)hoge leidinggevende (5+6)	<i>referentiecategorie</i>				
Opleidingsniveau	Geen diploma / lager onderwijs	0,171**	0,176**	0,124	0,117	- 0,193**
	Lager secundair en leercontract	0,328***	0,329***	0,283**	0,225*	- 0,399***
	Hoger secundair	0,316**	0,327***	0,204*	0,230*	- 0,360***
	Hoger onderwijs	<i>referentiecategorie</i>				
R2 volledige model		0,277***	0,255***	0,177***	0,203***	0,268***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001

Tabel 19: Bètacoëfficiënten en R² Objectief Eigenbelang

Met een enkelvoudige regressieanalyse zullen we nu controleren of de verschillende belangenposities een noemenswaardig en significant deel van de variantie in de attitudeschalen kunnen verklaren. Uit onderstaande tabel blijkt dat de verschillende belangenposities allemaal significant bijdragen tot de verklaring van sociaaleconomische attitudes. Hypothese B1 wordt hier dus opnieuw bevestigd. Uit de tabel blijkt echter ook dat beroepspositie en opleidingsniveau veel meer bijdragen dan de twee inkomensvariabelen.

	Soc.-ec. links-rechts	Relatie WG-WN (Factor 1)	Soc.-ec. gelijkheid (Factor 2)	Aanklacht ongelijkheid	Verzet gevestig. instit.
Nettomaandinkomen	0,078***	0,043**	0,085***	0,086***	0,050***
Nettoloon	0,093***	0,067***	0,088***	0,082***	0,070***
Beroepspositie	0,272***	0,267***	0,145***	0,213***	0,250***
Opleidingsniveau	0,202***	0,200***	0,128***	0,156***	0,196***

** p<0,01 ***p<0,001

Tabel 20: R² enkelvoudige regressieanalyse objectief eigenbelang

Om na te gaan of de verschillende variabelen die de operationalisering van objectief eigenbelang vormen samen significant bijdragen tot de verklaring in sociaaleconomische attitudes, voerden we een multiple regressieanalyse uit met nettoloon, netto gezinsinkomen, beroepspositie en opleidingsniveau als onafhankelijke variabelen en de verschillende schalen voor sociaaleconomische attitudes als afhankelijke variabelen. In Tabel 18 staan de resultaten. De objectieve belangenpositie verklaart, naargelang van de afhankelijke variabele, tussen de 20,8% en 28,7% van de variantie in sociaaleconomische attitudes. Deze resultaten zijn daarenboven sterk significant. Wanneer we in detail bekijken welke variabelen uniek bijdragen tot de verklaring van variantie in de afhankelijke variabelen zien we de twee hoogste beroeps categorieën altijd significant bijdragen. De bèta-coëfficiënt voor ploegbaas is enkel significant bij *Sociaaleconomische attitudes* en *Aanklacht tegen ongelijkheid*. Wat betreft het opleidingsniveau zijn er hier en daar wat significante coëfficiënten. Lager ASO en hoger TSO zijn bijvoorbeeld significant voor *Verzet tegen gevestigde instituties*, hoger onderwijs korte en lange type voor *Aanklacht tegen ongelijkheid*, enzovoort. Voor wat betreft *Nettoloon* zijn er geen significante coëfficiënten. Voor *Netto gezinsinkomen* dragen alleen de twee

laagste categorieën significant bij tot de verklaring in *Sociaaleconomische gelijkheid*.

Het is opvallend dat zeer veel coëfficiënten niet significant zijn. Waarschijnlijk wordt dat voor een deel veroorzaakt omdat we te veel categorieën hebben bij de variabelen. Zo zijn er bijvoorbeeld maar weinig respondenten die enkel lager ASO hebben gevolgd. Het is dan ook moeilijker om tot significante besluiten te komen op basis van dat zeer klein aantal mensen. Daarom hebben we een tweede multiple regressieanalyse uitgevoerd met dezelfde afhankelijke en onafhankelijke variabelen, maar dan met bredere categorieën. De concrete categorieën en de resultaten van de analyse zijn terug te vinden in Tabel 19. Het beeld dat we hier krijgen is duidelijker dan het beeld uit de vorige analyse. De verschillende beroeps categorieën blijken bijna telkens uniek bij te dragen tot de verklaring. Hetzelfde geldt voor opleidingsniveau. Nettoloon en inkomen dragen dan weer niet bij tot de verklaring.

In Tabel 21 staan de resultaten van de hiërarchische regressieanalyses die we hebben uitgevoerd met de verschillende schalen voor sociaaleconomische attitudes als afhankelijke en de operationalisatie van objectief eigenbelang als onafhankelijke variabelen. Per afhankelijke variabele brachten we iedere onafhankelijke één maal als laatste variabele in. Op die manier gaan we na of de variabele verklarende waarde toevoegt aan het totale model. De resultaten zijn voor de verschillende onafhankelijken sterk gelijklopend. Enkel *Beroepspositie* en *Opleidingsniveau* kunnen een stuk van de variantie in sociaaleconomische attitudes verklaren. De variabelen *Netto gezinsinkomen* en *Nettoloon* dragen geen enkele keer significant bij tot de verklaring van variantie in de afhankelijke wanneer de andere variabelen reeds in het model gebracht zijn. Er zijn echter twee uitzonderingen op deze regel. Voor wat betreft *Sociaaleconomische gelijkheid* voegt *Beroepspositie* geen extra verklarende waarde toe aan het model. En voor wat betreft *Aanklacht ongelijkheid* geldt hetzelfde voor *Opleidingsniveau*.

We kunnen dus concluderen dat hypothese B1 gedeeltelijk wordt bevestigd en gedeeltelijk verworpen. Beroepspositie en opleiding zijn belangenposities die aanleiding geven tot het hebben van welbepaalde attitudes. Concreet zorgt een

	Model*	Sociaalec. L/R		Relatie wg-wn (factor I)		Soc.-ec. gelijk. (factor II)		Aanklacht onge-lijkheid		Verzet gevest. In-stituties	
		R2	p-waarde $\Delta R2$	R2	p-waarde $\Delta R2$	R2	p-waarde $\Delta R2$	R2	p-waarde $\Delta R2$	R2	p-waarde $\Delta R2$
1e analyse	B	0,251***	0,000	0,239***	0,000	0,140***	0,000	0,189***	0,000	0,234***	0,000
	B+O	0,280***	0,002	0,266***	0,003	0,161***	0,012	0,200***	0,071	0,274***	0,000
	B+O+L	0,278***	0,545	0,262***	0,990	0,171***	0,056	0,198***	0,473	0,270***	0,793
	B+O+L+I	0,277***	0,443	0,255***	0,939	0,177***	0,159	0,203***	0,188	0,268***	0,488
2de analyse	O	0,213***	0,000	0,206***	0,000	0,128***	0,000	0,144***	0,000	0,224***	0,000
	O+L	0,234***	0,007	0,214***	0,083	0,159***	0,001	0,164***	0,010	0,236***	0,040
	O+L+I	0,237***	0,249	0,208***	0,818	0,168***	0,109	0,174***	0,086	0,236***	0,409
	O+L+I+B	0,277***	0,000	0,255***	0,000	0,177***	0,085	0,203***	0,003	0,218***	0,001
3de analyse	B	0,251***	0,000	0,239***	0,000	0,140***	0,000	0,189***	0,000	0,234***	0,000
	B+O	0,280***	0,002	0,266***	0,003	0,161***	0,012	0,200***	0,71	0,274***	0,000
	B+O+I	0,280***	0,375	0,260***	0,943	0,172***	0,071	0,207***	0,126	0,272***	0,525
	B+O+I+L	0,277***	0,671	0,255***	0,965	0,177***	0,143	0,203***	0,748	0,268***	0,716
4de analyse	B	0,251***	0,000	0,239***	0,000	0,140***	0,000	0,197***	0,000	0,234***	0,000
	B+I	0,254***	0,260	0,233***	0,843	0,158***	0,020	0,017***	0,089	0,233***	0,432
	B+I+L	0,250***	0,693	0,228***	0,995	0,164***	0,143	0,002***	0,739	0,230***	0,781
	B+I+L+O	0,277***	0,004	0,225***	0,004	0,177***	0,045	0,016***	0,104	0,268***	0,000

* In deze kolom wordt vermeld welke variabelen in het model zijn opgenomen. Het gaat om de variabelen Beroepspositie (=B), Opleidingsniveau (=O), Nettoloon (=L) en Netto maandinkomen (I)

Tabel 21: Resultaten Hiërarchische regressieanalyse objectief eigenbelang

lage beroepspositie en een lage opleiding voor een hogere kans op een progressieve sociaaleconomische attitude. Omgekeerd zorgt een lage opleiding en een lage beroepspositie voor een hogere kans op een conservatieve sociaaleconomische attitude. Netto gezinsinkomen en Nettoloon dragen niet significant bij tot de verklaring van sociaaleconomische attitudes wanneer met een (lineaire) regressieanalyse gecontroleerd wordt voor beroepspositie en opleidingsniveau.

4.3.3 Perceptie van Eigenbelang

Hypothese B2 stelt dat er een significant verband bestaat tussen de perceptie van eigenbelang van mensen en hun sociaaleconomische attitudes. Om na te gaan of dit klopt zullen we eerst enkele bivariate correlatieanalyses uitvoeren.

	Soc-ec links-rechts	Relatie Werg.-Werkn. (Factor I)	Soc-ec gelijkheid (Factor II)	Aanklacht on-gelijk	Verzet gev. inst.
Perceptie van Eigenbelang	0,769***	0,705***	0,680***	0,754***	- 0,704***
Perceptie van Eigenbelang m.b.t. de Sociale Zekerheid (Factor I)	0,322***	0,280***	0,271***	0,305***	- 0,287***
Perceptie van Eigenbelang zonder Sociale Zekerheid (Factor II)	0,763***	0,690***	0,682***	0,746***	- 0,699***

*** p<0,001

Tabel 22: Resultaten bivariate correlatieanalyse hypothese B2

De resultaten bevestigen voorlopig de hypothese. Voor de volledige schaal van *Perceptie van Eigenbelang* en voor de twee aparte factoren die we in sectie 4.1.3 hebben onderscheiden, is er een significant verband met elk van de verschillende schalen voor sociaaleconomische attitudes. Dit wil concreet zeggen dat men progressiever wordt naar mate dat men een progressieve politiek als meer

voordelig voor zichzelf beschouwt²⁷. Omgekeerd wil dit natuurlijk ook zeggen dat men conservatiever wordt naar mate men een progressieve politiek als minder voordelig voor zichzelf beschouwt. Deze verbanden zijn niet alleen significant, ze zijn ook sterk voor wat de volledige schaal en de schaal verminderd met de vragen over sociale zekerheid betreft. Voor wat de schaal *Perceptie van eigenbelang m.b.t. de sociale zekerheid* betreft, is het verband zwak tot middelmatig. Dit laatste is waarschijnlijk te verklaren omdat in de attitudeschaal geen items zijn opgenomen die direct naar de sociale zekerheid verwijzen.

Met een enkelvoudige regressieanalyse zullen we nu becijferen welk deel van de variantie in sociaaleconomische attitudes *Perceptie van Eigenbelang* kan verklaren, wanneer niet gecontroleerd wordt voor andere variabelen. Uit de onderstaande tabel blijkt dat onze variabele een aanzienlijk deel van de variantie in al de attitudeschalen verklaard. Hypothese B2 wordt hier eveneens bevestigd.

	Soc.-ec. links-rechts	Relatie WG-WN (Factor 1)	Soc.-ec. gelijkheid (Factor 2)	Aanklacht ongelijkheid	Verzet gevest. instit.
Perceptie van Eigenbelang	0,590***	0,496***	0,461***	0,567***	0,494***

** p<0,01 ***p<0,001

Tabel 23: R² enkelvoudige regressieanalyse Perceptie van Eigenbelang

In wat volgt zullen we onderzoeken of het verband blijft bestaan als we controleren voor de andere variabelen die we in de steekproef hebben opgenomen. De resultaten van die analyses zijn opgenomen in Tabel 24, Tabel 25 en Tabel 26. De hypothese wordt daarbij bevestigd. Bij iedere analyse bleek er een significante verklarende waarde uit te gaan van het volledige model, en bleek *Perceptie van Eigenbelang* (met of zonder sociale zekerheidsitems én voor de sociale zekerheidsitems apart) significant uniek bij te dragen tot de verklaring van die variantie. De unieke verklarende waarde van *Perceptie van eigenbelang* en *Perceptie van Eigenbelang zonder sociale zekerheid* bleek ook telkens groter dan die van om het even welke andere variabele in het model. Bij *Perceptie van*

²⁷ Zoals reeds aangegeven onder sectie 2.2.5 kan dit echter ook betekenen dat men een progressieve politiek als meer voordelig voor zichzelf beschouwt naar mate men progressiever wordt. De gegevens die in deze verhandeling gebruikt worden zijn echter niet van die aard dat er over de richting van het verband uitspraak gedaan kan worden.

		Bèta-coëfficiënten				
		Soc.-ec. links-rechts	Relatie Werg.-Werkn. (Factor 1)	Soc.-ec. Gelijkheid (Factor 2)	Aanklacht onge- lijkheid	Verzet gevest. instit.
Nettomaandinkomen	laag (<1500)	-0,004	-0,015	0,008	0,027	0,061
	middellaag (1500-2249)	-0,023	-0,051	0,024	0,016	0,075
	middelhoog (2250-2749)	0,004	0,024	0,004	0,039	0,051
	hoog (>2750)	<i>referentiecategorie</i>				
Nettoloon	laag (<1500)	0,064	-0,009	0,144	0,018	-0,119
	midden (1500-1749)	0,044	-0,018	0,119	0,011	-0,090
	hoog (>1750)	<i>referentiecategorie</i>				
Beroepspositie	Handenarbeid (1+2)	0,157	0,224*	-0,017	0,105	-0,161
	Ploegbaas (3)	0,045	0,102	-0,066	0,004	-0,080
	Gewone hoofdarbeid (4)	0,121	0,126*	0,063	0,077	-0,113
	(Middel)hoge leidinggevende (5+6)	<i>referentiecategorie</i>				
Opleidingsniveau	Geen diploma / lager onderwijs	0,023	0,045	-0,024	0,014	-0,040
	Lager secundair en leercontract	0,213*	0,234*	0,120	0,150	-0,223
	Hoger secundair	0,174*	0,217*	0,057	0,126	-0,205
	Hoger onderwijs	<i>referentiecategorie</i>				
Geslacht		-0,049	-0,009	-0,088	-0,014	0,070
Leeftijd		0,014	0,015	0,074	-0,050	-0,103
Autonomie in het werk		0,028	0,028	-0,024	0,007	-0,008
Perceptie van eigenbelang		0,644***	0,575***	0,588***	0,659***	-0,554***
R2 volledige model		0,585***	0,483***	0,460***	0,527***	0,512***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001

Tabel 24: Bètacoëfficiënten en R2 Perceptie van Eigenbelang.

		Bèta-coëfficiënten				
		Soc.-ec. links-rechts	Relatie Werg.-Werkn. (Factor 1)	Soc.-ec. Gelijkheid (Factor 2)	Aanklacht onge- lijkheid	Verzet gevest. instit.
Nettomaandinkomen	laag (<1500)	-0,008	-0,021	0,003	0,017	0,066
	middellaag (1500-2249)	-0,025	-0,060	0,021	0,020	0,084
	middelhoog (2250-2749)	-0,003	0,003	-0,002	0,029	0,065
	hoog (>2750)	<i>referentiecategorie</i>				
Nettoloon	laag (<1500)	0,068	-0,011	0,149	0,037	-0,118
	midden (1500-1749)	0,041	-0,013	0,118	0,008	-0,090
	hoog (>1750)	<i>referentiecategorie</i>				
Beroepspositie	Handenarbeid (1+2)	0,186*	0,265**	0,007	0,134	-0,193*
	Ploegbaas (3)	0,057	0,115	-0,058	0,016	-0,092
	Gewone hoofdarbeid (4)	0,123	0,128	0,059	0,077	-0,113
	(Middel)hoge leidinggevende (5+6)	<i>referentiecategorie</i>				
Opleidingsniveau	Geen diploma / lager onderwijs	0,015	0,045	-0,035	0,005	-0,036
	Lager secundair en leercontract	0,176*	0,210*	0,084	0,118	-0,195*
	Hoger secundair	0,126*	0,219*	0,042	0,111	-0,199*
	Hoger onderwijs	<i>referentiecategorie</i>				
Geslacht		-0,058	0,022	-0,095	-0,033	0,065
Leeftijd		0,021	-0,014	0,080	-0,048	-0,107*
Autonomie in het werk		0,041	0,046	-0,016	0,019	-0,025
Perceptie van eigenbelang (- SZ)		0,638***	0,551***	0,595***	0,648***	-0,550***
R2 volledige model		0,576***	0,463***	0,416***	0,517***	0,506***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001

Tabel 25: Bètacoëfficiënten en R2 Perceptie van eigenbelang - items SZ

		Bèta-coëfficiënten				
		Soc.-ec. links-rechts	Relatie Werg.-Werkn. (Factor 1)	Soc.-ec. Gelijkheid (Factor 2)	Aanklacht onge- lijkheid	Verzet gevest. instit.
Nettomaandinkomen	laag (<1500)	0,070	0,045	0,071	0,107	-0,009
	middellaag (1500-2249)	0,050	0,015	0,100	0,112	0,015
	middelhoog (2250-2749)	0,003	0,020	0,009	0,034	0,050
	hoog (>2750)	<i>referentiecategorie</i>				
Nettoloon	laag (<1500)	0,064	-0,022	0,192*	0,017	-0,113
	midden (1500-1749)	0,095	0,010	0,206*	0,063	-0,132
	hoog (>1750)	<i>referentiecategorie</i>				
Beroepspositie	Handenarbeid (1+2)	0,379***	0,420***	-0,163	0,330**	-0,305***
	Ploegbaas (3)	0,121	0,176*	-0,011	0,084	-0,144
	Gewone hoofdarbeid (4)	0,232**	0,249**	0,145	0,204*	-0,221**
	(Middel)hoge leidinggevende (5+6)	<i>referentiecategorie</i>				
Opleidingsniveau	Geen diploma / lager onderwijs	0,135	0,162**	0,047	0,101	-0,125
	Lager secundair en leercontract	0,296**	0,321**	0,198	0,233*	-0,285**
	Hoger secundair	0,282**	0,312***	0,153	0,225*	-0,191**
	Hoger onderwijs	<i>referentiecategorie</i>				
Geslacht		-0,018	0,030	-0,082	0,016	0,051
Leeftijd		0,087	0,046	0,151**	0,034	-0,169**
Autonomie in het werk		-0,022	-0,021	-0,067	-0,023	0,043
Perceptie van eigenbelang m.b.t. SZ		0,201***	0,191***	0,157**	0,191***	-0,163***
R2 volledige model		0,317***	0,279***	0,237***	0,233***	0,314***

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001

Tabel 26: Bètacoëfficiënten en R2 Perceptie van Eigenbelang m.b.t. SZ

Eigenbelang m.b.t. de sociale zekerheid was dat niet het geval. Toch was ook daar het effect van de variabele steeds significant.

Wat de andere variabelen betreft zien we dat wanneer *Perceptie van Eigenbelang* in het model gebracht wordt, er niet zo veel uniek verklarende waarde meer overblijft. We vinden wel significante resultaten bij opleidingsniveau, namelijk voor de categorieën hoger en lager secundair en wat de afhankelijke variabelen betreft voor *Sociaaleconomisch links-rechts* en voor *Relatie werkgever-werknemer*. Met betrekking tot beroepspositie vinden we significante resultaten voor handenarbeid en gewone hoofdarbeid als *Relatie werkgever-werknemer* de afhankelijke variabele is. Wanneer we controleren voor *Perceptie van Eigenbelang* zonder items i.v.m. de sociale zekerheid krijgen we wat meer significante resultaten, namelijk voor de categorieën *handarbeid en lager secundair* en *leercontract en hoger secundair*. Bij controle voor *Perceptie van Eigenbelang met betrekking tot de sociale zekerheid* krijgen we veel significante resultaten voor beroepspositie en opleidingsniveau. Ook leeftijd is significant voor *Verzet tegen gevestigde instituties* en *Sociaaleconomische gelijkheid*. Loon is significant voor *Sociaaleconomische gelijkheid*.

Dat de unieke verklarende waarde van de objectieve belangenpositie van mensen voor een groot deel wegvalt wanneer gecontroleerd wordt voor perceptie van eigenbelang hoeft ons niet te verbazen en is zeker niet in tegenspraak met hypothese B1. Wanneer de invloed van de objectieve belangenpositie op sociaaleconomische attitudes verklaart kan worden door een *welbegrepen eigenbelang* vanwege de houders van die attitudes, dan moet het effect van die posities uiteraard verdwijnen wanneer gecontroleerd wordt voor *Perceptie van Eigenbelang*. Dat dit effect niet volledig verdwijnt betekent dat er nog een andere verklaring moet zijn waarom die posities aanleiding geven tot een bepaalde attitude, los van een welbegrepen eigenbelang.

Met een hiërarchische regressieanalyse zullen we nu nagaan of de verschillende versies van *Perceptie van Eigenbelang* nog extra variantie in de verschillende sociaaleconomische attitudes kunnen verklaren wanneer zij worden toegevoegd aan een model waarin alle andere variabelen die we in de vorige analyse hebben gebruikt reeds zijn opgenomen.

		Soc.-ec. links-rechts	Relatie WG-WN (Factor 1)	Soc.-ec. gelijkheid (Factor 2)	Aanklacht ongelijk- heid	Verzet gevest. instit.
Perceptie van Eigenbelang	R2 volledige model	0,585***	0,483***	0,460***	0,527***	0,512***
	$\Delta R2$	0,331***	0,222***	0,237***	0,291***	0,207***
Perceptie van Eigenbelang zonder Soc. Zek.	R2 volledige model	0,576***	0,463***	0,461***	0,517***	0,506***
	$\Delta R2$	0,269***	0,202***	0,238***	0,279***	0,201***
Perceptie van Eigenbelang m.b.t. Soc. Zek.	R2 volledige model	0,317***	0,279***	0,237***	0,233***	0,314***
	$\Delta R2$	0,037***	0,033***	0,023**	0,033**	0,025**

Tabel 27: Hiërarchische regressieanalyse Perceptie van Eigenbelang

Ook deze resultaten, die in Tabel 27 worden weergegeven, bevestigen de hypothese: *Perceptie van Eigenbelang* (in al zijn gedaantes) voegt additioneel verklarende waarde toe aan het model ter verklaring van sociaaleconomische attitudes.

4.3.4 Individueel belang of groepsbelang?

Hypothese C1 stelt dat er twee factoren bestaan binnen de schaal voor Perceptie van Eigenbelang, namelijk een schaal die eerder verwijst naar groepsbelangen, en één die eerder verwijst naar individuele belangen. Zoals uit de resultaten van de factoranalyse in sectie 4.1.3 blijkt, is er wel sprake van twee factoren binnen de schaal, maar hebben die factoren niets te maken met groepsbelang of individueel belang. Hypothese C1 moet dan ook verworpen worden²⁸.

Hypothese C2 stelt dat groepsbelang sterker bijdraagt tot de verklaring van sociaaleconomische attitudes dan individueel eigenbelang. Om deze stelling te

²⁸ Hieruit kunnen we niet besluiten dat er zeker geen verschil bestaat tussen individueel eigenbelang en groepsbelang. Alleen kunnen we dat verschil, als het bestaat, niet vatten met dit meetinstrument.

toetsen zullen we opnieuw een lineaire regressieanalyse uitvoeren met twee onafhankelijke variabelen: groepsbelang en individueel eigenbelang. De variabelen zijn samengesteld uit de items die in de uiteindelijke schaal van *Perceptie van Eigenbelang* weerhouden werden en die verwijzen naar respectievelijk groepsbelangen en individuele belangen (zie tabel 5). Uit de tabel blijkt dat hypothese C2 moet worden bevestigd.

		Soc.-ec. links-rechts	Relatie WG-WN (Factor 1)	Soc.-ec. gelijkheid (Factor 2)	Aanklacht ongelijk- heid	Verzet gevest. instit.
Bèta	Groepsbelang	0,669***	0,547***	0,696***	0,651***	-0,637***
	Individueel be- lang	0,197***	0,277***	0,027	0,194***	-0,146**
R2		0,638***	0,550***	0,504***	0,608***	0,531***

Tabel 28: Resultaten regressieanalyse hypothese C2

Conclusie en discussie

In onze inleiding zijn we vertrokken van de probleemstelling van de nieuwe sociale kwestie. Deze kwestie roept vragen op over de politieke houdbaarheid van welvaartsarrangementen, omdat de risico's die door die arrangementen worden gedekt in een postmoderne samenleving slechts een beperkt aantal mensen bedreigen. Omdat de steun voor welvaartsarrangementen een onderdeel vormt van de sociaaleconomische attitudes, zijn we een onderzoek gestart naar de predictoren van de steun aan welvaartsarrangementen en de rol van *perceptie van eigenbelang* daarbij.

Voordat we met de zoektocht begonnen hebben we het begrip sociaaleconomische attitudes afgebakend, en hebben we de wetenschappelijke analyse van dat soort attitudes aan een kritische blik onderworpen. Daarna zijn we in de literatuur op zoek gegaan naar de inzichten die reeds bestaan over de herkomst van sociaaleconomische attitudes. Uit die zoektocht bleek dat de menselijke genen een belangrijk element vormen in de verklaring. De onderzoekstraditie van Middendorp verbindt sociaaleconomische attitudes met abstracte waarden die mensen aanhangen. De progressiviteit van arbeiders en het conservatisme van de middenklasse (op sociaaleconomisch vlak) zou aldus verklaard kunnen worden vanuit een respectievelijk collectivistische en individualistische ingesteldheid. Nog andere inzichten stelden dat mensen voornamelijk attitudes hebben die overeenkomen met hun belangen. Deze stelling wordt in de literatuur getoetst door middel van objectieve maten van belangenpositie en niet door subjectieve impressies van die positie. Het opvullen van die lacune in het onderzoek was dan ook het voornaamste onderwerp van het empirisch deel van onze uiteenzetting. Ten slotte belichtten we nog de theorie van Anton Derks die stelt dat de lagere klassen niet langer progressief zijn, maar populistisch, omdat ze voortdurend met achterstelling worden geconfronteerd.

Vanuit dit overzicht van de wetenschappelijke literatuur formuleerden wij enkele hypothesen die wij in het tweede deel van onze thesis aan een empirische toetsing hebben onderworpen.

De A-hypothesen werden ontleend aan de theorie van Anton Derks. Al deze hypothesen werden verworpen. In onze steekproef konden we de populismefactor dus niet reproduceren. Evenmin stelden we vast dat over de globale steekproef gezien, of bij sociaal zwakkeren, economisch rechtse attitudes structureel gecombineerd werden met economisch linkse attitudes. Ten slotte bleek er ook geen verband te bestaan tussen onze operationalisatie van *Verzet tegen gevestigde instituties* en *Aanklacht tegen ongelijkheid*, noch bij de volledige steekproef, noch bij de sociaal zwakkeren.

Onze schalen voor de twee centrale concepten van Derks vormen uiteraard geen goede operationalisatie. Dat is echter niet nodig omdat wij hier enkel de theorie van Derks wilden falsifiëren. Derks voorspelt immers dat populistten ondanks hun aanklacht tegen economische ongelijkheid niet economisch progressief zijn omdat ze zich verzetten tegen gevestigde instituties. Daarom geven ze geen steun aan een overheid die belastingen wil heffen om die te kunnen herverdelen. Om dezelfde reden kunnen we verwachten dat ze zich verzetten tegen vakbonden (eveneens gevestigde instituties) die in de bedrijven meer macht naar zich toe willen trekken. Populisten moeten bijgevolg een hoge score halen op onze schalen voor *Verzet tegen gevestigde instituties* en *Aanklacht tegen ongelijkheid*. Aangezien wij dat niet konden vaststellen, noch bij de volledige steekproef, noch bij de sociaal zwakkeren, moeten we de theorie van Derks als weerlegd beschouwen.

Deze onderzoeksresultaten hoeven echter niet te betekenen dat die theorie daarom volledig waardeloos is. Met zijn meetinstrumenten legt de onderzoeker het ressentiment van een belangrijk deel van de bevolking bloot. Ons inziens speelt dit ressentiment zich echter eerder af op het sociaalculturele domein, en niet op het sociaaleconomische. Het verhindert dan ook niet het tot stand komen van linkse sociaaleconomische attitudes. Wat wel klopt, is dat het vertaald wordt in een zeer rechtse sociaalculturele positie. En die positie verhindert de identificatie met linkse politieke partijen en een algemeen links gedachtegoed (cfr. het werk van Houtman en Achterberg zoals we dat in sectie 2.2.3 hebben toegelicht). De vaststelling dat sociaal zwakkeren vervreemden van de klassieke actoren uit de arbeidersstrijd (vakbonden, mutualiteiten, sociaal-democratische partijen, ...), kan ons inziens op lange termijn wel een invloed hebben op hun

sociaaleconomische attitudes. Wanneer die instellingen hun rol als socialisatie-actor niet langer kunnen spelen, kan de individualistische ingesteldheid namelijk snel overslaan naar het sociaaleconomische domein.

De B-hypothesen werden ontleend aan de theorie van het eigenbelang. Hypothese B1 veronderstelt dat de objectieve belangenpositie van mensen een deel van de variantie in hun sociaaleconomische attitudes kan verklaren. Deze hypothese werd gedeeltelijk bevestigd en gedeeltelijk verworpen. De klassepositie en het opleidingsniveau bleken belangenposities te zijn die de attitudes wel beïnvloeden, bij inkomen (zowel netto gezinsinkomen als nettoloon) was dat niet het geval. Zoals we vermeld hebben bleek er bij de bivariate analyse wel een parabolisch verband te bestaan. Zo'n verband is echter moeilijk theoretisch te verklaren. Inkomen is echter een variabele die zeer moeilijk meetbaar is. Het verband kan dus ook veroorzaakt worden door een grote hoeveelheid ruis op de meting. Daarnaast is het misschien zo dat de inkomenspositie een minder duidelijke belangenpositie is dan beroep en opleidingsniveau. Mensen met een zelfde beroepspositie en een zelfde opleidingsniveau ondergaan een vergelijkbare socialisatie op de werkvloer en in scholen. Bij mensen met een zelfde inkomen bestaat een dergelijke connectie niet. Dit zou er de oorzaak van kunnen zijn dat het effect van inkomen verdwijnt wanneer gecontroleerd wordt voor opleidingsniveau en beroepspositie.

Hypothese B2 veronderstelt dat er een verband bestaat tussen de perceptie van eigenbelang van mensen en hun sociaaleconomische attitudes. Deze hypothese werd bevestigd. Ook wanneer werd gecontroleerd voor alle andere variabelen die in de vragenlijst waren opgenomen bleef het verband bestaan. Meer zelfs, de uniek verklarende waarde van de beroepspositie en opleidingsniveau verdween grotendeels door de inbreng van *Perceptie van Eigenbelang*. Dat bevestigd de theorie van het eigenbelang: de invloed van opleidingsniveau en beroepspositie op sociaaleconomische attitudes wordt voor een belangrijk stuk verklaard vanuit het belang dat mensen lijken te onderkennen bij het bestaan van een bepaalde sociaaleconomische politiek.

We voelen ons echter verplicht om deze bevindingen ook enigszins te nuanceren. De resultaten van dit onderzoek betekenen niet dat sociaaleconomische attitudes

alleen maar te verklaren zouden zijn vanuit de perceptie die mensen hebben van hun belangen, en wel om verschillende redenen. Ten eerste lieten de beperkingen van dit onderzoek ons niet toe om alle relevante variabelen (zoals bijvoorbeeld relatieve deprivatie) te bevragen. Wij wilden de omvang van de vragenlijst opzettelijk beperkt houden om de respons niet nog sterker te drukken. Het was namelijk al een heel karwei om aan 1502 mogelijke proefpersonen een vragenlijst te bezorgen. Binnen het kader van deze eindverhandeling zou een groter steekproefontwerp moeilijk haalbaar geweest zijn. Ten tweede is het zo dat we hier wel een verband hebben ontdekt, maar dat we geen definitieve uitspraken kunnen doen over de richting van dat verband. Het zou kunnen zijn dat mensen bepaalde sociaaleconomische attitudes hebben omdat ze van oordeel zijn dat ze bepaalde belangen hebben. Het zou echter even goed kunnen dat mensen van oordeel zijn dat ze bepaalde belangen hebben omdat ze bepaalde sociaaleconomische attitudes hebben. Om uitsluitsel te krijgen over de richting van het verband is een meer uitgebreid onderzoeksontwerp nodig dat de tijdsdimensie in rekening kan brengen.

Om een vollediger beeld te krijgen van de verschillend onafhankelijke en tussenliggende variabelen die de variantie in sociaaleconomische attitudes verklaren, is een uitgebreide padanalyse vereist. Dat overstijgt echter de mogelijkheden van deze bijdrage. De doelstelling van het empirische deel van onze uiteenzetting beperkt zich dan ook tot het testen van de hypothese dat *perceptie van eigenbelang* een rol kan spelen bij de verklaring van sociaaleconomische attitudes. Die hypothese werd duidelijk bevestigd.

Wat betekenen de resultaten van het onderzoek nu voor de problematiek van de nieuwe sociale kwestie? Eén van de assumpties die aan de basis van de ideeën van Marx, Elchardus en Pelleriaux liggen, is in dit onderzoek bevestigd. Aangezien de sociaaleconomische attitudes van mensen sterk samenhangen met hun perceptie van eigenbelang, betekent het wegvallen van de sluiters van onwetendheid een gevaar voor de steun aan welvaartsvoorzieningen. In de toekomst bestaat dan ook de mogelijkheid dat sociale bescherming zal worden teruggeschroefd, en dat sociaal zwakkeren meer op zichzelf aangewezen zullen zijn om zich te behelpen in deze wereld. Voor wie gelooft in het *belang* van die

sociale bescherming, lijken de vaststellingen die hier gedaan worden dan ook niet positief.

Een van de belangrijkste lessen die uit deze studie kan getrokken worden, is dat het discours waarmee solidariteitsmechanismen worden verdedigd, zich niet in de eerste plaats moet beroepen op *le droit d'inclusion* (Rosanvallon 1995), maar eerder op wederzijdse voordelen. Voorstellen tot hervorming of verdere uitbouw van welvaartsvoorzieningen zullen dan ook rekening moeten houden met de belangen van laaggeschoolden én met die van de middenklasse. Dergelijke voorstellen zijn ons inziens geen utopie. De dienstencheque is een voorbeeld van zo'n hervorming die wederzijdse voordelen biedt. Een dienstencheque is in feite een soort loonaanvullende uitkering die het aanbod van goedkope laaggeschoold arbeid verzoent met een respectabel inkomen voor de laaggeschoolde zelf.

Een antwoord bieden op de nieuwe sociale kwestie zal niet gemakkelijk worden, zoveel is duidelijk. Er is echter niet meteen reden om te vervallen in defaitisme. Sociaal-wetenschappelijk onderzoek is er immers niet enkel om de problemen van morgen op te sporen. Het moet ons eveneens in staat stellen de oplossingen van overmorgen vorm te geven. Samen met Elchardus, Marx en Pelleriaux kunnen we dan ook besluiten dat het lot van de toekomstige samenleving in grote mate zal afhangen van de creativiteit en vindingrijkheid waarmee de toekomstige moeilijkheden zullen worden aangepakt.

Bibliografie

- Abrahamson, L. C. & Baker, L. A., (2002) Rebellious Teens? Genetic and Environmental influence on the social attitudes of adolescents. In: *Journal of personality and social psychology*, vol. 83, nr. 6, pp. 1392-1408.
- Achterberg, P. & Houtman, D. (2003), Het spook van de rechtse arbeidersklasse. In: *Sociologische Gids*, vol. 50, nr. 1, pp. 8-25.
- Achterberg, P. (2005), Op weg naar een nieuwe politieke cultuur. Klasse en stemgedrag in laatmoderne samenlevingen. In: *Sociologie*, vol. 1, nr. 1, pp. 70-89.
- Achterberg, P. (2006), Het einde van links en rechts: realiteit of populaire mythe? In: *Mens en Maatschappij*, vol. 81, nr. 1, pp. 51-63.
- Ajzen, I. & Fishbein, M (1980), *Understanding attitudes and predicting social behaviour*. New Jersey, Prentice Hall.
- Allport, G.W. (1929), The composition of political attitudes. In: *American journal of sociology*, vol. 34, pp. 220-238.
- Andreß, H.-J. & Heien, T. (1998), Explaining attitudes towards the welfare state - Problems of a current research project. Paper voorgesteld op de conferentie "Welfare States at the Crossroads", Balsta, Zweden, 12-14 juni 1998.
- Bacchi, C. L. (1996), *The politics of Affirmative Action: "women", equality and category politics*. Londen/Thousand Oaks/New Delhi, Sage Publications.
- Bailey, G.& Gayle, N.(2003), *Ideology. Structuring identities in contemporary life*. Ontario, Broadview Press.
- Bakker, B., et al. (1997), Maten voor prestige, sociaal-economische status en sociale klasse voor de standaard beroepen classificatie 1992. In: *Sociale Wetenschappen*, nr. 1, pp. 1-22.
- Beck, P. A. & Dye, T. R. (1982), Sources of public opinion on taxes: The Florida case. In: *Journal of politics*, vol. 44, nr. 2, pp. 172-182.
- Bergman, M. & Joye, D. (2001), Comparing Social Stratification Schemas: CAMSIS, CSP-CH, Goldthorpe, ISCO-88, Treiman, and Wright. In: *Cambridge Studies in Social Research*. Gepubliceerd op de website van het SIDOS, http://www.sidos.ch/publications/e_mb_dj_comparing.pdf, laatst geconsulteerd op 25/04/2007.
- Billiet, J. (2003), De gestandaardiseerde vragenlijst. In: Billiet, J. & Waeye, H. (eds.), *Een samenleving onderzocht. Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Antwerpen, De Boeck.

Boomsma, D. I. (2006), Gedragsgenetica en tweelingenonderzoek. In: patient care, neuropsychiatry and gedragsneurologie, nr. 6, pp. 161-164.

Bouchard, T. J. & McGue, M. (2003), Genetic and Environmental Influences on Human Psychological Differences. In: Journal of neurobiology, vol. 54, nr. 1, pp. 4-45.

Brehm, et al. (1999), Sociale Psychologie. Gent, Academia Press.

Brown, G. et al. (2002), Assesing attitudes in dental education: is it worthwhile? In: Education, vol. 193, nr. 12, pp. 703-707.

Centers, R. (1949), The psychology of social classes. Princeton, Princeton University Press.

Chong, D., Citrin, J. & Conley, P. (2001), When Self-Interest Matters. In: Political Psychology, vol. 22, nr. 3, pp. 541-570.

Clark, T. N. & Lipset, S. M. (1991), Are Social Classes Dying? In: International Sociology, vol. 6, nr. 4, pp. 397-410.

Converse, P.E. (1964), The nature of Belief Systems in Mass Publics. In: Apter, D.E., Ideology and Discontent. Londen, Free Press.

Cotteleer, G. et al. (2003), Opfriscursus statistiek. Gepubliceerd op de website van Wageningen scholarly publishing, http://library.wur.nl/wasp/bestanden/LUWPUBRD_00325809_A502_001.pdf, laatst geconsulteerd op 18/04/2007.

De Jonge, J., Landeweerd, J. A., Breukelen, G. J. P. (1994), De Maastrichtse autonomielijst. Achtergrond, constructie en validering. In: Gedrag en organisatie, vol. 7, nr. 1, pp. 27-41.

De Kovel, K. G. L. (2007), dyslectie: genetische aspecten. Verhandeling gepubliceerd op de website van Human genetics Nijmegen, <http://www.dnadiagnostieknijmegen.nl/docs/handboek.doc>. Laatst geconsulteerd op 09/04/2007.

De Moor, W. (2003), Cursus Algemene Psychologie. Niet-gepubliceerde cursus. Dr. Wendy De Moor is werkzaam als assistente aan de vakgroep experimentele psychologie van de Universiteit Gent.

De Weerd, Y. & De Witte, H. (2001), Economische progressiviteit bij werknemers. Geworteld in hun arbeid? In: Tijdschrift voor sociologie, vol. 22, nr. 3, pp. 217-241.

De Weerd, Y. & De Witte, H. (2004), Collectieve relatieve deprivatie als verklaring voor de band tussen beroepspositie en sociaal-economische attitudes van werknemers in Vlaanderen. Niet-gepubliceerd artikel. Het artikel is verkrijgbaar op aanvraag bij yves.deweerd@hiva.kuleuven.ac.be.

De Witte, H. & Billiet J. (1999), Economic and cultural conservatism in Flanders: In search of concepts, determinants and impact on voting behaviour. In: De Witte, H. & Scheepers, P. (eds.), *Ideology in the low countries. Trends, Models and Lacunae*. Assen, Van Gorcum, pp. 91-120.

De Witte, H. (1990), *Conformisme, radicalisme en machteloosheid. Een onderzoek naar de sociaal-culturele en sociaal-economische opvattingen van arbeiders in Vlaanderen*. Leuven, Hoger Instituut Voor De Arbeid.

De Witte, H. (1991), Over de verburgerlijking van de arbeidersklasse. Houden (ongeschoolde) arbeiders er (nog) andere opvattingen op na dan bedienden? In: *Tijdschrift voor sociologie*, vol. 12, nr. 3&4, pp. 563-584.

De Witte, H. (1993a), Over de homogeniteit van de arbeiderscultuur en de heterogeniteit van de cultuur van bedienden: een verkenning. In: *Sociologische Gids*, vol. 40, nr. 4, pp. 295-319.

De Witte, H. (1993b), Verschillen in conservatisme tussen arbeiders en bedienden. Een interpretatie vanuit het concept persoonlijke controle. In: *Gedrag en organisatie*, vol. 21, nr. 2, pp. 57-79.

De Witte, H. (1994), Sire, de arbeidersklasse bestaat nog: een aanzet tot synthese. In: De Witte, H. (ed.), *Op zoek naar de arbeidersklasse. Een verkenning van de verschillen in opvattingen en leefstijl tussen arbeiders en bedienden in Vlaanderen, Nederland en Europa*. Leuven & Ammersfoort, Acco, pp. 317-338.

De Witte, H. (1996), Sur l'embourgeoisement de la classe ouvrière. Les travailleurs non qualifiés entretiennent-ils (encore) des conceptions différentes de celles des employés? In: *Etudes internationales. Revue trimestrielle publiée par l'Institut québécois des hautes études internationales*, vol. 27, nr. 1, pp. 27-43.

De Witte, H. (1997), De ideologische cultuur van arbeiders in Vlaanderen. Een replicatie en uitbreiding op basis van de ISPO-data. In: *Tijdschrift voor sociologie*, vol. 18, nr. 1 & 2, pp. 53-73.

De Witte, H. (1999), On the occupational roots of conservatism: Expanding Middendorp's analysis with the concepts of Rotter and Kohn. In: De Witte, H. & Scheepers, P. (eds.), *Ideology in the low countries. Trends, Models and Lacunae*. Assen, Van Gorcum, pp. 69-90.

Derks, A. (2000), *Individualisme zonder verhaal. Een onderzoek naar de verspreiding en de betekenis van individualistische vertogen in Vlaanderen*. Brussel, Vubpress.

Derks, A. (2001a), Noodkreet van sociaal kwetsbare groepen. Ieder voor zich. In: *Sociaal*, nr. 5, pp. 3-5.

Derks, A. (2001b), Progressief of populistisch? De economische attitudes van sociaal zwakke categorieën nader onderzocht. In: *Sociologische gids*, vol. 48, nr. 3, pp. 272-293.

Derks, A. (2002), Hoe links is de 'kleine man' in Vlaanderen? Over de ideologische en politieke vertaling van sociale ongelijkheid. In: Elchardus, M., De symbolische samenleving. Tielt, Lannoo, pp. 263-192.

Derks, A. (2003), Rechts-populisme, de crisis van links en de uitdagingen voor het middenveld. Lezing voor de studiedag 'Slechte tijd voor lyriek. Een pleidooi voor een nieuwe rol van het middenveld tegen de toenemende verrechtsing.' Georganiseerd door de Louis Paul Boonkring op 24 mei 2003.

Derks, A. (2004), Are the underprivileged really that economically 'leftist'? Attitudes towards economic redistribution and the welfare state in Flanders. In: European journal of political research, vol. 13, pp. 509-521.

Derks, A. (2005a), Educational stratification and welfare attitudes in six European countries. Paper for the Espanet conference 2005, University of Fribourg, Zwitserland.

Derks, A. (2005b), Stratificatie en sociale attitudes. Gefrustreerd gelijkheidsstreven en de lokroep van het rechtspopulisme. Paper voor de Marktdag Sociologie in Brussel.

Devos, C., Van Liefferinge, H. & Verlet, D. (2006), Op het kruispunt van de politiek. Links en Rechts in Vlaanderen. Gent, Academia Press.

Eaves, L. J., et al. (1997), Age changes in the causes of individual differences in the causes of conservatism. In: Behavior genetics, vol. 27, nr. 2, 121-124.

Eaves, L. J., et al. (1999), Comparing the biological and cultural inheritance of personality and social attitudes in the Virginia 30 000 study of twins and their relatives. In: Twin Research and Human genetics, vol. 2, pp. 62-80.

Eiser, J.R. (1986), Social Psychology: Attitudes, Cognition and Social Behaviour. Cambridge, Cambridge University Press.

Elchardus, M., Marx, I., Pelleriaux, K., (2003) De nieuwe sociale kwesties. Begripsverduidelijking en hypothesevorming. In: Cantillon, B. (ed.), De nieuwe sociale kwesties. Antwerpen/Appeldoorn, Garant, pp. 11-30.

Elchardus, M., (1994), Verschillende werelden. Over de ontduubeling van links en rechts. In: Samenleving en Politiek, vol. 1, nr. 7, pp. 5-17.

Erikson, R., Goldthorpe, G. H., Portocarero, L. (1979), Intergenerational Class Mobility in three Western European societies: England, France and Sweden. In: The British journal of sociology, vol. 30, nr. 4, 415-441.

Erikson, R.S. (1979), The SRC Panel Data and Mass Political Attitudes. In: British journal of political science, vol. 9, nr. 1, pp. 89-114.

Eysenck, H. J. & Eaves, L. J. (1974), Genetics and the development of social attitudes. In: Nature, vol. 249, pp. 288-289.

Eysenck, H.J. (1954), *The psychology of politics*. London, Routledge & Kegan.

Eysenck, H.J. (1972), *Psychology is about people*. Londen, Allen Lane.

Eysenck, H.J. (1975), *The Structure of Social Attitudes*. In: *British Journal of social and clinical psychology*. Vol. 14, nr. 3, pp. 323-331.

Fenk, H. C., Hjelle, L. A. (1973), *Internal-external control and ideology*. In: *Psychological Reports*, vol. 33, nr. 4., pp. 967-974.

Festinger, L. (1957), *A theory of cognitive dissonance*. Standford, Standford University Press.

Freese, J., Li, J. A. & Wade, L. D. (2003), *The potential relevances of biology to social inquiry*. In: *Annual Review of Sociology*, vol. 29, pp. 233-256.

Hadenius, A. (1986), *A crisis of the welfare state? Opinions about taxes and public expenditure in Sweden*. Stockholm, Almqvist & Wiksell.

Hasenfeld, Y. & Rafferty J. A. (1989), *The Determinants of Public Attitudes toward the Welfare State*. In: *Social Forces*, vol. 67, nr. 4, pp. 1027-1048.

Heywood, A. (2002), *Politics*. New York, Palgrave Macmillan.

Houtman, D. (1995), *De ambiguïteit van 'beroepsklasse'. Over de economische progressiviteit en het cultureel conservatisme van 'de arbeidersklasse'*. In: *Sociologische Gids*, vol. 42, nr. 6, pp. 426-444.

Houtman, D. (1997), *Klassepositie, conservatisme en progressiviteit. Theoretische problemen rond empirische samenhangen*. In: *Tijdschrift voor Sociologie*, vol. 18, nr. 1-2, pp. 79-102.

Inglehart, R. (1977), *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton, Princeton University Press.

Kiecolt, K. J. (1988), *Recent Developments in Attitudes and Social Structure*. In: *Annual Review of Sociology*, vol. 14, pp. 381-403.

Kleugel, J. R. & Smith, E. R. (1983), *Affirmative Action Attitudes: Effects of Self-Interest, Racial Affect, and Stratification Beliefs on White's Views*. In: *Social Forces*, vol. 61, nr. 3, pp. 797-824.

Kochuyt, T. & Derks, A. (2003), *Bitter als de brakke morgen. Over het ressentiment van ondergeschikte posities*. In: *Amsterdams sociologisch tijdschrift*, vol. 30, nr. 4, pp. 463-497.

Koenen & Drews (1997), *Wolter's handwoordenboek Nederlands*. Antwerpen/Utrecht, Wolters' Woordenboeken.

Kohn, M. (1977), *Class and conformity: a study in values. With a Reassessment*. Chicago, The University of Chicago Press.

Kohn, M. (1995), Social Structure and personality through time and space. In: Moen, P., Elder, G., et al. (eds.), *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development*. Washinton, American Psychological Association, pp. 141-168.

Lazersfeld, P.F., et al. (1948), *The people's choice*. New York, Columbia University Press.

Lee, A. R. & Norris, J. A. (2000), Attitudes toward environmental issues in east-europe. In: *International journal of public opinion research*, vol. 12, nr. 4, pp. 372-397.

Leonard, J. S. (1990), The impact of affirmative action regulation and equal employment law on black employment. In: *Journal of economic perspectives*, vol. 4, nr. 4, pp. 47-63.

Linos, K. & West, M. (2003), Self-interest, Social Beliefs, and Attitudes to Redistribution. Re-addressing the Issue of Cross-national Variation. In: *European Sociological Review*, vol. 19, nr. 4, pp. 393-406.

Lipset, S. M. (1953), Elections: The expression of the democratic class struggle. In: Lipset, S. M. & Bendix, R. (eds.), *Class, status and power. Social stratification in comparative perspective*. New York/London, The Free Press/Collier Macmillan Publishers.

Lipset, S.M. & Rokkan, S. (1967), *Party systems and voter alignments*. New York, The Free Press.

Lipset, S.M. (1964), *Political Man*. Londen, Mercury Books.

Lundberg, S. J. (1991), The Enforcement of Equal Opportunity Laws under Imperfect Information: Affirmative Action and Alternatives. In: *Quarterley Journal of Business and Economics*, vol. 106, nr.1, pp. 309-326.

Mansbridge, J. J. (1990), The Rise and Fall of Self-interest in the Explenation of Political Life. In: Mansbridge, J. J. (ed.), *Beyond Self-interest*. Chicago/Londen, The University of Chicago Press, pp. 3-24.

Martin, N.G., et al. (1986), Transmission of social attitudes. In: *Proceedings of the national academy of science USA*, vol. 83, pp. 4364-4368.

Mervielde, I. (1977), Methodological problems of research about attitude-behavior consistency. In: *Qaulity and Quantity*, vol. 11, nr. 3, pp. 259-281.

Middendorp, C. P. (1978a), The structure of the progressive-conservative controversy. Attitudinal referents in the Netherlands, 1975. In: *Acta Politica*, vol. 12, nr. 3, pp. 355-370.

Middendorp, C. P. (1978b), *Progressiveness and Conservatism: The fundamental Dimensions of Ideological Controversy and Their Relantionship to Social Class*. New York/Den Haag, Mouton Publishers.

Middendorp, C. P. (1979), *Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland. Progressiviteit en conservatisme in de jaren 60 en 70*. Amsterdam, Boom.

Middendorp, C. P. (1980), *Links en rechts. Een empirisch perspectief nader onderzocht*. In: *Mens en Maatschappij*, vol. 55, nr. 2, pp. 170-179.

Middendorp, C. P. (1989), *Ideologie en stemgedrag in Nederland*. In: *Acta Politica*, vol. 23, nr. 2, pp. 171-189.

Middendorp, C. P. (1990), *Economic voting in the Netherlands*. In: *European Journal of Political Research*, vol. 18, pp.535-555.

Nie, N.H. (1974), *Mass belief systems revisited: political change and attitude structure*. In: *The journal of politics*, vol. 36, nr. 3, pp. 540-591.

Nieuwbeerta, P. (2001), *The Democratic Class Struggle in Postwar Societies: Class Vloting in Twenty Countries, 1945-1990*. In: *Acta Sociologica*, vol. 39, nr. 4, pp. 345-383.

Olson, J. M. (1993), *Attitudes and Attitude Change*. In: *Annual Review of Psychology*, vol. 44, pp.117-154.

Olson, J. M., et al. (2001), *The heritability of attitudes: a study of twins*. In: *The journal of personality and social psychology*, vol. 80, nr. 6, pp. 845-860.

Oosterman, L. (1998), *Capita Cognitiewetenschap*. Gepubliceerd op de website van de Rijksuniversiteit van Groningen, <http://www.ai.rug.nl/~libbe/TCW/index.html>, laatst gecontroleerd op 09/04/2007.

Osskamp, S. (1991), *Attitudes and opinions*. New York, Prentice Hall.

Pajares, M. F. (1992), *Teachers' Beliefs and Educational Research: Cleaning Up a Messy Construct*. In: *Review of Educational Research*, Vol. 62, No. 3, pp. 307-332.

Pettigrew, A.M. (1979). In: *Administrative science quarterly*, vol. 24, nr. 4, pp. 570-581.

Razinski, K. & Rosenbaum, S. M. (1987), *Predicting citizen support of tax increases for education: A comparison of two social psychological perspectives*. In: *Journal of Applied Social Psychology*, vol. 17, nr. 4, pp. 990-1006.

Roediger, H. L., et al. (2001), *Psychologie. Een inleiding*. Gent, Academia Press.

Rokeach, M. (1973), *The nature of human values*. New York, Free Press.

Rosanvallon, P. (1995), *La nouvelle question sociale. Repondre l'état providence*. Parijs, Seuil.

Rotter, J. B. (1966), Generalized expectancies of internal versus external control of reinforcement. In: *Psychological Monographs*, vol. 80, nr. 1.

Sears, D. O. & Funk, C. L. (1990), Self-interest in American's political opinions. In: Mansbridge, J. J (ed.), *Beyond self-interest*. Chicago, University of Chicago Press, pp. 123-151.

Sears, D. O. & Funk, C. L. (1991), The Role of Self-interest in Social and Political Attitudes. In: *Advances in experimental social psychology*, vol. 24, pp. 1-91.

Sears, D. O. & Huddy, L. (1990), On the origins of political disunity among women. In: Tilly, L. A. & Gurin, P. (eds.), *Women, politics, and change*. New York, Russel Sage Foundation.

Skitka, L.J. & Mullen, E. (2002), Psychological determinants of public oppinion. In: OTTATI, V.C., et.al., *The social psychology of politics*. New York, Kluwer Academic, pp. 107-134.

Steijn, B. (1994), De relevantie van de klassepositie voor de verklaring van verschillen in maatschappijbeelden van werknemers. In: De Witte, H. (ed.), *Op zoek naar de arbeidersklasse. Een verkenning van de verschillen in opvattingen en leefstijl tussen arbeiders en bedienden in Vlaanderen, Nederland en Europa*. Leuven & Ammersfoort, Acco, pp. 190-211.

Studion (2007), *Bouwstenen online*. Online cursus statistiek gepubliceerd op de website *Studion*, de digitale leeromgeving van de Universiteit van Leiden, <http://studion.fss.uu.nl/Bouwstenenonline/3a7factoranalyse.doc>, laatst geconsulteerd op 14/05/2007.

Swartz, S. (1992), Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In: *Advances in experimental social psychology*, vol. 25, pp. 1-65.

Swartz, S. (1994), Are there universal aspects in the structure and content of human values? In: *Journal of social issues*, vol. 50, nr. 4, pp. 199-245.

Swidler, A. (1986), Culture in action. Symbols and strategies. In: *American Sociological Review*, vol. 51, nr. 2, pp. 273-286.

Taylor, C.M. (1983), The Black-and-White Model of Attitude Stability: A Latent Class Examination of Opinion and Nonopinion in the American Public. In: *The American Journal of Sociology*, vol. 89, nr. 2, pp. 373-401.

Tresignie, C., Elchardus, M. & Derks, A. (2002), Het draagvlak van de solidariteit. Deelrapport 2: voor- en nadelen van de verzorgingsstaat. Gepubliceerd op de website van de vakgroep TOR, <http://www.vub.ac.be/TOR>, laatst geconsulteerd op 18/04/2007.

Triandis, H. (1995) *Individualism and collectivism*. Boulder, Westview Press.

Van Dale (2006), Verklarend woordenboek Nederlands. Antwerpen/Utrecht, Van Dale Lexicografie.

Van de Werfhorst, H. G. & de Graaf, N. D. (2004), The sources of political orientations in post-industrial society: social class and education revisited. In: *The British Journal of Sociology*, vol. 55, nr. 2, pp. 211-235.

Van der Plicht, J. & de Vries, N. K. (1995), *Opinies en attitudes. Meting, modellen en theorie*. Amsterdam, Boom.

Van der Waal, J., Achterberg, P. & Houtman, D. (2006), Klasse is niet dood - Zij is levend begraven. Klassegebonden stemgedrag en cultureel stemgedrag in westerse samenlevingen (1956-1990). Paper gepresenteerd voor de dag van de Sociologie op 8 juli 2006 aan de Universiteit van Tilburg.

Van Geys, G. & De Witte, H. (1999), Conservatism and values: A confrontation of Middelburg with Swartz and Triandis. In: De Witte, H., & Scheepers, P., *Ideology in the low countries. Trends, Models and Lacunae*. Assen, Van Gorcum, pp. 121-150.

Van Hiel, A. & Mervielde, I. (1997), Attitudes en persoonlijkheidseigenschappen van politiek extremisten. Een evaluatie van de belangrijkste theorieën. In: *Tijdschrift voor sociale wetenschappen*, vol. 42, pp. 270-289.

Vanneman, R. & Pettigrew, T. (1972), Race and relative deprivation in the urban United States. In: *Race*, vol. 13, nr. 4, pp. 461-486.

Verlet, D. (2007), *Politiek-wetenschappelijk onderzoek: toepassingen*. Gent, onuitgegeven cursus.

Vincke, J. (2004), *Sociologie. Een klassieke en hedendaagse benadering*. Gent, Academia Press.

Waeye, H. (2003), Operationaliseren. In: Billiet, J., Waeye, H., (eds.), *Een samenleving onderzocht. Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Antwerpen, De Boeck.

Walstad, W.B. (2001), Attitudes, opinions, and economic understanding. In: *Theory in to practice*, vol. 16, nr. 3, pp. 223-230.

Weakliem, D. L. & Heath, A. F. (1994), Rational choice and Class Voting. In: *Rationality and Society*, vol. 6, nr. 2, pp. 243-271.

Williams, R.M. (1968), Norms: the concept of norms. In: Sills, D.L. (ed.), *International encyclopaedia of the social sciences*, vol.11, pp. 204-208. New York, Macmillan.

Wilson, J., et al. (1973), *Introduction to social movements*. New York, Basics Books.

Wilson, T. C. (2001), American's views on immigration policy: testing the role of

threatened group interests. In: *Sociological Perspectives*, vol. 44, nr. 4, pp. 485-501.

Yang, P. & Barret, N., (2006) Understanding public attitudes towards Social Security. In: *International journal of social welfare*, vol. 15, nr. 1, pp. 95-109.

Moore, D.S. & McCabe, G.P., *Statistiek in de praktijk*. Den Haag, Academic Services.

APPENDIX

VRAGENLIJST EN BEGELEIDENDE BRIEF

FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN
VAKGROEP POLITIEKE WETENSCHAPPEN

Mijnheer, Mevrouw,

Hierbij ingesloten vindt U een lijst met enkele vragen over uw werk en over sociale en economische rechtvaardigheid. Ik neem deze vragenlijst af in het kader van mijn eindwerk dat ik maak aan de Universiteit van Gent. Om dat eindwerk tot een goed einde te brengen ben ik als student dan ook volledig afhankelijk van Uw goedwilligheid om deze vragenlijst in te vullen. De vragenlijst is echter zeer kort en kan in een vijftal minuten worden ingevuld.

Het is belangrijk dat U bij het invullen van de lijst de vragen aandachtig leest en dat U uw eigen mening geeft. Er bestaan geen juiste of foute antwoorden. Het is dus zeker niet de bedoeling dat U iets opzoekt of hulp vraagt aan iemand anders om de vragenlijst in te vullen.

De ingevulde vragenlijst kan U in de bijgevoegde gesloten enveloppe deponeren in de witte bus die bij de portier zal worden geplaatst. Ook wanneer U toch zou beslissen om de vragenlijst niet in te vullen, gelieve dan de niet-ingevulde lijst in de bus te deponeren.

Indien U iets niet goed begrijpt of een vraag wilt stellen over dit onderzoek ben ik altijd bereid om die te beantwoorden. U kunt mij bereiken op het telefoonnummer: 0472/70.45.74. Alvast bedankt voor uw moeite.

Hoogachtend,

Steven Lannoo

FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN
 VAKGROEP POLITIEKE WETENSCHAPPEN

Ik zou U hierbij willen vragen om even tijd vrij te maken om enkele vragen in te vullen. Ik ben geïnteresseerd in **UW** mening, visie of inschatting. Er zijn dus geen juiste of foute antwoorden, en het is ook niet de bedoeling dat u iemand anders raadpleegt bij het invullen van de vragenlijst. Deze vragenlijst is **anoniem** en ik garandeer dat de gegevens op een vertrouwelijke manier verwerkt zullen worden, gelieve dus zeker ook uw naam nergens op de vragenlijst te schrijven. Alvast heel erg bedankt voor uw medewerking.

Hieronder volgen eerst enkele vragen over het soort werk dat u doet.

1. Wat is de naam van uw huidige functie?.....
2. Wat houdt deze functie in? Wat moet u zoal doen?

3. Hoe zou u uw job omschrijven als u enkel rekening houdt met het werk dat u doet? Kruis 1 van de volgende categorieën aan:
 - Hogere leidinggevende of hoog opgeleide deskundige in het beroepsleven
 - Middelhoge leidinggevende / supervisor hoofdarbeid
 - Gewone of routine hoofdarbeid of uitvoerende bediende
 - Supervisor handenarbeid of ploegbaas
 - Geschoolde handenarbeid
 - Halfgeschoolde, geofende en ongeschoolde handenarbeid

Hieronder volgen een reeks eigenschappen over de mogelijkheden die uw werk biedt om zelf beslissingen te nemen, om bij te leren enzoverder. Gelieve aan te geven welk antwoordt het best met uw werk overeen komt door het passende cijfer te omcirkelen.

In hoeverre biedt uw werk de mogelijkheid om:

		Zeer weinig mogelijk- heid	Weinig mogelijk- heid	Tussenin	Veel mogelijk- heid	Zeer veel mogelijk- heid	Weet niet
1	Het werk te onderbreken wanneer u dat wil	1	2	3	4	5	99
2	De plaats waar men op een bepaald ogenblik werkt, te verlaten wanneer men dat wil	1	2	3	4	5	99

		Ze er we inig mo gelij k heid	We inig mo gelij k heid	Tussen in	Ve el mo gelij k heid	Ze er ve el mo gelij k heid	We et niet
3	Zelf de werktijden te bepalen	1	2	3	4	5	99
4	Zelf de volgorde van de werkzaamheden te bepalen	1	2	3	4	5	99
5	Zelf te bepalen welke werkzaamheden u verricht	1	2	3	4	5	99
6	Zelf te bepalen hoeveel werk u gedurende een bepaalde periode verricht	1	2	3	4	5	99
7	Zelf werkdoelen te bepalen	1	2	3	4	5	99
8	Zelf een manier van werken te kiezen	1	2	3	4	5	99
9	Zelf het werktempo te verhogen of te verlagen	1	2	3	4	5	99

Hieronder volgen enkele stellingen over economische rechtvaardigheid. Omcirkel achter elke uitspraak het getal dat uw mening het beste weergeeft.

		Helemaal oneens	Oneens	Niet eens, maar ook niet oneens	Eens	Helemaal eens	We et niet
1	De vakbonden moeten een veel hardere politiek voeren willen zij de belangen van de werknemers werkelijk verdedigen.	1	2	3	4	5	99
2	Arbeiders moeten nog steeds strijden voor een gelijkwaardige positie in de maatschappij.	1	2	3	4	5	99
3	De belastingen op de hoge inkomens dienen te worden verhoogd.	1	2	3	4	5	99
4	De overheid moet de werkgevers verplichten om meer werk te scheppen.	1	2	3	4	5	99
5	Verbeteringen ten gunste van de werknemers zijn vooral te danken aan de vakbonden.	1	2	3	4	5	99
6	De werkgevers verrijken zich nog altijd op de rug van de werknemers.	1	2	3	4	5	99
7	De klassenverschillen zouden kleiner moeten zijn dan nu het geval is.	1	2	3	4	5	99
8	De overheid moet maatregelen nemen om de verschillen tussen de inkomens te verkleinen.	1	2	3	4	5	99

		Helemaal oneens	Oneens	Niet eens, maar ook niet oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet
9	Vakbonden moeten meer te zeggen krijgen in de bedrijven.	1	2	3	4	5	99
10	De verschillen tussen hoge en lage inkomens moeten blijven zoals ze zijn.	1	2	3	4	5	99
11	Ons land kan er maar bovenop komen als de overheid het bedrijfsleven vrij spel geeft.	1	2	3	4	5	99
12	De medezeggenschap van de arbeiders in de bedrijven moet groter worden.	1	2	3	4	5	99

Hieronder volgen opnieuw enkele stellingen. Omcirkel opnieuw achter elke uitspraak het getal dat uw mening het beste weergeeft.

		Helemaal oneens	Oneens	Niet eens, maar ook niet oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet
1	Het is belangrijk voor mensen die een job hebben zoals ik dat er een systeem van sociale zekerheid bestaat	1	2	3	4	5	99
2	Het zou in mijn voordeel zijn mocht de overheid meer ruimte, vrijheid en mogelijkheden geven aan de bedrijven.	1	2	3	4	5	99
3	Zonder de vakbonden zouden mensen zoals ik het veel moeilijker hebben	1	2	3	4	5	99
4	Ik vind het voor mij persoonlijk niet van belang dat de sociale zekerheid bestaat.	1	2	3	4	5	99
5	Het zou voor mensen zoals ik goed zijn mocht de overheid meer inspanningen doen om de kloof tussen hoge en lage inkomens te verkleinen	1	2	3	4	5	99
6	Mensen zoals ik zouden er beter van worden mochten de verschillen tussen de hoogste en de laagste inkomens verminderd worden	1	2	3	4	5	99
7	Het zou in mijn nadeel zijn mochten de belastingen op de hoogste inkomens worden verhoogd.	1	2	3	4	5	99

		Helemaal oneens	Oneens	Niet eens, maar ook niet oneens	eens	Helemaal eens	Weet niet
8	Het zou voor mij voordelig zijn mocht de overheid minder geld uitgeven aan werkloosheidsuitkeringen, pensioenen, ziekteverzekering en dergelijke.	1	2	3	4	5	99
9	Het zou voor mij beter zijn, mochten de arbeiders in de bedrijven meer te zeggen krijgen.	1	2	3	4	5	99
10	De rijken verrijken zich ten nadele van mensen zoals ik.	1	2	3	4	5	99
11	Ik heb er persoonlijk geen belang bij dat de overheid inspanningen doet om de zwakkeren in de samenleving te helpen.	1	2	3	4	5	99
12	Het zou voor mensen zoals ik goed zijn mochten de laagste lonen opgetrokken worden.	1	2	3	4	5	99
13	Mocht de overheid de bedrijven de vrijheid geven om zoveel winst te maken als ze maar kunnen dan zou ik daar persoonlijk beter van worden.	1	2	3	4	5	99
14	Mochten de vakbonden meer macht krijgen dan zouden mijn belangen beter verdedigd worden.	1	2	3	4	5	99
15	Mensen die een job hebben zoals ik hebben er belang bij dat de vakbonden niet te sterk worden.	1	2	3	4	5	99

Hieronder volgen dan nog enkele persoonlijke vragen:

1. Wat is uw geslacht? MAN
 VROUW

2. In welk jaar bent u geboren?

3. Wat is het hoogste diploma dat u behaalde:

- 1. Geen diploma
- 2. Lager onderwijs
- 3. Lager secundair beroeps
- 4. Lager secundair technisch (A3)
- 5. Lager secundair algemeen onderwijs (humaniora)
- 6. Leercontract
- 7. Hoger secundair beroeps
- 8. Hoger secundair technisch
- 9. Hoger secundair algemeen onderwijs (humaniora/ASO)
- 10. Hoger onderwijs korte type (A1)
- 11. Hoger onderwijs lange type (minimum 4 jaar)
- 12. Universiteit
- 13. Andere opleiding, nl.....

4. Wat is het **nettoloon** dat u maandelijks verdient met uw job? Dit is wat u persoonlijk maandelijks uitbetaald krijgt.

- 1. < 750 EURO
- 2. 750-999 EURO
- 3. 1000-1249 EURO
- 4. 1250-1499 EURO
- 5. 1500-1749 EURO
- 6. 1750-1999 EURO
- 7. 2000-2249 EURO
- 8. 2250 of meer

5. Hoeveel bedraagt het **nettomaandinkomen** van het huishouden waarin u feitelijk leeft, alles inbegrepen, zoals uw eigen loon, loon van de partner, extra belastingen of terugbetalingen, pensioen, huur, intresten, opbrengsten uit investeringen, kindergeld, of andere inkomsten?

- 1. < 750 EURO
- 2. 750-999 EURO
- 3. 1000-1249 EURO
- 4. 1250-1499 EURO
- 5. 1500-1749 EURO
- 6. 1750-1999 EURO
- 7. 2000-2249 EURO
- 8. 2250-2499 EURO
- 9. 2500-2749 EURO
- 10. 2750-2999 EURO
- 11. 3000-3249 EURO
- 12. 3250-3499 EURO
- 13. 3500-3749 EURO
- 14. 3750 EURO of meer

DANK U WEL VOOR UW MEDEWERKING!!!!

